॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

* भारद्वाजस्मृतिः *

प्रथमोऽध्यायः

भारद्वाजम्प्रति भृग्वादिमुनीनां सन्ध्यादिप्रमुखकर्मविषये प्रश्नः

हेमाद्रिशिखरे रम्ये सुखासीनं महाजनम् ।
भरद्वाजं मुनिश्रेष्ठं सर्वविद्यातपोनिधिम् ॥ १ ॥
पुण्यकृतिं पुण्यशीलं ब्रह्मनिष्ठं जितेन्द्रियम् ।
तमासाद्य मुनिश्रेष्ठः भृग्वाद्या मुनिपुङ्गवाः ॥ २ ॥
भृगुरत्रिर्वशिष्ठश्च शाण्डिल्यो रोहितः क्रतुः ।
हरितो गौतमो गर्गः शङ्खः कालातपोऽङ्गिराः ॥ ३ ॥
मार्कण्डेयश्च माण्डव्यः कपिलो नारदः शुकः ।
जमदग्निर्याज्ञवल्क्यो विश्वामित्रः पराशरः ॥ ४ ॥
एते वाऽन्येऽपि मुनयो धर्मज्ञा धर्मतत्पराः ।
सर्वोपचारैः सम्पूज्य वचनञ्चेदमब्रुवन् ॥ ५ ॥
भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्ववेदार्थपारग ।
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ सर्वसत्कर्मकोविद ॥ ६ ॥
सन्ध्यादि प्रमुखाः सर्वा नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ।
यास्ता द्विजौघिभिः(द्विजादिभिः) कार्या कथन्नो वक्तुमर्हसि

इति वृष्टो (पृष्टो) भरद्वाजस्तैर्महामुनिभिर्मुनिः ।
तान्प्रत्युवाच धर्मात्मा सन्तुष्टहृदयो भृशम् ॥ ८ ॥
पृष्टा युष्माभिरधुना याः क्रियास्ता महर्षिभिः ।
यथा क्रमेण कथ्यन्ते सन्ध्याप्रणतिपूर्विकाः ॥ ९ ॥
नित्यानुष्ठानरहितैर्द्विजैरधिकृतागमाः ।
यज्ञाः क्रतुश्च विधिवन्न भवन्ति फलप्रदाः ॥१०॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शुचि (र्भू) भूत्वा द्विजोत्तमः ।
अनुष्ठानम्प्रकुर्वीत प्रत्यहं शास्त्रचोदितम् ॥११॥
धर्मशास्त्रेषु सर्वेषु समस्तेष्वागमेषु च ।
सारमुद्धृत्य वक्ष्यामि शृणुध्वमृषयोऽनघाः ॥१२॥
शास्त्रायणमिदं श्रेष्ठमध्येयं श्रद्धया सह ।
ज्ञे पूर्धिमिः(?)द्विजैः काममनुष्ठानादि साधनम् ॥१३॥
शास्त्रावतारो दिग्भेदः मलमूत्रपरिच्युतिः ।
शौचमाचमनं दन्तधावनं स्नापनं ततः ॥१४॥
सन्ध्या प्रणामश्च जपः ब्रह्मयज्ञश्चतर्पणम् ।
औपासनं वैश्वदेवं महायज्ञचतुष्टयम् ॥१५॥
भोजनं शयनं ध्यानं महाध्यानञ्च पूजनम् ।
पूजा द्रव्यं जपस्त्रक्ष(?) कलशं च क्रिया अपि ॥१६॥
यज्ञोपवीतञ्च कुशाः प्रणवो व्याहृतिस्ततः ।
साधनं प्रायश्चित्तञ्च क्रमोऽयं शास्त्रसंग्रहः ॥१७॥
दिग्(ङ्)निर्णयं समारभ्यो प्रायश्चित्तावधि क्रमात् ।
स पञ्चविंशत्याध्यायं धर्मशास्त्रं ब्रवीमि वः ॥१८॥

पञ्चविंशति कर्माणि प्रोक्तान्यध्यायरूपतः ।
एकैकस्मिन्किस्क(?) माध्याये प्रोक्तैका परिसंख्यया ॥१६॥
स पञ्चविंशत्यध्याये कर्मक्लृप्तिर्यथाक्रमम् ।
धर्मशास्त्रं समाख्यातं भारद्वाजमहर्षिणा ॥२०॥
इति भारद्वाजस्मृतौ सन्ध्यादिप्रमुखकर्मविषयक प्रश्न
वर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः

दिग्भेदज्ञानवर्णनम्

अथ विजानीयात्पूर्वादि दिग्भेदज्ञानपद्धतिम् ।
कथयिष्याम्यहं सम्यक् सर्वकर्मफलाप्तये ॥ १ ॥
पूर्वादि दक्षिणा वारुण्युदीची च यथाक्रमम् ।
दित(?श)श्चतस्रः परितः भवन्ति स्मृतिचोदिताः ॥२॥
यत्रोदेति सहस्रांशुः स्यात् (सा) पूर्वादिगुदाहृता ।
यत्रास्तमेति सा प्रत्य गीतकि(?)दक्षिणोत्तरे ॥ ३ ॥
दिक्संधयः स्युर्द्विदशः चतस्रः परिकीर्त्तिताः ।
अभ्यन्तरं दिशोमन्तः तदूर्ध्वमुपरि स्मृतम् ॥ ४ ॥
तदधस्तादधोदिक्स्यात् एकादश दिशः स्मृताः(स्त्विमाः) ।
एवमेताः परिज्ञेया दिशः सामान्यरूपतः ॥ ५ ॥
प्राङ्मध्यम विजानीयात् मेपस्थार्कोदयम्बुधाः ।
तत्क्रमेणेतरदिशः मध्यदेशं यथाक्रमम् ॥ ६ ॥

मेष सूर्योदये यत्रच्छायाशंको समस्थले।
निर्गगा सा प्रतीची स्यात् अस्ति प्राचीत्युदाहृता ॥७॥
दिङ्नामानिस्तूपावास ग्रामादिस्थापने बुधाः।
शकृच्छाया पशाद्धेया प्रात्यङ्मध्यनिश्चयः ॥ ८ ॥
यानि देवोक्त कर्माणि प्रागादिमुखसंस्थितः।
वेदी क्षेत्राणि सर्वाणि कुर्यात्तदभिवक्त्रतः ॥ ९ ॥
अथान्तरोर्ध्वकाष्ठासु कर्मान्यु(ण्यु)क्तानि यानि वै।
तानि कुर्यात्तदभ्यस्य तत्कर्मफलसिद्धये ॥१०॥
केचिद्देवालयद्वारं प्राचीमध्यं प्रचक्षते।
ग्राम राजग्र(गृ)हद्वारं तथाऽन्योऽस्यदिगन्तरम् ॥११॥
प्राक्पूर्वैदिति नामानि प्राच्याः प्राहुः पुरातनाः।
याम्यवाची दक्षिणाया नामनी(नामानि)कथ्यते वुधैः ।१२
पश्वा(त्) प्रत्यग्वारुणीति प्रतिच्यानानुवाचकाः।
कौवेर्यादिच्युत्तरेति नामानिस्युरु······· शः ॥१३॥
अभ्यन्तरान्तरालातरव कोशान्तराह्वयः।
अवान्तरदिशः सञ्ज्ञौः(सञ्ज्ञाः) विद्वद्भि परिकीर्तिता ।१४।
उपरिष्टादुपरिचेत्येतेद्वेसीमनी वुधाः।
आहुरूर्ध्वं दिशस्त्वेवमभ्यासर्व दिशः स्मृताः ॥१५॥
हरिद्राशाककुकाष्ठा चेतिनामानि वै दिशाम्।
सर्वासामेवै हि दिशां सामान्यं विबुधा विदुः ॥१६॥
पूर्वादि चतुराशेगाः क्रमाद्दिद्रियचुराट्।
किन्नरेश्वर इत्येते भवंति विदिशामथ ॥१७॥

समाश्वासिऋ तिर्वायुः यि(ई,शानश्चेत्यमीश्वराः ।
अंतरोर्ध्वाधरदिशां भूतदेवादयोधिपाः ॥१८॥
एवं दिग्विषयाः प्रोक्ताः सर्वेषां सर्वकर्मणि ।
परिज्ञेयः प्रयत्नेन बुधै कर्मफलेच्छुचिः ॥१९॥
मेषकर्किनुनश्चत्वारो राशयस्त्वमी ।
पूर्वादिपुचतुर्धि(र्दि,क्षु मध्येऽन्योन्यत्र राशयाः ॥२०॥
प्राचीमध्यं विनान्यत्र संस्थिताये च राशयः ।
तत्रस्थिता हि मरिचच्छाया वक्त्रा सदा भवेत् ॥२१॥
समभूमिस्तले दण्ड प्रमाण चतुरश्रके ।
शंखोकोश्च द्विगुणेनैव शुल्पे(?) कृति मण्डले ॥२२॥
मधमस्थापयेचंकुं (?) मेषस्थार्कोदये बुधः ।
मेषस्थार्णदयालाभे तुलांस्थार्कोदयोथवा ॥२३॥
मंडतां(लांत)गतायस्यच्छायायत्रांबुराट्सरी(रि,त् ।
अपराह्ने तथा तत्र शतक्रतु हरिद्भवेत् ॥२४॥
तयोर्बिंदुद्वयं मध्ये प्रकुर्वीत विचक्षणः ।
ततः प्रासारयेत्सूत्रं तत्रविंदु च यत्समः ॥२५॥
प्राचीप्रतीच्योस्थं मध्ये इतिज्ञयं विपश्चिता ।
बिंदुद्वयांत्तरभ्रांतशाफरानतपुश्चकं ॥२६॥
सूत्रं यत्तद्भवेन्मध्यं दक्षिणोत्तरयोः क्रमात् ।
उपगाद्यपरांतानि पर्यंतानि विनिक्षिपेत् ॥२७॥
सूत्राणि च ततः प्राह्नौः प्रागुत्तरमुखानि च ।
मातंगश्टंग्गखदिर शमीशाक कुचंदनाः ॥२८॥

तिंदुकरक्कदिरश्चेति शंखुवृक्षाः समीरिताः ।
यस्योक्लादिर्विस्तकावष्कुरंगुल पंचकं ॥२९॥
चतुरंग्गुलविस्तारः मूर्धासौ शंकुरुत्तमः ।
यस्योक्लायादिनाबौ द्वौ भवतोष्टादशांगुलौ ॥३०॥
न शंकुर्मध्यगोग्रस्यनाभिः सप्तदशांग्गुलम् ।
यस्याश्चनाभौ भवतः द्वादशैकादशांगुलौ ॥३१॥
कनिष्ठोसौ समाख्यातः शंखुच्छायावलोकने ।
सर्वेनिवृत्ताः सस्निग्धाः च्छत्रानारसिरोंकिताः ॥३२॥
निर्वृणाः शंकवोयेते निर्मितास्युः शुभप्रदाः ।
त्वग्भिश्चंप्पकयावानां नारिकेलफलस्य च ॥३३॥
ईञ्जुर्यानिमितासंस्यात् प्रशस्ता मानकर्मणि ।
न्यग्रोधकेतकीतालवल्केष्वेतेर्षुनिर्मितम ॥३४॥
कार्पासवटतंत्वोर्वात्रिवृद्ग्रंथिविवर्जितम ।
स्वकनिष्ठांग्गुलि थूलंस्निग्धंककुदसंम्मितम ॥३५॥
सूत्रमेवंविधं शस्तं मापने सर्वभूमिषु ।
शुल्बेरज्जुविदरसूत्रं गुण एकार्थमुच्यते ॥३६॥
देवब्रह्मपितृणां च जात्याद्युक्त यात्रिवृत् ।
वृषकन्यकयोच्छाया नवक्त्रास्याधृत्रस्थितौ ॥३७॥
वृषस्तभानोरुदये कन्यास्ताकोंदयेपि वा ।
मण्डले स्थापयेच्छंकुं यथापूर्वं तथा क्रतौ ॥३८॥
पश्चाद्दिकशात्मकच्छाया यत्र तत्र तथा ततः ।
तत्प्राचीदिग्गितिप्राहुः ति(इ)तरेदक्षिणोत्तरे ॥३९॥

अजेतुलायां मिथुने मृगेद्व्यङ्गुलं नयेत् ।
कर्कटे वृश्चिके मीने शोधयेश्चतुरंगुलम् ॥४०॥
षडंगुलंघटचापे मकरेऽष्टांगुलं तथा ।
छायायांदक्षिणेमेनित्वा सूत्रं प्रमारयेत् ॥४१॥
केचिदेवंत्यार्याः प्राक्प्रत्यग्धिग्विनिश्चये ।
खदिरक्षीरिणीसालामधूखदिरास्तथा ॥४२॥
ख्याताश्शंकुनमा प्रोक्ताः अथवा सालभूरुहाः ।
एकादशांगुलादेकः विंशतंगुलदीर्घकः ॥४३॥
पूर्णमुष्टिस्तुतन्नाभौ मूलं सूचिनिभो भवेत् ।
प्रमाणसूत्रमित्युक्तं प्रमाणंनिश्चितोहितः ॥४४॥
तद्बहिः परितोभागेपर्यन्तं सूत्रमिष्यते ।
गर्भसूत्रादिरीत्यादुसूत्रमेवप्रचोदितम ॥४५॥
यदिवृत्यासमूत्रं हि वृत्थानं सूत्रमिष्यते ।
अणुरेणु शिरोजामूलाक्षायुक्ताः यवाक्रमात् ॥४६॥
एकैकाष्ट गुणिज्ञेयाः स्याद्यवाष्टकमंगुलम् ।
द्वादशांग्गुलकंनालः अस्तस्तालद्वयंस्मृतम् ॥४७॥
हस्तैश्चतुर्भिर्दंडंस्यात् सूत्रदंडाष्टकं स्मृतम् ।
स्वस्वहस्ताख्य सूत्राणि चतुर्थैवं वदंति हि ॥४८॥
पितस्थिरस्थूलयित्युक्तः अंग्गुलं सूत्रसंज्ञिकम ।
अष्टभिः सप्तभिष्षड्भिः यवैर्विज्ञेयमङ्गुलम् ॥४९॥
उत्तमं मध्यमंनीचं उत्तमेवं यथाक्रमम् ।
अंग्गुलं त्रिविधं प्रोक्तं इदं यवसमुद्भवम् ॥५०॥

अस्यधांग्गुलमेतैस्तु कथ्यंतेस्मिन् यतो भवेत् ।
साध्यैषड्विर्यवैर्वाधासाध्यै सप्तभिरेव वा । ५१॥
साध्यैः सप्तभिराख्यातं एवं त्रिविधमंग्गुलम् ।
शाधिभिश्च त्रिभिः साधैः चतुर्भिश्च यथायवैः ॥५२॥
शाल्याद्भवं समाख्यातं अंग्गुलं त्रिविफं(धं) बुधैः ।
एवंमानांग्गुलं प्रोक्तमात्रांग्गुलमथोच्यते ॥५३॥
मध्यमांग्गुलमध्यस्त पर्वदीर्घमितंत्तु यत् ।
तच्छ्रेष्ठमंगुलं प्रोक्तं पादहीनं त्तु मध्यमम् ॥५४॥
अधही (नं) कनिष्ठं स्यादेवं मात्रांग्गुलत्रयम् ।
अंगुष्ठ तर्जनीदीर्घं यत्तत्प्रदिशसंज्ञतं ॥५५॥
अंगुष्ठमध्यमायामं यत्ता साराभिदानकम् ।
अंग्गुष्ठानामिकायामं यत्तद्गोकर्णसंज्ञिकम् ॥५६॥
अंगुष्ठाभ्यंगुला प्राहुः वितस्तेरिति कथ्यते ।
यत्रयत्रोदितं तत्र प्रयंजातेषु तत्प्रयः ॥५७॥
अंडादिसूत्रपर्यंत्तं प्रमाणं समुदाहृतम् ।
किष्वादि पंचशाकानां अधुनाभेद उच्यते ॥५८॥
किष्कुर्नामभवेद्धस्त चतुर्भिष्टब्धिरंग्गुलैः ।
प्राजापत्योभवेद्धस्तः पंचविंशब्धिरंग्गुलैः ॥५९॥
षड्विंशत्यंग्गुलैर्हस्तः स्याद्धनुमुष्टि संज्ञिकः ।
हस्तश्राहह्वयोहसप्तविंशब्धिरंग्गुलैः ॥६०॥
एवं चतुर्विधोहस्तः विज्ञेयः कर्मवित्तमैः ।
[illegible] [illegible] सकनिष्ठिकः ॥६१॥

इत्येतौ कथितौ हस्तौ मनुष्याणां मनीषिभिः ।
पूर्वोदित चतुर्हस्तो यत्रनाभिहितादिमौ ॥६२॥
हस्तौ तत्र प्रयोक्तव्यौ सामान्योनोदितकत्रे(?) ।
बाहुहस्ताद्वयोरत्निररत्निः किष्कुरित्यपि ॥६३॥
कथितो हस्तपर्यायः हस्तेछेद्रांग्गुलैरपि ।
खट्वानुरवासनादीनि किष्कुहस्तेन कारयेत् ॥६४॥
प्राजापत्यकरेणैव प्रासादादिशिहस्त्रयान् ।
विमानं मौलिशांशालां सभास्थानं न कारयेत् ॥६५॥
धनुग्रहोण ग्रामादीन् धनुर्मुष्ट्या(ष्ट्या) ग्रहादिकान् ।
राजान्पदं(?) राजधानीं तदानयनसंज्ञिकम् ॥६६॥
धनुर्मुष्टिकरेणैव प्रकुर्वीत विचक्षणः ।
अलाचे किष्कुहस्तो वा सर्वेषामेव केवलम् ॥६७॥
अल्पांग्गुलमानेन क्षुत्रासंग्गुलमानतः ।
ग्रामं च नगरं खेटं पत्तटं(नं) खर्वटं पुरं ॥६८॥
विटंकं शिबिरं वेश्म निगमाराजधानिकम् ।
सेनामुखमितिप्राहुः द्वादशैतानि सूरयः ॥६९॥
अन्येषु शिल्पशास्त्रेषु पश्येदेषान्तुलक्षणम् ।
नदी जलायनं क्षेत्रं सूत्रेणैव तु मापयेत् ॥७०॥
दंडेन वाधसूत्रेण ग्रामयोरन्तरं तथा ।
यत्स्वातिचित्रयोर्मध्ये उदयं श्रवणन्य च ॥७१॥
तत्प्राचीमध्यमं प्रोक्तं श्रविष्ठायाश्च सूरिभिः ।
तिष्योत्तरात्रयमुखा रोहिणीनां समुद्गमः ॥७२॥

यत्रैवं नैर्ऋतिमध्यं इत्येते ग्रु वतेतराः ।
तत्प्रतीपं प्रतिच्यास्तु मध्यष्टंघरातवे ॥७३॥
एवं मध्यद्वयं ज्ञात्वा ततोबिंदुद्वयं क्षिपेत् ।
ततो द्विबिंदुमध्ये तु समं सूत्रं प्रसारयेत् ॥७४॥
एवं प्राचिप्रतिच्यास्तु जानीय्यान्मध्यमं बुधः ।
ध्रुवस्थानमुदिच्यास्तु मध्यपूर्वक्रमेण तु ॥७५॥
सूत्रं प्रसाद्ययामायां मध्यं ज्ञेयं विपश्चिता ।
ध्वनिः प्राच्याथवा सौध्यानिश्चिता पूर्व वस्तुतः ॥७६॥
प्राचीतरं तु यत्स्थानं सर्व दोषकरं भवेत् ।
एवं प्राची"नहोच्युते"परिज्ञायानम्मेकर्माण्य धारयेत् ।
अज्ञात्वाऽरब्धऽकर्माणि निष्फलानि भवंत्ति हि ॥७७॥

॥ इति भारद्वाजधर्मशास्त्रे दिङ्निश्चय नाम द्वितीयोध्यायः ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

विण्मूत्रोत्सर्जनविधिवर्णनम्

विण्मा(मू)त्रोत्सर्जनविधिर्द्विजानां प्रथमेस्य(स्फु)टं ? ।
शौचक्रमश्चाधतथा (?) समीचीनमिहोच्यते ॥ २ ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय धर्मतत्वार्थमीश्वरम् ।
न चिम्त्याथग्र(गृ)हाद्गत्वा देशे दक्षिणपश्चिमे ॥ ३ ॥

आहृताया मृदापश्चातृस्ताश्शुद्धभूतले(?) ।
पात्रयोर्मृदमावश्च क्षिपेश्चाछार्ध माहात्मन(?) ॥ ४ ॥
वल्मीकेथाऽग्नि वृक्षादौ मार्गे मूषिकसद्मनि ।
शौचदेशे जलांतस्ति कर्दमे देवतालये ॥ ५ ॥
पुरीषभूमालिरिणे निवासे च गवामपि ।
मृत्तिका न परिग्राह्य शौचार्थं जातु विद्युदैः ॥ ६ ॥
संध्यास्वाह ? कर्णस्था ब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः ।
वानसामौलिसाच्छाद्यामौनिमूर्ध्वानमस्पृशन् ॥ ७ ॥
समे रहसि भूभागे दर्भेतरत्तृणाऽमृते ।
विसृजेन्मलमूत्रे तु रात्रौचेद्दक्षिणामुखः ॥ ८ ॥
देवालयमखस्थानश्मशानाचलदारिषु ।
तदीकाब्धितटीतीरमृच्छायामूलभस्मसु ॥ ९ ॥
लोष्टसस्य च यश्वभ्रपराग बहुलीकृते ।
स त्यजेन्मलमात्रे तु स्थानेष्वेतेषु बुद्धिमान् ॥१०॥
आदित्यानलविप्राग्निनाभित्कस्यजेन्मूत्रपुरीषेतु विचक्षणः(?)
प्रमादात्स्वमलं दृष्ट्याभूमिस्थं ब्राह्मणोयदि ॥११॥
सवितारं द्विजंद्रष्टगामग्निं वा निरीक्षियेत् ।
दर्भैरपितृणैश्शुष्कै गुदमुत्सृज्य सत्वरम् ॥११॥
अयज्ञदारुकाष्ठेन तत्पत्रैर्वाप्यलोभतः ।
उत्थाय सव्यहस्ते गृहीत्वाङ्गस्वमेहनम ॥१२॥
शौचदेशमदागव्य कुर्याच्छौचं मृदांम्बुना ।
पूर्वं ज्जलेन प्रक्षाल्या मृदापश्चात्ततोंम्बुना ॥१३॥

एवं द्वादशकृत्वस्तु गुदशौचं समाचरेत् ।
प्रस्पति प्रमिताद्यामृत द्वितीया तु तदर्भका ॥१३॥
उत्तरोत्तरतः सर्वात्रितय्यावतुता बुधैः ।
दशकृत्वोवामहस्तं सप्तकृत्वः कराटभौ ॥१४॥
संयोज्य चैवं प्रक्षाल्य सकृच्छौचं पुनश्चरेत् ।
पंचकृत्वः कक्षाल्य मृदामलकमात्रया ॥१५॥
त्रिकृत्वोलिंगशौचं तु हस्तंक्षाल्यपदेद्वयं ।
संयोज्यत्रिमृदाक्षाल्य क्षालयेच्छौचभूतलं ॥१६॥
कुर्वीतैवदिवा शौचं रात्रावस्यार्थमुच्यते ।
उ(अ)शक्तस्य यथा शक्ति शौचमुक्तं तथाध्वनि ॥१७॥
योषितामुक्त शौचार्थं शूद्राणामप्युदीरितम् ।
नदीनरस्तटाकेषु वापीकुण्डेह्रदेषु च ॥१८॥
निर्झरे देवखातेऽधौ द्विजः शौचं न कारयेत् ।
एवं शौचविधिः प्रोक्ता द्विजानां शुद्धि हो (हे) तवे ॥१८॥
विधिं विसृज्य यच्छौचं वृथा कृतमविरसृतम् ।
कृतं संध्यादिकं कर्म नित्यं नैमित्तिकं तथा ।
सर्वं निष्प(ष्फ)लतांयाति शौचहीनं द्विज(न्म)नाम् ॥१६॥

॥ इति भारद्वाजस्मृतौ विण्मूत्रविसर्जनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

आचमनविधिवर्णनम्

समस्त कर्मणामादि साद्धनं सर्वशानां ।
उपस्पृष्ट विधिः सम्यगूद्विजानासधुनोच्यते ॥ १ ॥

आचम्य विधिव:कर्मकृतं यत्तत्प्रसिध्यति ।
विनैवाचमनं कर्म कृतमव्यफलं लभेत् ॥ २ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आचम्य विधिवत्ततः ।
श्रौतं कर्मांथवास्मात्तं कुर्यात्कर्म फलाप्तये ॥ ३ ॥

जंघान्तं जानुपर्यन्तं अपिवाचरणद्वयं ।
परांतंकरौसम्यक्क्षालयेत्प्रथमं बुधः ॥ ४ ॥

नाभेरथ(ध)स्तातूसकलं क्षालयेत्सव्यपाणिना ।
कुर्यादाचमनादीनि कर्माणारेदपाणिना ॥ ५ ॥

जलस्थमुधृतंवापिवारिशुद्धं प्रपश्यते ।
स्थलस्थंचोधृतंचापि यथशुद्धंतदुत्सृजेत ॥ ६ ॥

जले जलस्थ आचामेत्बहिष्ठस्तु जलाद्बहिः ।
बहिरंतस्थ आचामेदुभयत्र शुचिर्भवेत् ॥ ७ ॥

जानोरधस्तास्तविले उपस्पृष्टउपस्पृशेत् ।
जलाशयादिष्ट्वाचामेदूर्ध्वाभः सूर्द्धसंस्थितः ॥ ८ ।

उपविश्य शुचौदेशे प्राङ्मुखो ब्रह्मसूत्रधृक् ।
बद्धचूडःकुशकरः द्विजः शुचिरुपस्पृशेत् ॥ ९ ॥

तिष्ठन्नमन् स्वपन् जल्पन् शृण्वनंत्यजभाषणा ।
अश्यस्पृशान्दिशप्पस्पनकदाचिदुपस्पृशेत् (?) ॥१०॥
काकश्वखरविट्रोडताम्रचूडरजस्वलाः ।
व्रात्यांत्यजाति पतितान्पश्यन्नपिस्पृशेद्विजः ॥११॥
देवलाजभिषः शूद्रान् चंडालानुरुपातकान् ।
पश्यन्नोपस्पृशेद्धीमान् अन्याः संकरजानपि ॥१२॥
शयानः पादुकस्थश्चेवबहिर्जानुः शगासनः ।
उष्णीषीकंचुकीनग्नः न कदाचिदप स्पृशेत् ॥१३॥
ब्रह्मप्रजापतिपितृस्वर्गौकोजातवेदसाम् ।
संतिपंचापितीर्थानि पाणौ विप्रस्य दक्षिणे ॥१४॥
अंग्गुष्ठस्य कनिष्ठायाः तर्जन्यामूलमग्रकम् ।
कंकरस्यमध्यमंचाहुस्तीर्थस्थानानिसाधवः ॥१५॥
तर्पणं देवतादिभ्यः स्वतीर्थेनैव तर्पयेत् ।
पिबेदाचमनेदादिवीक्षितं ब्रह्मतीर्थतः ॥१६॥
पानमार्जनसानादिस्पर्शानामधिदेवताः ।
क्रमेण सम्यक्कथ्यंते तदा संस्मरणाय वै ॥१७॥
कार्यः सर्वांगिरो वेदः पुराणोनितिहासकः(?) ।
प्राणेंदुभानुदिग्भूमि ब्रह्मरुद्रामराधिपाः ॥१८॥
एतेपानशरीरांग्गदेवता इति कीर्तिताः ।
तत्तक्रियायां स्मर्तव्या पदोपस्पर्शने द्विजैः ॥१९॥
उपस्पर्शनकालेन स्मरन्यानांग्गदेवताः ।
पिबेत्स्तुद्विजन्मायः तस्यौपस्पर्शनं वृथा ॥२०॥

प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ प्राङ्मुखोवाप्युदङ्मुखः ।
उपविश्यासनेशुद्धे कुर्याद्गोकर्णवत्करां ॥२१॥
सपवित्रंकरे तस्मिन् माषमानमितं जलं ।
आनीय्यत्रिःपिवेद्धीमान्वेदत्रितियतुष्टये ॥२२॥
पक्कं सफेनकलुषं सदुर्गंद्धं स बुद्बुदम् ।
उष्णंसंमृत्तिकंक्षारं त्यजेदाचमने जलम् ॥२३॥
अंतरीक्षं नखस्पृष्टं भिन्नरंद्रविनिर्गतम् ।
एक हस्तार्पितंवारि त्यजेदाचमने द्विजः ॥२४॥
चितापर्युषितत्स्पृष्टं अंत्यजैः क्रममि (?) संयुतं ।
देवाभिषिक्तं हेयं च त्यजेदाचमने वयः ॥२५॥
अथर्वांगिरसस्तुष्टै ततोधिः परिमार्जयेत् ।
तिर्यदंगुष्टमूलेन मुखरन्ध्रं विचक्षणः ॥२६॥
इतिहासपुराणानां तु'पु,ष्टैनिर्माजयेत्पुनः ।
अथावरोह क्रमतः तथा हस्ततलेन च ॥२७॥
पादयोः सत्यपाणौ च का(प्र)क्षिपेद्वि णुतुष्टये ।
नासामूलं स्पृशेत्तु'ष्ट्यै मध्यत्तंगुलिभिः शितः ॥२८॥
ततः पा(प्रा)णस्य संतु'ष्ट्यै नासिका विवरद्वयं ।
अंगुष्ठ तर्जनीभ्यांतु संस्पृशेत्तु द्विजोत्तमः ॥२९॥
सूर्याचन्द्रमसोः प्रीत्यैदीर्ध्यां प्रीत्यै च संस्पृशेत् ।
अंगुष्ठानामिकाभ्यांतु चक्षुषी श्रवणद्वयं ॥३०॥
भूद्रोंगुष्ठ कनिष्ठाभ्यां नाभिं संप्रीतये स्पृशेत् ।
ब्रह्मणो हृदयंप्रीत्यै अलभेततलेन वै ॥३१॥

सर्वांग्गुलीभिरीशस्य मूर्धानं प्रीतये स्पृशेत् ।
अंगुष्ठाङ्गुलीभिस्तुष्ठ्य जिष्णो स्पृशेद्भजौ (?) ॥३२॥
कर्मावसाने कर्मादौ दैवमाचमनं द्विजः ।
कुर्यात्स्वकर्मसिध्यर्थं सर्वदा सर्वकर्मसु ॥३३॥
ताम्रचर्माश्वबालांबु नारिकेलाश्मपत्रकी ।
उपस्पृशेत्स्वहस्तस्मै रेतैरपि विचक्षणः ॥३४॥
ब्रह्मयज्ञे विशेषोस्ति किंचिदाचमनक्रमे ।
प्रवक्ष्यते तदेतद्धि तत्कर्मफलसिद्धये ॥३५॥
पानत्रयं यथा पूर्वं तथा द्विः परिमार्जनं ।
उपस्पृश्य शिरश्चक्षु नासिकाद्वितयं तथा ॥३६॥
श्रोत्रद्वयं च हृदयं पूर्वोक्तविधिना लभेत् ।
एवमाचमनं प्रोक्तं ब्रह्मयज्ञे महर्षिभिः ॥३७॥
स्नानपानक्षुतस्पाप होमभोजनकर्मसु ।
अध्वोपसर्पणे मूत्रविड्डुत्सृष्टौ द्विराचमेत् ॥३८॥
जपेश्मशानाक्रमेण परिधान्येन वासिनः ।
चत्वाराक्रमणे चैव द्विजातिर्द्विरुपस्पृशेत ॥३९॥
विनाविध्युक्तमार्गेण यो द्विजो नित्यमाचरेत् ।
अनाचांतः स एवस्यादशुद्धयितिभाषितः ॥४०॥
एवमाचमनस्योक्तं विधानं श्रुतिचोदितं ।
एतद्धेयं द्विजश्रेष्टैः अनुष्ठानादिसाधकैः ॥४१॥

॥ इति भारद्वाजस्मृतावाचमनविधिर्नाम चतुर्थोध्यायः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः

दन्तधावनविधिवर्णनम्

दन्तानां धावनविधिर्द्विजानामधुनास्ध(स्फु)टं ।
कद्यते (कथ्यते) मुखशुध्यर्थं योगयार्थं सर्वकर्मणां ॥ १ ॥
प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ मुखंचाथ यथाविधि ।
आचम्य प्राङ्मुखःस्थित्वा दन्तधावनमाचरेत् ॥ २ ॥
एकादश्यष्टमीषष्ठि नवमी च चतुर्दशी ।
प्रतिपत्पौर्णमासी च काष्ठमेतासुवर्जयेत् ॥ ३ ॥
जन्मत्रयापराह्णार्कदिवसव्यतिपातकाः ।
स संक्रमाविवर्जान्युर्वंत्तथावनकर्मणीम् ॥ ४ ॥
शल्मल्येरंद्धकापासा पालाशाश्वद्धतिंदुकाः ।
श्लेष्मातकशमीनिम्बधवधात्रिलिभीतकाः ॥ ५ ॥
निवारशीतककंद्दुक्षिरिका कोविदारिकाः ।
काशांग्गुलिकुशाश्चैव विवर्जा दन्तधावने ॥ ६ ॥
अशोकमधुकप्लक्षविल्वांक्कोलप्रियंगवः ।
जंव्वुकदंव्बश्यामाक बदरीपूगचंप्पकाः ॥ ७ ॥
शिरीषदाड़िमार्काम्राकरवीरातिमुक्तकाः ।
जजी श्रीफल भांडीरभद्रदारुविकंळताः ॥ ८ ॥
काश्मरीबृहतीसाल चिरिविल्वा अरूक्षकाः ।
अपामार्गाश्वकर्णाख्य ककुभाभूतभूरुहः ॥ ९ ॥

एते वृक्षा प्रशस्तास्यु क्षीरलब्धमहीरुहाम् ।
यादावनं (?) कुर्याद्दंतानां सततं द्विजा ॥१०॥
बक्रा विवालाः शुष्काग्राः सरंध्राः युग्मपक्वकाः ।
विकूर्चाहीयगंधा च सकीटज्ञातपूर्विका ॥११॥
सप्रवासा समुच्चेरा न शास्त्रोक्तामनोहरा ।
त्यक्तव्येधृग्विधाशाखा द्विजैः शुद्धै विचक्षणैः ॥१२॥
स्निग्धासांद्रासुविदलादृढाश्वामातिराजिता ।
स्वकनिष्ठांगुलिस्थूलावितस्त्यायातिकाशुभाः ॥१३॥
नित्य देवालये गोष्ठे श्मशाने जलमध्यगे ।
यागस्थाने शुचौदेशेनाचरेद्दंत्तधावनं ॥१४॥
शार्दूल कृष्णगोकृत्तो यज्ञवृक्षे तृणेषु च ।
उपविश्य न कुर्वीत वक्त्राशुद्धिमनासनः ॥१४॥
दक्षिणामुखस्तिष्ठं शयानश्चविदिङ्मुखः ।
गच्छन्व्रजत्यज्ञरवोभूत्वा नाचरेद्दंत्तधावनम् ॥१५॥
पतितात्यय पाषंड देवजीवरजस्वलाः ।
भिषक्यातकिछंडाल न प्रक्ष्यादंतधावने ॥१६॥
शुनकं विड्वराहं च गर्धभंताम्रचूडकं ।
अन्यान्नैदेयशास्पर्श्यै द्विजः शुद्धविचक्षणः ॥१७॥
यावंत्तो नियमाः प्रोक्ता द्विजश्रेष्ठस्य सुजितः(?) ।
प्रेक्ष्याप्रेक्ष्येषु कर्तव्याः समौनेन विपश्चिता ॥१८॥
कदांबार्जुन कौशीरशिरीष खदिरद्रुषु ।
द्विजः शुद्धि यतिः कुर्यात नदाष्टांगुलिशाखया ॥१९॥

आयुरित्यादिमंत्रोयं उक्तः शाखाभिमात्रिणे ।
विनाभिमंत्रिणं तूष्णीं वृथास्याद्दन्तधावनं ॥२०॥
अस्य प्रजापति ऋषिः छंद्दोनुष्टुग्वनस्पतिः ।
देवतेतिहृदिस्मृत्वा मंत्रारभेपदेद्बुधः ॥२१॥
अभिमत्र्याहृतांशाखां मंत्रेणानेन वै द्विजः ।
पश्चादूर्ध्वं क्रमणे गदावयेच्छाकयैकया ॥२२॥
शाखांविदार्य तस्यास्तु भागेनैकेन मार्जयेत् ।
स्थूलमध्याल्पभेदतः ॥२३॥
श्रेष्ठामध्याः कनिष्ठास्युक्तः ग्रायैग्रासकल्पने ।
पिप्पलाद समुत्पन्ने कृत्यये लोकभयकरि ॥२४॥
षाषाणंत्तेमयादत्तमाहाराधं प्रकल्पितम् ।
तिलाक्षतैः सहाशीलां मा'मं,त्रेणानेनवारि च ॥२५॥
दत्तेवाधांज्जलिंबध्वा ततस्नायाद्यथाविधि ।
विद्धेपर्वत(न) स्नायाच्चतुर्दश्यां महोदधौ ॥२६॥
साचेद्धौमयुता स्नायात्तामतिक्रम्य पर्वणि ।
प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ प्राङ्मुखो •वाग्युदङ्मुखः ॥२७॥
स्थित्वा यथावदाचम्य प्राणायामं समाचरेत् ।
ततः संकल्पयेत्स्नानं ब्राह्मस्य विनियोगकं ॥२८॥
आपोहिष्ठाधिभिः षड्भि· तिसृभिः प्रणवस्य च ।
हिरण्यवर्ण इत्यादि· चतुर्भिश्च ततः परं ॥२९॥
पवमानानुवाकेन पादाद्युक्त विधानतः ।
स्वात्मानं सकुशैरब्धिः मार्जयेत्परितोबुधः ॥३०॥

ब्राह्मस्थानमिदं प्रोक्तं पापक्षयकरं परं ।
पादयोर्मूर्ध्नि हृदये मूर्ध्नि वक्षसि पादयोः ॥३१॥
वक्षश्यंघ्र्योश्चमूर्ध्नीति ब्राह्मो संमार्जनं क्रमः ।
प्राङ्मुखः प्रयतः पादौ प्रक्षाल्यचम्य पूर्ववत् ॥३२॥
प्राणानायम्य संकल्प्य भस्मस्थानं समाचरेत् ।
आदायभसितं स्वेतं अग्निहोत्र समुद्भवं ॥३३॥
ईशानेन तु मंत्रेण शिरस्येव विनिक्षिपेत् ।
तत आदायतद्भस्म मुखेतत्पुरुषेण तु ॥२४॥
अघोराख्येन हृदये ततस्तद्भसितं क्षिपेत् ।
सद्योजाताभिधानेन भस्मपातद्वये क्षिपेत् ॥२५॥
सर्वाङ्गं प्रणवेनैव मंत्रेणोद्धूलयेत्ततः ।
एवमाग्नेयजं स्नानं उदितं परमर्षिभिः ॥२५॥
प्राङ्मुखश्चरणौ हस्तौ प्रक्षाल्याचम्य पूर्ववत् ।
प्राणानायम्य संकल्प्य तिष्ठेद्ध षेंचसा ॥२६॥
स्वशरीरं भवेदार्थं यावत्तावत्सितिप्रमा ।
दिव्यं स्थानमिदं प्रोक्तं मुनिभिः सत्वचिंतकैः ॥२७॥
पूर्ववत्सकलं कृत्वा संकल्पान्ते द्विजोत्तमः ।
ग्रामाद्वहिः शुचौ देशे गवागमसपद्धतौ ॥२८॥
स्मरन्नारायणं तिष्ठंद्यावद्धूल्यावृतं पुनः ।
वायव्यंस्नानमित्युक्तं एतदाम्नायवादिभिः ॥२९॥
देवालये नदीतीरे मठेपुण्यायश्रमेवने ।
ग्र(गृ)हावान्यतत्रस्थाने शुद्धे स्नानं समाचरेत ॥३०॥

येषु देशेषु यच्छक्यं तत्कृत्वा स्नानमादितः ।
प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ उपस्पृर्श(श्य) यथाविधि ॥३१॥
उपविश्यचु(शु) चौ देशेशिश्चला कक्रुशास्मृते ।
ऊर्ध्वपुंड्रंच्च विधिना ललाट हृदये गले ॥३२॥
स्नात्वाग्निहोत्रजेनैव भस्मना च प्रसन्नधीः ।
पंचभिर्ब्रह्मभिर्वापि कृतेन भसितेन च ॥३३॥
वामभागेस्मरेद्विष्णुं कमलारूढपक्षसं ।
पीताम्बरधरश्यामं चतुर्बाहुं कीरीटनं ॥३४॥
नानारत्नप्रभाजालस्पु(स्फु) रन्मकरकुण्डलं ।
सर्वाभरणसंयुक्तं होमयज्ञोपवीतिनम् ॥३५॥
पवित्रहस्तोध्यायितः किंचित्प्रहसिताननं
मुकजंपांचजन्यंच्च बिभ्राणं हस्तदक्षयोः ॥३६॥
कौमोदकीं रथांगं च विभ्राणं वामहस्तयोः ।
तिष्ठंतंवासुखासीनं तदाध्यायेद्यथारुचि ॥३७॥
विवंभक्तया स्मरस्ध्यायेदीश्वरं सुरनायकं ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमांगतिम् ॥३८॥
इदं स्तानंतु सर्वेषां स्नानानामाचरेद्यथा ।
द्विजः शक्तस्त्वशक्तश्चेदिममेव समाचरेत् ॥३९॥
इदं हि मानसंस्कारं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ।
देवैर्महर्षिभिः सेव्यं भक्तयापि परया सदा ॥४०॥
एवं सप्तविधं स्नानं ब्रह्मणेदं पुरोदितम् ।
ज्ञात्वा द्विजोत्तमः सम्यग्यथायोग्यं समाचरेत् ॥४१॥

अत्रोक्तं सर्वमंत्राणां प्रजापतिरिषि स्मृतः ।
च्छंदश्चंदसि विज्ञेयं लिंगोक्ता देवता स्मृता ॥४२॥
प्रयोगकाले मंत्राणां ऋषिश्चंदोधिदेवताः ।
विनियोगक्रमादुक्त्वा तत्तत्कर्म समाचरेत् ॥४३॥
अवदित्वा ऋषिच्छंदो देवतं विनियोगकं ।
प्रयुनक्तिमसून्यूनौ पापिय्यान्भवतिधृ(ध्रु)वं ॥४४॥
द्विजोम्निहूत्रजनैव भस्मना च सवारिणा ।
धारयेदूर्ध्वपुंड्रं च सर्वपापविशुद्धये ।
ललाटचोर्ध्वपुंड्रंस्यात्सर्वपुण्यफलं भवेत् ॥४५॥
॥ इति भारद्वाजस्मृतौ स्नानविधिवर्णनंनाम पञ्चमोध्यायः ॥

अथ षष्टोऽध्यायः

त्रिकालसंध्याविधानकथनम

अथ संध्यात्रयोपास्ति विधानं कथयाम्यहं ।
द्विजन्मनां परिस्पष्टं समस्ताभिष्टसिद्धये ॥ १ ॥
ब्रह्मव्याकारभेदेन याभिन्ना कर्मसाक्षिणी ।
भास्वतीश्वरशक्तिः सास्संध्येत्यभिहिता बुधैः ॥ २ ॥
नं मयूखकायायां निविष्टं स्वस्वविग्रहं ।
संचिंत्यतस्याः कुर्यादत् कर्मोपायस्तदुच्यते ॥ ३ ॥

उत्पत्तिस्थितिसंहार स्वस्वभाव प्रभेदतः ।
संध्या सर्वगतासाध्या एकैव त्रिविधा भवेत् ॥ ४ ॥
प्राक्संध्यामध्यसंध्या च सायं संध्येत्यनुक्रमात् ।
तिस्रः संध्या भवंत्येवं जन्मस्थितिलयात्मिकाः ॥ ५ ॥
तत्पूर्वसंध्या ब्राह्मीस्यान्मध्यसंध्या तु वैष्णवी ।
रौद्रि तु पश्चिमासंध्या चैवं संध्या त्रयं स्मृतं ॥ ६ ॥
ऋग्युजुस्सामवेदानां रूपत्रयमिदं मतं ।
तस्माद्द्विजस्सदा संध्या त्रितयं सर्वदा चरेत् ॥ ७ ॥
पारभ्य तारकाज्योतिराभानुदय दर्शनात् ।
प्रातः संध्यत्यभिहित स्वाध्यायश्चमहर्षिभिः ॥ ८ ॥
सूर्यस्यास्थमयात्पूर्वमारभ्यातारकोदयात् ।
सायंसंध्येति सामध्यमुभयोर्मध्यमातथा ॥ ९॥
सेवेत पूर्वं प्राक्संध्यांमध्यसंध्यां ततस्तथा ।
ततश्चात्पश्चिमां संध्या नियमेन ततोद्विजः ॥१०॥
उद्धाय पूर्वं संध्यायाः कृत्वा चावश्यकादिकं ।
स्नानांत्तं विधिवत्सर्वं संध्याकर्म समाचरेत् ॥११॥
महाधुनीधुनीश्रोतः सरोमातस्तटाककः ।
तालः पुष्करिणीत्यष्टौ एते च सविलाशयः ॥१२॥
एतेष्वेकस्त ··· वद्धे शुद्धस्नानेषु चैव हि ।
तत्रस्तित्वाद्विजः संध्यामुपासीत विधानतः ॥१३॥
स्नात्वानुपहतः स्पादौ प्रक्षाल्य प्राङ्मुखस्थितः ।
उपस्पृश्यसमाचम्य प्राणायामं समाचरेत् ॥१४॥

प्रणवं व्याहृतिः सप्तगायत्रिं सिरसासहा ।
त्रिः पठेदायतः पाणः प्राणायामः स उच्यते ॥१५॥
सप्तव्याहृति पूर्वां तां आद्यंत्तं प्रणवाहृदा ।
जपेद्वादश गायत्रिं एकोयं प्राणसंयमः ॥१६॥
अशक्तास्यात्समुदितः प्राणायामो द्विजन्मनां ।
वालस्यचेतरेषां तु प्रशस्तः प्रथमोदितः ॥१७॥
दक्षिणाघ्राणरंध्रेण रेचयेत्सर्वकर्मसु ।
प्राणायामेन वामेन स्वरंध्रेण च पूरयेत् ॥१८॥
प्रायशोखिलमंत्राणां ऋषिश्चंदोधिदैवताः ।
विनियोगं च संस्मृत्वा ततो मंत्राः समुच्चरेत् ॥१९॥
इत्येवमुक्तो विधिवज्जपः कर्मणि सूरिभिः ।
व्यक्तोपांशुश्च कंठोष्टैर्मनस्सापित्र्यनुक्रमात् ॥२०॥
पार्श्वस्थितजनैश्रोतु य उच्चारः प्परिस्घटः ।
स्पस्यश्रोतुं परीसृष्टं उच्चारो जपकर्मणि ॥२१॥
यो सा उपांशुरित्युक्त जपयज्ञपरायणैः ।
य उच्चारः सविद्धद्भिः कंठोष्टक इतिस्मृतः ॥२२॥
मंत्राक्षराणि मनसाचिंत्तयन्नव्यथक्रमात् ।
पृथक्पृथक्तदुच्चारो मानसाख्य इति स्मृतः ॥२३॥
व्यक्त एकगुणसस्मादन्योदशगुणाधिका ।
कंठोष्टकश्शतगुणः तत्सहस्त्रगुणोदिकः ॥२४॥
पुरस्थात्प्रणवोच्चारः मंत्राणां सर्वदा स्मृताः ।
सर्वकर्मसु सर्वत्रापरेषां परमर्षिभिः ॥२५॥

पणिवस्य ऋषिर्ब्रह्म देवता च श्रुतित्रयं ।
च्छंदस्तु देविगायत्रि विनियोगोसुसंयमे ।।२६।।
भूर्भुवस्वर्महाजनस्तपः सत्यमितीरिताः ।
यथाक्रमेण सप्तैताः महाव्याहृतय स्मृताः ।।।।२७।
भूरादिनामत्रिभृगुकुत्सवशिष्ठगौतमकाश्यपोंग्गिराः ।
सप्तैते मुनयस्सप्तव्याहृतिनां क्रमात्स्मृताः ।।२८।।
भूदांसिगायत्र्युष्णिश्च अनुष्टु(पवृ) हति तथा ।
पंगूक्तिस्त्रिष्टुप च जगते चैव मुक्तान्यनुक्रमात् ।।२६।।
भूरादिव्याहृतीनांत्तु मुनयो मुनिसप्तकं ।
संस्मर्तव्यमिति प्राहुः केचित्स्वाध्यायवादिनः ।।३०।।
विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोथ गौतमः ।
अत्रिभृगुः कश्यपश्च इति सप्तमहर्षयः ।।३१।।
पावकस्य सन्त्सूर्यवागीशोयादसांप्पतिः ।
देवरात्विश्य देवाश्च देवता इत्युदीरिताः ।।३२।।
स्वेतश्यामश्च सारांगः पीतवर्णाश्च लोहिता ।
सुवर्णवर्ण इत्येते तासां वर्णाः क्रमात्स्मृताः ।।३३।।
विश्वामित्र ऋषिश्चंद्दो गायत्रि देवतांशुमान् ।
गायत्र्याशिरसो ब्रह्म मुनिश्चंदस्तथैव च ।।३४।।
देवता परमात्मास्याद्विनियोगोनुसंयमे ।
प्रणवस्यतथावर्ण शुद्धस्फटिकसंनिभः ।।३५।।
तथैषामुक्तमंत्राणां सर्वतत्रमिति स्मृतं ।
इत्येवमुक्तानत्वा च सर्वकर्म समाचरेत् ।।३६।।

आदौ यः सर्ववेदानां उच्चार्यः प्रणवो हि सः ।
भूरादयोत्र कथिताः संत्तिच्छंदसि सप्त च ॥३७॥
यस्यतत्सवितुपूर्वं तदंतं च प्रचोदयात् ।
तस्मादयं प्रकथितः मंत्रैः सर्वागमेष्वपि ॥३८॥
पवित्रवंत्तइत्यस्मिन् सूक्ते दंयुजुरागमे ।
नतामियंनित्यस्मिंश्च मंत्रस्यश्चंद्सिस्पुटं ॥३९॥
ॐ मापो ज्योतिरित्यादि भूर्भुवः सुवरोमिति !
सर्वश्रुतिशिरोगृह्यमेतद्गायत्रिया स्मृतां ॥४०॥
एतद्रहस्यं गायत्र्याः शिरः सप्तदशाक्षरं ।
परंब्रह्मेत्यभिहितं वेदेवाजसनिय्यके ॥४१॥
ततः संकल्पयेत्प्रातः संध्योपास्तिंकरोति यः ।
इति स्वचेतस्मरणं यः संकल्पस्तदुच्यते ॥४२॥
आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रैः त्रिभिः संमार्जयेततः ।
सिद्धुद्वीपऋषिश्चंद्दो गायित्र्यापोहि देवताः ॥४३॥
मार्जने विनियोगस्तु सूर्यश्चेति जलं पिवेत् ।
अस्यानुवाकस्य ऋषिः छंदो गायत्रमंशुमान् ॥४४॥
देवता विनियोगोपांपाने समुपवेशयेत् ।
आत्मानं प्रोक्षयेत्पश्चात् दधिक्रावुण्न इत्यृचा ॥४५॥
आपोहिष्ठादितिसृभिः ऋग्भिश्च सकुशैर्जलैः ।
दधिक्रावुण्नमंत्रस्य बामदेवऋषिर्मनोः ॥४६॥
छंद्दोनुष्टुग्विश्वदेवाः देवतापश्चवास्मृता ।
ततोपसव्यं व्याहृत्या वा समस्तया ॥४७॥

पश्चादुवाभ्यां हस्ताभ्यां आदायांव्युसमाहितः ।
……भिमुखस्तिष्टप्राणव्याहृति पूर्वया ॥४८॥

गायत्रियाभिमंत्रोर्ध्वं त्रिःक्षिपेद्द्विजसत्तमः ।
तत प्रदक्षिणिकृत्य प्रोक्षतेद्धिशुचिस्थले ॥४६॥

दर्भेषुवाग्यतत्तिष्ठन् प्राङ्मुखोदर्भपाणिकः ।
त्रिः प्राणसंयमं कुर्यात् ऋष्यादीनधनंस्तरान् ॥५०॥

गायत्र्यास्तु समस्थाया ऋषिच्छंदोधिदेवताः ।
स्मृत्वाप्रत्यक्षरं पश्चादृष्ट्यादिन्क्रमशस्मरेत् ॥५१॥

वशिष्ठभरद्वाज गौतमभृगुशाण्डिल्य रोहितगर्गशाण्डिल्य ।
शातातपसनत्कुमारसत्यवद्भार्गवपराशरपौण्डरीक
क्रतुदक्षकाश्यपजमदग्न्यात्रेङ्गिरः कार्तिकेयमृगकुं-
भयोनिसाध्या इति ॥५२॥

चतुर्विंशति वर्णानांत्तदादिनां यथाक्रमं ।
ऋषयोगीसमाख्याताः स्मर्तव्याः प्रथमे मनोः ॥५३॥

गायत्र्युष्णिगनुष्टुपपंङ्क्तित्रिष्टुब्जगतिकांतिवृहति-
सकृत्य…लाविष्टदपंङ्क्ति अक्षर पंक्तिकात्यायनि
ज्योतिष्मति त्रिष्टुब्जगति सर्वछंदो गायत्रिछंदो
देवी गायत्रित्येतानि छंदांसि ॥५४॥

चतुर्विंशतिरेतानि छंदांसिसहयथाक्रमं ।
प्रोक्तानिगायत्र्यादीनि तदादीनां पृथक् पृथक् ॥५५॥

अग्निप्रजापतिस्सोमः यीशानस्त्वदितिर्बृहस्पतिर्मित्रोभगः।
अर्यमान(स)वितात्वष्टा पूषेंद्राग्निर्वामदेवोमित्राव-
रुणाचभ्रातरौ विश्वेदेवाविष्णुर्वसोजीवः ॥
कुबेर अश्विनौ ब्रह्मेति तेषां यथाक्रमेणैतेचतुर्विंशति
संख्यया ॥
अक्षराणां तदादीनां समाख्याता हि देवताः।
पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशागंद्धरसरूपस्पर्शवाक्स्वस्ति-
पादपाया(यू)पस्तश्रोत्रमनश्चक्षुर्जिंव्हाघ्राणहंकारबुद्धि
गुणत्रयमित्येतानि सर्वाणितत्दानिति ॥५६॥
चतुर्विंशतिवर्णानां तदादीनां यथाक्रमं।
तत्वानितानि ... प्रतिवर्णं पृथक् पृथक् ॥५७॥
ब्राह्मीसभामहानित्या विपापा च सरस्वती।
प्रभावतिललाकांतिः कांत्तदुर्गापरानला ॥५८॥
विश्वरूपा विशावेशा व्यापिनी कमलापति।
मोहावसूक्ष्मा हिरण्मया शांतापद्मा सचापरा
शोभानागदारूपिणिति ॥
चतुर्विंशतिरेतेषां अक्षराणां पृथक् पृथक्।
यथाक्रमं समाख्याताः शक्तयः सर्वकामदा ॥५९॥
सुमुखं संपुटं विस्तीर्णं त्रिमुखं द्विमुखं त्रिमुखं चतुर्मुखं
पंचमुखंषणमुखादामुखव्यापकांञ्जलिशाकटयम-
पाशग्रथित सुमुखोस्मुख प्रलंबमुष्टिक मीनकूर्मवराह-
सिंहाक्रांत्तमहाक्रांत्तमुद्गरपल्लवमिति ॥

चतुर्विंशत्यक्षराणो येतामुद्रा पृथक् पृथक् ।
यथा क्रमेण कथिताः शीघ्रसिद्धिप्रदायकाः ॥६०॥
आदौ सांग्गं च कर्मोक्त सप्तम्यंत्तमनंतरं ।
विनियोग इतिवदेद्विनियोगस्तदुच्यते ॥६१॥
चंप्पका पुष्पवल्मितं इन्द्रनीलसमप्रभं ।
कृपीटयोनि दीप्ताभं जलद्वह्नि समप्रभं ॥६२॥
पूर्णेन्दुशंखधवलं पांडरं शुक्रकोपहं ।
गोरक्तसदृशं भानोः उदयद्युतिसन्निभं ॥६३॥
गोरोचनप्रभावीतं नीलोत्पलदलप्रभं ।
शंखकुंदेंदुधवल वर्णातीतंतदद्भुदं ॥६४॥
चतुर्विंशतिवर्णानां वर्णाः प्रोक्ता यथाक्रमं ।
एवंमृष्ट्यादिकानेतः सर्वास्मृत्वा प्रणम्य च ॥६५॥
सम्यगुक्तप्रकारेणन्यासत्रयमथाचरेत् ।
प्रथमं तु करन्यासं देहन्यासंत्ततः परं ॥६६॥
अंग्गन्यासं ततः प्रोक्तमेवन्यास त्रयं क्रमात् ।
कोष्टातंवहिःप्पाण्योः तलयोस्तलष्टयोः ॥६७॥
तलयोर्मध्यमेविप्रः प्रणवं केवलंन्यसेत् ।
प्रकोष्टहस्तविन्यासं संमार्जनंपाणिनामिथः ॥६८॥
तलमध्यमविन्यासं संस्पर्शमध्यांग्गुलाग्रतः ।
उभयोंग्गुष्टयोस्वस्य तर्जन्या प्रणवंन्यसेत् ॥६९॥
अना(मिका)मंग्गुलीनांत्तु चतुर्विंशति पर्वसु ।
चतुर्विंशत्यक्षराणि तर्जन्यातर्जनिमारभ्यवतर्जनिकावधि ।

स्वस्यांग्गुष्ठेन्यसेद्वर्णन्प्रणवेन पृथक् पृथक् ।
इत्येवमेतत्कथितं करंन्यासं यदौर्धतः ॥७१॥
कृत्वासहस्रसनंन्यासमधुकुर्या द्विजोत्तमः ।
अंग्गुष्ठ गुल्फजंघासु जानूरुशमलाद्वसु ॥७२॥
वृषणेकटिनाभ्योश्चाजठरस्तनहृत्स च ।
कंठास्यतालुकानानुदृग्भूमध्यांग्गवेषु च ॥७३॥
प्राग्दक्षिणोत्तरप्रत्यगूर्ध्वषुशिरसः क्रमात् ।
चतुर्विंशत्यक्षराणीतदादीनिस्वविग्रहो ॥७४॥
चतुर्विंशतु देशेषु प्रोक्तेष्वेषु प्रविन्यसेत् ।
पापघ्नमुपपापघ्नं महापातकनाशनं ॥७५॥
दुष्टाग्नग्रहरोगघ्नं भ्रूणहत्याघनाशनं ।
अगम्यगमनागघ्नं अभक्ष्यास्वादनाद्यहं ॥७६॥
ब्रह्महत्याघहरणं नृहत्याघविनाशनं ।
गुरुस्त्रीगमनागघ्नं ग्रामकूट कृताघहृत् ॥७७॥
पितृमातृवधाघघ्नं पूर्वजन्माघनाशनं ।
दुष्टपावसमूहाघ्नं त्रिविक्रमपदप्रदं ॥७८॥
पदं पदं महेशस्य पद्माक्षस्यपदप्रदं ।
विधेप्पदप्रदं ब्रह्म विष्णुरुद्रादि संस्तुतं ॥७९॥
आदित्येतन्महः साक्षात्परब्रह्म प्रकाशकं ।
चतुर्विंशत्यक्षराणां फलमुक्तं पृथक् पृथक् ॥८०॥
न्यस्याक्षराणि स्वस्यतनौस्मरेत्तत्तत्पलं भवेत् ।
उत्तमक्षरविन्यासं अंग्गुष्ठादिशिरोवधि ॥८१॥

अथपादादिमूर्ध्वांतं पादंन्यासस्तु कथ्यते ।
पादयोस्तत्पदंन्यस्य सवितुः जंघयोर्न्यसेत् ॥८२॥
जानुद्वयेवरेण्यंत्तु गर्भइत्यूरुदेशातः ।
देवस्य गुह्योविन्यस्य धीमहीति च तत्र वै ॥८३॥
स्तनयोस्तुधियोन्यास कंठेय इति विन्यसेत् ।
न इतिन्यस्य वदने नासिकायां प्रचोदयात् ॥८४॥
ॐ मापोज्योतिरित्यादिगायत्र्या सकलं शिरः ।
शिरः प्रभृति पादांत्तं हस्ताभ्यां विन्यसेत्ततः ॥८५॥
एवं स्पष्टं पदंन्यास विधानं समुदाहृतं ।
मंत्रेणानेन सर्वेण सौकरेण दिविग्रहं ॥८६॥
कराभ्यां संस्पृशेद्धिमान् मूर्द्धादिचरणावधि ।
एतत्संहननन्यासं वज्रसंपन्ननोपमं ॥८७॥
कृत्वाषडंग्गविन्यासंट्क्रमाध (?) समाचरेत् ।
हृद्धस्तकेशिखागात्रनेत्र प्रहरिणानिषट् ॥८८॥
अंग्गान्यमूनित्युक्तानि वच्मिषट्पल्लवान्यथा ।
तिस्रोव्याहृतयोमंत्रेषड्वर्ण हृदयादयः ॥८९॥
चंतुर्थ्यंत्ताः पल्लवारित्ताः एत्तेंग्गभनवः स्मृताः ।
हृन्मंत्रं हृदयेकान्ते शिरोमंत्रंशिखामनुं ॥९०॥
शिखायाः कवचं देहो कुक्षफालेषु(मध्यमर्धांग्गुलैस्त्रिभिः) ।
अंग्गुष्ठतर्जन्याग्राभ्यां सशब्दंदिक्षुपार्श्वयोः ॥९१॥
षडंग्गंन्यासमित्युक्तं इ च हङ्मनुं ।
पार्श्वयोर्दिशिक्ष्वंत्तंमंत्रयित यथाक्रमं ॥९२॥

अंग्गुलीभिश्चतश्र्भिः द्वयोर्हृदयशीर्षयोः ।
मुष्टेरंग्गुष्ठशिरसापश्चमेतस्यवामतः ॥९३॥
वहिः कलाभ्यां हक्फालं मध्यमर्धांग्गुलैस्त्रिभिः ।
अंग्गुष्ठतर्जन्यग्राभ्यां सशब्दंडि(दि)क्षुपार्श्वयोः ॥९४॥
षडंग्गन्यासमित्युक्तं इदंम्मेतप्रकारतः ।
न्यस्याघायातु वरदेत्यनुवाकेन मंडभानोरावाहये-
द्देवींसंध्यांगायत्र्यंह्वया। वासुदेवऋृषिश्चंदोनुष्टुस्सा-
वित्रि देवता ॥९५॥
आवाहने विनियोगः देव्वा अस्यायथाक्रमं ।
अविचावाहयेद्देवीं हृदयांभोरुहे द्विजः ॥९६॥
ध्यात्वाध्येयं यथाप्रोक्तं मूर्त्तिध्यानं तथैव हि ।
द्यात्वोपचाराः सकलास्कृत्वाधजपसमाचरेत् ॥९७॥
अष्टोत्तरसहस्रं वाह्यष्टोत्तरशतं तु वा ।
जपष्ट्रव्वा विंशतिं वापि वीजशक्तिक्रमा(ज)पेत् ॥९८॥
पूर्वाण्हं च चतुर्थाण्हं वीजमस्या इति स्मृतं ।
चतुर्विंशाद्यक्षरांतं सदीर्धं शक्तिरुच्यते ॥९९॥
जपेदष्टोत्तरशतं अष्टाविंशतिरेफला ।
एतयोः पूर्वमुनिभिः आख्यातः शक्तिबीजयोः ॥१००॥
अंगुलिभिस्तुरेखाभिः अथवा जपमालया ।
जपस्यसंख्या विज्ञेया जपकर्तृद्भिर्द्विजोत्तमैः ॥१०१॥
वृथाभवेत्कृतो विप्रैः संख्याज्ञानं विनाजपः ।
तस्मात्संख्यापरिज्ञानं अवश्यं जपकर्मणि ॥१०२॥

जपस्येकस्यैकमणिं नयेदक्षसृजि क्रमात् ।
तथांग्गुष्ठेनसकलानितरैरंग्गुलैः सहा ॥१०३॥
अपवित्रकरोनग्नः मुक्तकेशः सकंचुकः ।
उष्णीस्यशुद्धो भूमिष्टः प्रलपन्नजपोद्विजः ॥१०४॥
निष्टेवजृंभण क्रोधनिद्रालस्यक्षताः मदः ।
पतितश्चांत्यजालोकाद्धशैते जपवैरिणः ॥१०५॥
यद्येषांभवेविप्रः सूर्यादीनवलोकयेत् ।
उपस्पृश्याथवाशेषं प्राणाः संयम्य वा जपेत् ॥१०६॥
सूर्योषर्वुधतारेश नक्षत्रग्रहतारकाः ।
एते सूर्यादयः प्रोक्ताः मुनिभि र्ब्रह्मवादिभिः ॥१०७॥
एवं सम्यग्विधानेन जपं सर्वं समाप्य च ।
समाहितश्चनद्भक्तयादेवीं विप्रोभिवादयेत् ॥१०८॥
कर्णयुग्मं स्वहस्ताभ्यां स्पृष्ट्वा जानुद्वयादिकं ।
चरणांग्गुष्ठयुग्मांत्तं संमृज्य तु शनैः शनैः ॥१०९॥
दक्षश्रोत्र समंलाहुं दक्षिणेन प्रसार्य च ।
वाहूपरिशिरोनम्र मुक्ति तदभिवादनं ॥११०॥
स्वगोत्रनाम शर्माहं भवत्यंत्तेभिवादयेत् ।
इत्येतद्धाषणंयत्तन्मंत्रंस्यादभिवादने ॥१११॥
मंत्रेणानेनगायत्रिं यथावदभिवाद्य च ।
उत्तमेनानुवाकेन देवीमुद्वासयेदधा ॥११२॥
अनुवाकस्यतस्यैवा वामदेव्य ऋृषिस्मृतः ।
छंदोनुष्टुप् च सावित्रि देवतोद्वासने विधिः ॥११३॥

इत्युक्तानेनगायत्रिं अनुवाकेन वै द्विजः ।
उद्वास्याधनमस्कुर्याच्चतुः संध्यादि देवताः ॥११४॥
संध्यापुरस्ताद्गायत्रि सावित्रि च सरस्वती ।
एतत्संध्यादयः प्रोक्ताः चतसोदेवताः क्रमात् ॥११५॥
स्वस्वनाम चतुर्थ्यंत्तं प्रणवादि नमोत्तकं ।
मंत्रमासामिह प्रोक्तं प्रणमेत्स्वस्वमंत्रतः ॥११६॥
केचित्तु मुनयः प्राहुः प्रतिमंत्रं प्रदक्षिणं ।
कुर्वन्प्रणामं कुर्वीतह्येताभ्याः भक्तितो द्विजा ॥११७॥
मित्रस्येत्यादिभिर्ऋग्भिः विस्पष्टोदित मंडलं ।
आदित्यंतिसृभिर्देव उपतिष्ठेदधद्विजः ॥११८॥
असामृषिर्विश्वामित्रः देवता वै दिवाकरः ।
भूमिगायत्र्यमाद्यस्यत्रिष्टुभाविहपश्चिमौ ॥११९॥
इत्येवमुक्तोपस्थाय ततस्थमभिवादयेत् ।
अभिवादनमंत्रेण सद्भक्तया लोकसाक्षिणं ॥१२०॥
सगोत्रनामशर्माहं भो ष्पादैरभिवादयेत् ।
इत्येवं भाषमाणेयं मंत्रमर्काभिवादने ॥१२१॥
सर्वाभ्यो देवताभ्यश्चेत्येतत्प्रणव संयुतं ।
उक्तानमोनमयिति प्रणमेत्सर्व देवताः ॥१२२॥
कामोकाषिन्मनपुरकापिदेत्येतत्पूर्वमंत्रवत् ।
उक्ता प्रदक्षिणे नैव नमस्कुर्यात्रयितनुं ॥१२३॥
प्राचीं च दक्षिणांचाध प्रतीचींचोत्तरोर्ध्वकं ।
अधरांचांत्तरिक्षं च एताः सप्तादितादिशः ॥१२४॥

संध्यादीनां यथा प्रोक्तं मंत्रमासांतथैव हि ।
ज्ञात्वा यथाक्रमेणैताः प्रणमेत्स्वस्वमंत्रतः ॥१२५॥

गायत्र्यसोतिनत्वाध प्रणवव्याहृति पूर्वया ।
स्याद्गायत्र्यामलंदद्याद विवैतद्विसर्जनं ॥१२६॥

ॐ सूर्याय नमः । प्रातः सायमोमग्नये नमः ।
इत्यसग्नि ब्रह्मचारि प्रदद्याश्चोदकं यतिः ॥१२७॥

दत्त्वादकं जपेदन्व जपस्तेनाग्निमान्द्विजाः ।
पितृणांमरुतांतुप्यैक्षयायसकलेनसां ॥१२८॥

आत्मानं परमात्मानं भावयित्वा द्विजोत्तमः ।
आत्मानमात्मनाध्यात्वा हृत्मनंचोपसंग्रहात् ॥१२९॥

एवं संध्यामुपास्याधाद्दभ्यां यं यं प्रपश्यति ।
यं यं स्पृशति हस्तेन तत्तत्सवं शुचिर्भवेत् ॥१३०॥

अथोच्यते विशेषस्तु संध्ययोरन्ययोर्द्वयोः ।
पयः पानेप्युपस्थाये मंत्रष्वर्क प्रचेतसोः ॥१३१॥

आपः पुनंत्विच्येतस्यमुनिरायो विधानतः ।
छंदोनुष्टुबिति प्रोक्तं देवता ब्रह्मणस्पतिः॥१३२॥

विनियोगः पयः प्पाने इत्युक्तानेन मंत्रितं ।
पीत्वाजलमधाचामेदन्यत्प्रातरिवाखिलं॥१३३॥

असव्येनात्ति षड्ऋचां हिरण्यस्तूप इत्युषिः ।
पूर्वेद्वेष्टि त्रिष्टुभौपश्चाद्गायत्रि जगती ततः
उष्णीत्रिष्टुबितिप्रोक्ता छंदांस्यर्कोधिदेवताः ॥१३४॥

अन्यत्सर्वं यथापूर्वं कर्मकुर्याद्विजोत्तमः ।
एवं मध्याह्न संध्यायां विशेषविधीरितिः ॥१३५॥

अथ पश्चिम संध्यायां विशेषोत्र विधीयते ।
सितेरवाउपक्रम्य पश्चिमं तु समाप्नुयात् ॥१३६॥

अग्निश्चेत्यनुवाकश्च मुनिः सूर्योहुताशनः ।
देवता गायत्रं छंदः पानेपांविनियोगकः ॥१३७॥
एतत्प्रत्यङ्मुखस्थित्वा स्मृत्वात्त्वानेनकंपिवेत् ।
उपासने विशेषोयं उपस्थानेथ व्रक्ष्यते ॥१३८॥

याच्चिद्धित्यादिपंचर्चाल　देवराज इति स्मृतः ।
गायत्रित्रिष्टुज्जगति　गायत्रित्रिष्टुभित्यपि
यथाक्रमेनाच्छंदांसि　वरुणाश्चाधिदेवता ॥१३९॥

उपस्थाने　विनियोगर्यित्युक्तातं च पंचभिः ।
वरुणं समुपस्थाय कुर्यादन्यदापुरं ॥१४०॥
प्रयोगकाले मंत्राणि ऋषिच्छंदांसि दैवतं ।
विनियोगं शक्तिर्वीजे स्मरेन्नोचेद्वृथाफलं ॥१४१॥

इदं समस्तं स्तृतिभिः गायत्रिचेद्युदाहृता ।
विधिनैवाभ्यसेद्यावततुरिय्यं　परमं पदं ॥१४२॥
ॐ भूदित्यादित्रिमंत्रैः प्रागायत्र्यनंतरं ।
तस्यां प्रथमपानेन भूर्भुवः सर्जगत्र्यं ॥१४३॥

ध्याप्यं द्वितिय्यपादेन वेदानां त्रितया तथा ।
त्रितिय्येन तु पादेन प्राणंव्यानं समानकं ॥१४४॥

व्याप्त चतुर्थपादेन परमं रविमण्डलं ।
क्रमाणानेन संक्रान्तं यथाव्याप्तमिदं जगत् ॥१४४॥

गायत्रि सर्व देवानां माताः साक्षाद्विजाश्रयाः ।
तामेव प्रजपेद्भक्त्याध्यायेच्च सततं द्विजः ॥१४५॥

दुष्प्रतिग्रह भुक्त्याहं उपाह्वेभ्यो निशं द्विजः ।
गायंतं त्रायते यस्मात् गायत्रीति स्मृता बुधैः ॥१४६॥

पाणागाधाइति प्रोक्ताः त्रायतेतानथापि वा ।
गायत्रीतिभवेन्नाम केवलं त्रायतीति वा ॥१४७॥

आशेषप्राणि जिह्वासु सदावाग्रूपवर्त्मनात् ।
परस्वतीतिनाम्नोयं समाख्याता महर्षिभिः ॥१४८॥

सवितृ प्रकाशकरणात्सावित्रीतिस्मृता बुधैः ।
जगतः प्रसवतीति हेतुनानेन वा भवेत् ॥१४९॥

तस्मादियं सदोपाश्या निशादिवसयोर्द्विजैः ।
गायत्रिसनन्निवेलायनैव संध्येति कीर्तिताः ॥१५०॥

यो जपेद्विजसंज्ञात्वा नश्यंत्यंहंसि तत्क्षणात् ।
ऋृषिच्छंदो देवताश्च जपेत्तास्ता यथाक्रमात् ॥१५१॥

'ज्ञात्वायोपास्तिमाचरेत्'

ज्ञात्वा पदानि जित्वा धमदिय्यं पादमव्ययम् ।
ब्राह्मणो याति तत्साम्यं पदं ज्ञात्वा तुरिय्यकम् ॥१५२॥

यासायत्रिचरणा सात्रिमूर्तिस्वरूपिणि ।
उपास्यानारतंप्रैः त्रिसंध्यासु त्रिमूर्त्तिषु ॥१५३॥

तुरिय्यपादमेतस्या ज्ञात्वा यो पास्तिमाचरेत् ।
सरत्नपूर्ण पृथिवीं गृह्णान्नो दोषमाप्नुयात् ॥१५४॥
ब्रह्मकेशवरुद्रादि देवताभिरुपाशिताम् ।
संध्यांत्ताकोन सेवेत विप्रः सद्भिलाषकः ॥१५५॥
प्रातः सतारकां संध्यां सायं संध्यां सभास्कराम् ।
स्नानकर्मणितन्मध्यां उपासीत यथाविधि ॥१५६॥
प्रारेवमुपासित्वा प्रात्कुर्याद्भवनं जपं ।
स्नानस्यानंतरं कुर्यात्तर्पणंच्च महाक्रमान् ॥१५७॥
सायं संध्यां तथोपास्य होमं कुर्वीत वासनं ।
संध्योपासनहीनो यः न योग्यः सर्मकर्म सु ॥१५८॥
तस्मादुपास्यविधिना संध्यामन्यक्रियां चरेत् ।
नोपासयो द्विजस्संध्याव्विनाशूद्रत्वमाप्नुयात् ॥१५९॥
कर्माण्यान्यानि संत्यत्य संध्या वा केवलां द्विजाः ।
उपास्ये सर्वपुण्यानि कृत्वाः सभवेद्लं ॥१६०॥
संध्योपास्तिं विना विप्रः पुण्यन्यभ्यासिचाचरेत् ।
यस्तस्यतानि पापानि भवंत्येव न संशयः ॥१६१॥
नाशये जनितंपाप दशजन्माप्तमात्मनः ।
पुराकृतं शतजपात् गायत्र्याख्यं विजन्मनः ॥१६२॥
कृतयुगेपिच्चैकस्मिन् सहस्रेण जपेन तु ।
तद्भक्त्या जपतस्तस्माद्गायत्रिं सर्वदा जपेत् ॥१६३॥
समस्तसप्ततंतुभ्यः जपयज्ञः प्परस्मृतः ।
हिंसयान्येव प्रवर्त्तंते जपयज्ञो न हिंसया ॥१६४॥

यामतः कर्मयज्ञाश्च दानानि च तपांसि च ।
ते सर्वे जपयज्ञस्य कलांनार्हन्ति षोडशम् ॥१६५॥
जपेन देवता नित्यं स्तूयमानाप्रिनाद्‌ति ।
प्रसन्ना विपुलांन्भागान् अंतेमुक्तिञ्च शाश्वति ॥१६६॥
यक्षराक्षसवेतालग्रहभूतपिशाचकाः ।
जपाश्रयं द्विजं दृष्ट्वा दूरतोयांत्ति भीतितः ॥१६७॥
तस्माज्जितेंद्रियो नित्यं संध्योपास्ति समाचरेत् ।
स सर्वलोकासिजत्वाध विप्रस्ववशमानयेत् ॥१६८॥
तदंत्ते ब्रह्मभावेन यावदाभूतसंप्लवं ।
तावन्नित्योनिरातंक्रो भवेदत्र न संशयः ॥१६९॥
एवं संध्यां बिनासर्वां यो प्राध्यापये द्विजः ।
अध्यापरो यदावच्च श्रोता चैकाग्रमानसः ॥१७०॥
स सर्वपापन्निर्मुक्ताः सर्वविद्या विशारदः ।
सर्वधान्यधनोपेतः जपाद्वर्षशतं सुखि ॥१७१॥
एपद्विधानं सकलं यो वेदाखिलवेदवित् ।
स योसवेदवेदानां पारगोपिन वेदवित् ॥१७२॥
इमंविधिंदारयितुं यो मूल ब्रह्मसंत्ततिः ।
क्षात्रं च पूर्वजनने कृतविन्यास संततिः ॥१७३॥
यो दद्यादिममध्यायं सद्भक्त्या ब्रह्मणोत्तमः ।
मनस्तु निर्मलं तस्य भवेदस्य न संशयः ॥१७४॥
एतद्विद्वानं योधित्य श्रावयेद्‌ब्रह्मणोत्तमान् ।
प्रतिपर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणो नियमेन च ॥१७५॥

अज्ञानेन प्रमादेन श्रुतविज्ञान्य संत्ततिः ।
(दुयत्समुदितं)तस्य तत्सकलं नाशं ब्रजेत्तत्रन संशयः ॥१७६॥
या संध्योपास्तिविच्छंत्ति यस्यस्थानविहीनता ।
पर्वणि श्रवणादन्यत्र तत्सर्वं पूर्णतां भवेत् ॥१७७॥
कामवान्मोहयाल्लाभात्संध्यांन्नातिक्रमेद्विजः ।
संध्यातिक्रमणद्विजः ब्राह्मण्यात्वततेयतः ॥१७८॥
अनागतांतु ये पूर्वां अनिधीतां तु पश्चिमां ।
संध्यांन्नोपासते ये तु कथंते ब्राह्मणा स्मृताः ॥१७६॥
सायं प्रातः सदासंध्यां विनादिप्राउपासते ।
कामं तां स्वधिरोराजा शूद्रकर्मसु योजयेत् ॥१८०॥
विधानमेतन्नोदेयं रहस्यं यस्यकस्यचित् ।
वेदाध्यायाभिजाताय प्रदेयं स द्विजन्मने ॥१८१॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ जपविधानवर्णनंनाम षष्ठोध्यायः ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

जपमालायाःविधानकथनम्

सहस्रपरमां नित्यां शतमध्यां दशावरां ।
तां सावित्रिं जपेद्विद्वान् प्राङ्मुखः प्रयतस्थितः ॥ १ ॥
अथोपतिष्ठेतादित्यं उदयंत्तं समाहितः ।
मंत्रैस्तु विविधैस्तैर्रै ऋग्यजुः सामसंभवैः ॥ २ ॥

उपस्थाय महादेवं देवदेवं दिवाकरं ।
कुर्वीत प्रणतिं भूमौ मूर्धानेनैव मंत्रतः ॥ ३ ॥
ॐ वषट्काराय शांताय कारणत्रय हेतवे ।
निवेदयामि चात्मानं नमस्ते ज्ञानरूपिणे ॥ ४ ॥
नमस्ते घृणिने तुभ्यं सूर्याय ब्रह्मरूपिणे ।
विधानं जपमालायाः प्रवक्ष्यामि यथाक्रमं ॥ ५ ॥
जपो विशेष फलदः यो जपे जपमालया ।
तस्मात्सर्व प्रयत्नेन जपमालां यथाविधि ॥ ६ ॥
संध्याद्यानंत्तरं विप्रः जपेत जपमालया ।
जपमालामणिस्तेषां लक्षणानि ततोविधिः ॥ ७ ॥
जपमालाविशेषश्च कथ्यते च यथाक्रमं ।
अपत्यजीवखंखार्क प्रवालमणिमौक्तिकाः ॥ ८ ॥
सरोजबीजगाग्गेय कुशरुद्राक्षसंज्ञिका ।
दशैते जपमालायां मणिकण्युदीरिताः ॥ ९ ॥
एकस्मादधिकस्वेकः फलेनाभिहिता अमी ।
अंग्गुलीभिः कृतजपः क्रियातावानिति स्मृतः ॥१०॥
रेकाभिरेकोष्ठाउक्तः तेकस्तुजपिनेदश ? ।
शंखैरेकगुणं तद्वत्स्फटकाक्षिश्चविभ्रमैः ॥११॥
एक सहस्रमणिभिः एकोदशसहस्रकः ।
लक्षयुक्ताफलैरेकः कोटिरेकोञ्जवीजकैः ॥१२॥
हैमैरेकादशकोटि शतकोटिस्तथा कुशैः ।
अनंतमेकोरुद्राक्षैः एवमुक्तं फलं क्रमात् ॥१३॥

मणिभिर्मोक्षमाला च सप्तविंशति संख्यकैः ।
त्रिंशत्संख्यै तु मणिभिः जपमालामतंद्रितः ॥१४॥
पंचाशच्छतसंख्याकैःमाला चतुरुत्तरपंचाशर्मणिभिर्ज-
पमालिका ।
विद्वेषणादिषु क्षुद्रकर्मस्वभिहिता बुधैः ॥१५॥
अष्टोत्तरशतं मालामणिभिर्या विनिर्मिता ।
सर्वाभिष्टेक फलदा सदाजपकृतामलं ॥१६॥
एवं संख्याफलं प्रोक्तं मणिनांतु यथाक्रमं ।
अथोच्यतेंगुल फलं अंग्गुष्ठादि यथाक्रमं ॥१७॥
जपोमोक्ष प्रदोंग्गुष्ठः मध्यायुः प्रष्ठवृद्धिदाः ।
समस्ताभीष्टफलदा नामिकामरणादिषु ॥१८॥
क्षुद्रकर्मसुसर्वेषु तर्जनि तत्फलप्रदा ।
अंग्गुलिनां फलं सम्यक्क्रमेणोक्तं पृथक् पृथक् ॥१९॥
अथोच्यते मणीनां तु लक्षणं साध्वसाधु च ।
न ज्यास्मिग्धाः दृढ़ाः पक्वाः गुरुवो ऋजुरंध्रकाः ॥२०॥
न्यायागताये मणयः ते शुभाजप कर्मणि ।
पात्तनाकिंपुरुषा खंडाः स्फटिकाश्च सकीटकाः ॥२१॥
अतिसूक्ष्मा अतिस्थूलाः अपक्वावक्ररंध्रकाः ।
अन्यायेनागताः पूर्वं पूर्वोक्ता जपकर्मणि ॥२२॥
हृताश्चयेते मणयः न ग्राह्यजपकर्मणि ।
रुद्राक्षाः पुत्रजीवाख्याः पद्मवीजेष्वमीगुणाः ॥२३॥

सुप्रेक्षमणिय्यारत्नेषु सद्रत्नमणयः शुभाः ।
रुद्राक्षण्येकवक्त्रादि चतुर्दशमुखावदि ॥२४॥
संत्तितद्वदनाकाराः ऋजुरेखैवतिष्ठति ।
विप्रभूपतिविट्च्छूद्राः रुद्राक्षास्युश्चतुर्विधाः ॥२५॥
सितरक्त सुवर्णाभ कृष्णायिति यथाक्रमं ।
समजातिमुखायोग्यरुद्राक्षा मालिका कृताः ॥२६॥
विपरीत्तानियोग्यास्यु तथावृषलजातयः ।
विंद्ता सकलंकादिदोषरत्नेष्वशोभनाः ॥२७॥
निर्मलादोषरहिताः एतेसन्मणयस्मृताः ।
विंद्वावर्त्तंत्तुषंत्रास रेखाकांचन कीलकाः ॥२८॥
सप्तैते कथिता दोषाः रत्नशास्त्रविशारदैः ।
जंब्यूपलवदाकारः स्तनचूचुकसंनिभः ॥२९॥
चूड़ामणिवदाकारो बालवत्सस्यश्रृङ्गवत् ।
इयं चतुर्विधा विंद्स्त्री संत्तति यिनाशकृत् ॥३०॥
शंखमस्तकसंकाशसरिद्वेणुभ्रमोपमः ।
आवर्तोद्विप्रकारोयं सदाविभ्रमकारकः ॥३१॥
गोधूमचूर्ण सदृशः व्याप्यरत्नं समंततः ।
आस्ततत्तुषसंज्ञोयं सर्वदांगकृशप्रदः ॥३२॥
त्रासाख्यः स्फटिकप्रख्यः शुक्त्यभ्यंतरुक्समः ।
त्रासस्तु विप्रकारोयं त्रास संजननः सदा ॥३३॥
रविरश्मि समाकारा मूत्रपात्त परावृतिः ।
वनपातवदाकारा त्रिधौरेखादिकष्टधा ॥३४॥

कौशिका कृष्णलोहभाकृष्णंभ्रक समाकृतिः ।
शिखिपिंच्छवदाकारा त्रिधैतदसुनाशकृत् ॥३५॥

कीलकंकीलवकीलवतिष्टेत् सत्वधाहृदयांत्तकृत् ।
एवं रत्नेषु दोषाणां लक्षणं समुदाहृतम ॥३६॥

भल्लेक्षणानिरत्नानि ग्राह्यण्यानि वर्जयेत् ।
गोमेधकः पुष्परागवैडूर्यः शतरुज्मणिः ॥३७॥

एतेचस्फटिकाप्रख्याः स्फाले स्फटिकजातयः ।
जपमालाकृताचैव मणीनालोक्य शोभनाम् ॥३८॥

जपांग्गुलिसमस्थूलमस्थूलान् संगृषिय्याद्विजोत्तमः ।
यज्ञोपवीतविधिना शुल्वं कृत्वा विधानतः ॥३९॥

मणिनेकमुखाः सर्वास्फुटयेद्रात्र पंक्तिवत् ।
रुद्राक्षस्योन्नतस्थानंरंध्रंस्यात्समुदाहृतं ।
पृष्टनिम्नस्थलंरंध्रं संयुतं च शलाकया ॥४०॥

पद्मवीजस्यवदनंविंदद्वय समन्वितं ।
नेकविंदुस्थलं पृष्ट विशालतस्य च स्मृतं ॥४१॥

पृष्टास्ये पुत्रजीवस्य रुद्राक्षस्य यथापुरा ।
ज्ञात्वैतं प्रोत्यतच्छुल्पेस्वेष्ट संख्यामणिन्छुवान् ॥४२॥

ग्रन्थिपृथक्पृथक्कुर्यामणीनामंतरे बुधः ।
ऊर्ध्वाभ्यां प्रोत्यसीमार्धं ग्रंथिंदद्याद्यथाशुभं ॥४३॥

रुद्राक्षादित्रिवीजानां एवंमालाकृतिक्रमः ।
मणिनामितरेषां तु मुखभेदो न विद्यते ॥४४॥

एतद्ध्वदनमित्येवं संकल्प्य घटयेद्बुधः ।
कुशमालाकृतौ किंचिद्विशेषात्रैव कथ्यते ॥४५॥
सत्कुशान्विधिनाहृत्य तीव्रशुल्भं प्रकृत्य च ।
स्वेष्टसंख्यामणीग्रंथिं कुर्यांनेत्रयं दृढं ॥४६॥
ततोमाला शिरोग्रंथिं प्रकुर्वीत यथापुरा ।
कुशाक्षमालिकामेवं कृत्वावस्त्रं प्रकल्प्य च ॥४७॥
सगृह्णितद्विजश्रेष्ठैः सर्वथा जपकर्मणे ।
त्रिवतामंत्रजपे त्रिकुशाक्षस्रगुत्तमा ॥४८॥
त्रिदेवता मंत्रजपेत्रितृदर्भाक्षमालिका ।
एवं ज्ञात्वा जपेतेति क्रमादस्रृजाद्विजः ॥४९॥
प्रणवस्य व्याहृतीनां गायत्र्याश्च जपेभृशं ।
श्रेष्टाकुशाक्षमालास्यात्समस्तानां जपस्रजां ॥५०॥
सूर्यक्षेत्रेदशैतेषां मंत्राणां जपकर्मणि ।
रक्तांभोरुहबीजाक्षमालिका प्रवरा स्मृता ॥५१॥
वक्ष्याम्यथाक्षमालायाः प्रतिष्ठाविधिमुत्तमं ।
या प्रतिष्टाक्षमालायाः सासमस्त फलप्रदा ॥५२॥
अप्रतिष्ठितमालाय सा जपे विफला स्मृता ।
तस्मात्प्रतिष्ठा कर्त्तव्या जपस्य फलमिच्छता ॥५३॥
द्विजाविधियथज्ञात्वा प्रतिष्ठास्नानमीप्सितं ।
तत्स्थाने मंडलं कुर्यादिहिभिश्चतुरश्रकं ॥५४॥
तन्मध्ये तु विधित्पद्मं अष्टव्रतं सकर्णिकं ।
पूर्वादिदिक्षुपरितः कुशैश्च प्रागुदक्ककैः ॥५५॥

परिस्तीर्याथतन्मध्ये ततः कूर्चं विनिक्षिपेत् ।
ततः प्रक्षाल्यचरणावाचम्य च यथाविधि ॥५६॥
उदङ्मुखः प्रसन्नः सन् उपविश्य कुशासने ।
प्राणानां संयमं कृत्वा प्रतिष्ठार्थं जपस्त्रजः ॥५७॥
ततः पुराणाह संकल्पं द्विजन्मानुज्ञया चरेत् ।
ततोविद्युक्त मार्गेण कुर्यात्पुण्येहवाचनं ॥५८॥
प्रक्षालयेततोमालां पुण्याहं कलशोदकैः ।
ततोभिषेचयेत्पंचगव्यैरिक्षुरसेन च ॥५९॥
मधुना कुशतोयेन स्नाप्य संस्कृत्य बुद्धिमान् ।
गोमूत्रं गोमयंक्षीरं दधिसर्पिष्यमानि च ॥६०॥
पंचगव्यानिमुनयः प्रवदंति मनीषिणः ।
व्रिहिद्रोणेन कृत्वाघमंडलं चतुरश्रकं ॥६१॥
तन्मध्ये पद्ममालिख्य साष्टपत्रं सकर्णिकं ।
पूर्ववन्मंडलंदर्भैः परिस्तिर्याथमध्यमे ॥६२॥
कुशकुर्चंक्षिपेधीमान् प्रागग्रंचोदगग्रकं ।
लोहितः सदृढस्मिग्धः प्रस्थतोय प्रमाणकः ॥६३॥
कलशः पंचगव्यादि द्रव्याणां समुदाहृताः ।
असिता लोहितापीता धवला कपिला क्रमात् ॥६४॥
गोमूत्रगोमयक्षीर दध्याज्यानामिह स्मृताः ।
स्व स्ववर्णयुतालाभे लब्धगव्यानि वा हरेत् ॥६५॥
तत्रापि दोषदुष्टानि परित्यक्त्वा शुभानि चेत् ।
आहारवशजीर्णाया रोगार्त्तक्षिणवत्सका ॥६६॥

वन्ध्या नवप्रसूता च न योग्या गव्य संग्रहे।
गोमूत्रं प्राग्दलेऽयस्य स्थापयेत्कलशंस्थित ॥६७॥
गोमयांब्वु तथा विद्वान् स्थापयेदक्षिणेगले।
पिय्याषंपश्चिमदले तथैव स्थापयेदध ॥६८॥
उदग्धलेदधिस्थाप्य पूर्ववन्मध्यमेघृतं।
तद्वत्साप्य च तेष्वंत्तः गंधपुष्पाक्षतानि च ॥६९॥
कुशकुर्चानिजत्वाध मंत्रयेत्तान्पृथक् पृथक्।
स्थापयेन्नारिकेलांब्वु तथा स्वाहोशादिग्दले ॥७०॥
तथैव स्थापयेद्धीमान् क्षिपेन्निर्ऋतिदिग्दले।
कुशांब्बुवायुदिक्पत्रे स्थापये प्रथमोक्तवत् ॥७१॥
गंधतोयं तथैवेशादिग्दले प्रविनिक्षिपेत।
पूर्ववत्तेषु सर्वेषु गंधादिनपि निक्षिपेत् ॥७२॥
एतान्यप्यभिमंत्र्याध धूपदीपौ प्रदापयेत्।
ततस्तदधिदेवान्नुकलशस्थापने क्रमात् ॥७३॥
तत्तत्कलशपात्रेषु गंधपुष्पादिभिवर्जयेत्।
रविसोमाग्निवागीश शुक्रांगारवृषेश्वराः ॥७४॥
सरस्वतीचेत्या ताः गोमूत्रात्यधिदेयताः।
गायत्र्याचैवगोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयं ॥७५॥
आप्यायत्वेति च क्षीरं दधिक्रा पुण्नतोदधि।
आज्यमशुक्रमसीत्येवं गायत्र्या नारिकेलकं ॥७६॥
मधुवाताऋतयिति देवस्यत्वेतिदर्भकं।
गायत्रैव च गंधांब्बुस्नानमंत्राण्यमूनि वै ॥७७॥

एतैर्द्रव्यैस्तुविधिवत स्नापयेदक्षमालिकां ।
द्रव्याभिमंत्रिणे मंत्रं प्रणवस्यमुदाहृतः ॥७८॥
अष्टोत्तरशतंरूपं मंत्रावृत्तिरुदीरिता ।
कलशानां समस्तानामभिमंत्रविदौबुधैः ॥७९॥
आपोहिष्टादिभिर्मंत्रैः स्त्रीभिः प्राङ्मार्जयेद्बुधः ।
हिरण्यवर्णइत्याद्यैः चतुर्भिस्तदनंतरं ॥८०॥
पावमानानुपाकेन ततः सकुशवादिभिः ।
प्राणवाष्टशतेनाभिमंत्रितेनांभसा ततः ॥८१॥
स कूर्चाक्षतवलयमभिषिंचेद्विजोत्तमः ।
गायत्र्याष्टशतेनाभिमंत्रे तेनांभसा ततः ॥८२॥
अभिषिंचेत्तु सद्गंधं कूर्चेन च जपस्त्रजं ।
होमपात्रेथवादौ मृण्मयेतदनंतरं ॥८३॥
आलिप्यं चंदनेनाथ पद्मपुष्पाणि लिखेत् ।
प्रणवं पंकजेध्यायेतत्पादं कर्णिकांतरे ॥८४॥
सवितुः शक्रदिक्पत्रे वरेण्यं वन्हिदिग्दले ।
भर्गोयमककुत्पत्रे देवस्यनैर्ऋतेदले ॥८५॥
प्रत्यग्दले धीमही च धिनः पावनादिग्दलै ।
धियस्सोमदिग्दले कुद्रदिग्दलेन प्रचोदयात् ॥८६॥
सर्वत्रैवंहृदाध्यायन् पद्मपीठं प्रकल्प्य च ।
ततस्तत्पद्मपीठस्य मध्येतत्कर्णिकोपरे ॥८७॥
कुशकूर्चं यथा पूर्वं प्रक्षिपेद्विजसत्तमः ।
तन्मध्येनववस्त्रेण शुक्लेन जपमालिका ॥८८॥

आवेष्ट्यस्थाप्य गायत्र्याः मंडलांबुजमध्यमे ।
निधायमालिकां गंध तंडूडुल प्रसवैर्युजेत् ॥८९॥
धूपदीपं च तद्वाथ स्वस्यदंक्षिणपाणिना ।
स्पृशन्जपेच्च प्रणवं अष्टोत्तरशतं द्विजः ॥९०॥
ततस्तदैव गायत्रि अष्टोत्तरशतं जपेत् ।
पायसं स गुडाहरं अनेकापूपभक्षणं ॥९१॥
तत्वानिवेद्य गायत्र्या ततः स्तांबूलमुत्तमं ।
स्वगृह्योक्तविधानेन कुर्यादग्निमुखं ततः ॥९२॥
तस्यचेशानदिग्भागे हावयेत्समुदाधिकैः ।
प्रत्येकसमिदंनाखैः तिलैश्चाष्टोत्तरंशतं ॥९३॥
गायत्र्याज्जुहुयाद्धीमान् प्रणवव्याहृति पूर्वया ।
अलाभेष्टाविंशतिर्वा द्रव्याणां जुहुयात्ततः ॥९४॥
ततो जयादीन्जुहुयात् सर्पिषा सर्वसिद्धये ।
प्रायश्चिताहुतिहुत्वा कुर्यात्पूर्णाहुतिं ततः ॥९५॥
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा दंडवत्प्रणिपत्य च ।
ततोर्चयेत्स्वस्यगुरुं गंध प्रसवतंडुलैः ॥९६॥
ततः सद्भक्तितोदद्याद्ब्रह्मोमांग्गुलिय्यकं ।
विषामलाभेभक्तश्चेद्यथाशक्ति समार्चयेत् ॥९७॥
ततोदंडनमस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः ।
एवमक्षस्रजाधीमान् प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥९८॥
गुरुहस्तेनलब्धेन तयामालिकया जपेत् ।
मुखमारभ्यवृक्षान्तं जप्त्वापश्चात्प्रदक्षिणं ॥९९॥

भ्रामयित्वा पुनर्वक्त्रमारभ्य च जपेत्पुनः ।
अयमेवसमाख्यातः जपमाला विधिक्रमः ॥१००॥
एकादिपंचपर्यंत्तं कनिष्ठाद्यंगुलिक्रमात् ।
संकोदयेत्ततोविद्वान्यथापूर्वं प्रसारयेत् ॥१०१॥
अनेन जपसंख्यास्यात्क्रमेणैव जपस्य तु ।
एकः स संख्या वामहस्ते दक्षिणेन तथाक्रमात् ॥१०२॥
तत्रापि दशसंख्याया शतसंख्येति च स्मृतः ।
जपांग्गुलिक्रमेणोक्तो लेखाक्रममधोच्यते ॥१०३॥
मध्यांग्गुलेर्मध्यरेखां समारभ्य प्रदक्षिणं ।
अनामिकांतरेखांत्तं अंग्गुष्ठेन यथाक्रमं ॥१०४॥
स्पृष्ट्वा द्वादशसंख्यानार्कैनवारेण तत्पुनः ।
एवं रेखाक्रमजपः प्रस्पष्टः ''' प्रकाशितः ॥१०५॥
एतत्समस्तं विज्ञाय यो जपेद्विजसत्तमः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥१०६॥
इहलोके सुखी भूत्वा प्राप्नुयात्परमं पदम् ।
प्रणवव्याहृतिः सप्तगायत्रिं वैदिकान्मनून् ॥१०७॥
विनानन्यान्जपेन्मात्राननयाजपमालया ।
गुर्वलाभे स्वयंवापि प्रतिष्ठाप्यजपस्रजं ॥१०८॥
अनेनविधिना विप्रा जपेदक्षस्रजातया ।
वामनेनस्पृशेन्मालां करेण ब्राह्मण क्वचित् ॥१०९॥
करेकंठेथवास्कन्धे धारयेन्नकदाचन ।
जपस्रजातयानित्य जपकाले जपः शुचिः ॥११०॥

कलौत्वैवायशुचिस्थाने द्विजन्मात्र विनिक्षिपेत् ।
अम्याक्षमालयैतानि मंत्राणि च जपेद्बुधः ॥१११॥
नान्येषामन्यमंत्राणां जपकर्माथमर्पयेत् ।
श्लेष्मरक्तसुरामांस विण्मूत्रोच्छिष्टकिकसैः ॥११२॥
कपालनखकेशैश्च पतितैरंत्यजैरपि ।
उदक्याकाकविट्क्रोढ़खरपादायुथश्वभिः ॥११३॥
शाखारंडकदोषज्ञ देवाजवमहाहिभिः ।
जपमाला यदिस्पृष्टा तां तथैव परित्यजेत् ॥११४॥
अज्ञातपूर्वगणिका पंचवीसूतिकारुचिः ।
याताभिरपि संस्पतिष्ठां त्यजेदक्षस्यजं बुधः ॥११५॥
तयैवाक्षनृजानित्या जपेत्सर्वार्थसिद्धये ।
दोषदुष्टाक्षमालांत्तं महानद्यां ह्रदेथवा ॥११६॥
पुण्यतीर्थेथवा विप्रो मंत्रैणैव प्रचिक्षिपेत् ।
समुद्रं गच्छस्वाहेति मंत्रमेतदुदीरयत् ॥११७॥
गंधपुष्पार्चितैः सार्धं मालामंत्रेण निक्षिपेत् ।
रुद्राक्ष पुत्रजीवाज्ज बीजदर्भ जपस्रज ॥११८॥
दुःस्पृष्टि दोषविज्ञेयो न तु रत्नजपस्रजे ।
पुनरेवं विधानेन संवाद्याक्षस्रजस्ततः ॥११६॥
यदिच्चेद्दोष संस्पृष्टि भवेद्रत्नजपस्रज ।
पुनरेवं प्रतिष्ठाप्य जपेदक्षप्रजातया ॥१२०॥
प्रतिष्ठा कीर्त्तन्नाध्यायः ममाख्यातो जपस्रजः ।
न यस्य कस्यचिद्देय दातव्यं सद्विजन्मने ॥१२१॥

यदाक्षराभिधानाना वलयोनियमोत्र नः।
स्मृतिष्यर्थं प्रगृह्णिय्यादर्धमेव प्रयोजनं ॥१२२॥
आगमेषु पुराणेषु स्मृतिष्वि···कदासु च।
अर्थमेव तु गुह्णिय्यान्न च शब्दविचारयेत् ॥१२३॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौजपमालायाःविधानकथनंनाम
सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ अष्टमोऽध्यायः

जपेनिषिद्धकर्मवर्णनम्

जपेनिषिद्धकर्माणि यानि वक्ष्यामितान्यहं।
निषिद्धकर्मकरणान्निषिध्यति जपोकृतः ॥ १ ॥
तस्मात्सर्वप्रकारेण जपकर्माणि बुद्धिमान्।
निषिद्धानिह कर्माणि कदाचिदपि नाचरेत् ॥ २ ॥
पादप्रसारणं वार्तामालोकन विजृंभणि।
जुह्वाप्रसारणंश्वापः नखच्छेदन ताडनं ॥ ३ ॥
भुजाद्यास्फालनं रज्जुकरणं तृणदंशनं।
क्षुदद्दिष्टिवनं गात्रचलनं केशबंधनं ॥ ४ ॥
अधरस्पर्शनं दंत्तकर्षणं देहकंप्पनं।
आस्फोटनं प्रहासीन शयनं परिवीक्षणं ॥ ५ ॥

अन्वेषणमंग्गुल्या मुखवास प्रपूरणं ।
शिरः कंठे प्रावरणं वाससादोः प्रसारणं ॥ ६ ॥
शिरः प्रच्छादनं शिल्पकरणं चोपचर्वणं ।
सूक्ष्मजंत्तु प्रहननं मालाधानं तथैव च ॥ ७ ॥
क्रोधनं दुष्क्रियाध्यानं कर्माण्यस्यदपिद्दशं ।
भवंति कर्माण्येतानि जप नाशकराणि च ॥ ८ ॥
पापरुपापोरूपाप जनाभूतिसुरार्चका ।
एषानिशामनंचैक भापणं जपनाशकृत् ॥ ९ ॥
भवंत्ति कर्माण्येतानि यदिचेत्तु प्रमादतः ।
प्रक्षाल्य चरणाहस्तौ आचम्य च यथाविधिः ॥१०॥
प्राणायाम त्रयं कृत्वा सवितारं विलोक्य च ।
नमस्कृत्य ततोधीमान्जपशेपन् समाचरेत् ॥११॥
एवं सर्वविधिं ज्ञात्वा जपं कुर्याद्द्विजोत्तमः ।
तत्तदुक्तफलं सम्यक् प्राप्नुयास्नेहमानवः ॥१२॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ जपविधानवर्णनं
नामाष्टमोऽध्यायः ॥

अथ नवमोऽध्यायः

गायत्र्यासाधनक्रमवर्णनम्

अथैतस्याः प्रवक्ष्यामि गायत्र्या साधनक्रमं ।
न साधितं य आमंत्रं प्रयोगो न फलप्रदः ॥ १ ॥
तस्माद्दिग्युक्तमार्गेण साधयित्वा द्विजोत्तमः ।
ततः प्रयोजयेत्मंत्रः अभिष्टफलदं भवेत् ॥ २ ॥
ऋषीन्छंदांसि देवान्श्च वर्णनास्तत्वानिशक्तितः ? ।
मुद्राश्च विनियोगं च वीजशक्त्यासनानि च ॥ ३ ॥
स्नानंकालं च तद्ध्यान यथावद् गुरुवक्त्रतः ।
अधिकृत्या ततो विप्रा मंत्रमेतत्पुरश्चरेत् ॥ ४ ॥
शिरोब्रह्म शिखारुद्रैः विष्णुर्हृदयसंयुतः ।
उपायने विनियोगो गोत्रसाख्यानश्च तु ॥ ५ ॥
ज्ञात्वैतानि शुचिकृभ्यानि शुद्धविक्षासनः सकृत् ।
यत्रकालाप्लवोमृत्युः जपे द्वादशलक्षकं ॥ ६ ॥
कृतादिश(क)लिपर्यन्तं क्रमाल्लक्षत्रियंत्रयं ।
युगं प्रत्येवमारोप्य पुरश्चरणमाचरेत् ॥ ७ ॥
पुरश्चरणमेतद्धि गायत्र्या प्परिकीर्तितं ।
एकं द्वित्रिचतुः पंचषट्सप्ताष्टानवोपरि ॥ ८ ॥
दशाननक्रमेणैव शतंदशवतस्मृतं ।
तथा सहस्रमयुतं लक्षंचेति यथाक्रमं ॥ ९ ॥

एवं संख्याक्रमं ज्ञात्वा मंत्रिमंत्रासदा जपेत्।
संख्याज्ञाननं पद्मबीजैः सूक्ष्मशुद्धात्मवित्तु वा ॥१०॥
संख्यारेकाभिरथवा भूमौ वा रज्जुबन्धनैः।
विप्र पापक्षयार्थिचेत् प्रातः प्रथमवासरे ॥११॥
नत्वाध नित्यकर्माणि निर्वर्त्य च यथाविधि।
ब्रह्मकूर्चापिवेदग्नि द्वितीये प्रथमोक्तवत् ॥१२॥
सर्वं कृत्वाधभुंञ्जीत विशुद्धं यावकाशनं।
पूर्ववत्सकलं कृत्वा द्वितीये दिवसे पुनः ॥१३॥
द्विजोत्तमान्नभुक्काथ सावित्रि जपमाचरेत्।
गायत्र्यास्त्वभिमन्त्र्यांभः शतवारंजलस्थितः ॥१४॥
स्नात्वापीत्वा शतंजप्ता सर्वपापै प्रमुच्यते।
ब्रह्महा मधुपस्वर्णस्तेयि च गुरुतल्पगः ॥१५॥
गोमातृहापितृघ्नो वा गुणस्मृतिंव म सागरां।
सदाचार्य मुखात्सागां अधितांत्तु विधानतः ॥१६॥
गायत्रिमयुतं जप्त्वा पापैरेतैर्विमुच्यते।
आदौवेवक्रममिदं कृत्वा स्वस्याभिवृद्धये ॥१७॥
गायत्र्याधित लाभाय होमं सम्यक्समाचरेत्।
जपहोमौ च सततं कुर्याद्विप्रस्वतेजसा ॥१८॥
सर्वकामसमृद्ध्यर्थं परंब्रह्मोदमुच्यते।
नित्यनैमित्तिकेनाम्ने त्रितयेस्मित्र्यतिष्ठिता ॥१९॥
गायत्रितत्परं नान्यत् इहैव च परत्रयः।
मध्यंदिनेल्पभुज्यौनि त्रिकालज्ञानतत्परः ॥२०॥

लक्षत्रयजपेधेतत्पुरश्चरणसिद्धये ।
सर्वेषुकायिकेष्वेतं क्रमेण विधिरीरितः ॥२१॥
यावत्कर्मसमाप्तिस्तु प्रातःस्नानं न सत्यजेत् ।
अथवेदादिमातति प्रसादजननं विधिं ॥२२॥
गायत्र्या संप्रवक्ष्यामि धर्मकर्माथमोक्षदं ।
पूर्वं सूर्योदयात्स्नात्वा सहस्रं प्रत्यतां जपेत् ॥२३॥
आयुष्यमर्थमारोग्यं लभेत्कीर्तिं च वांधवां ।
उपवास त्रयं कृत्वा सहस्रं जुहुयाद्घुतं ॥२४॥
सहस्रपोषं लभते प्रवृद्धार्चिषे पावके ।
पयसाभ्यज्यसमिधः पालाशस्यसहस्रकं ॥२५॥
ग्रहणेजुहुयादिंदोः सहस्रंरजितं लभेत् ।
घृतेनाभ्यज्यसमिधः खदिरस्यहुताशने ॥२६॥
जुहुयाद् ग्रहणेभानोः सहस्रंणेषमाप्नुयात् ।
(सहस्रंपोषमाप्नुयात्)।
अलक्ष्मिप्रचुरव्याधिदुःस्वप्नाश्च समाश्रीताः ॥२७॥
सहस्रजप्ता कुंभांभ सेवनान्नादमाप्नुयात् ।
यां दिशं ब्राह्मणोगंतुधिश्चन्लोष्टानि सप्त च ॥२८॥
सप्तकृत्याभिमंत्र्याथ विनृजेत्तत्रनोभयं ।
क्षिराशीजुहुयाल्लक्षं क्षेरं मृत्युं व्यपोहति ॥२९॥
घृताशी प्राप्नुयान्मेधां जप्त्वालक्षं न संशयः ।
नाभिमात्रेंभनिस्तात्वा सूर्यस्याभिमुखोजलं ॥३०॥

लक्षं त्तु जुहुयाद्राज्यं लाभेन्निष्कंटकं ध्रुवं ।
हुनेद्देतसत्राणि घृतयुक्तानि पावके ॥३१॥
लक्षंभूमौ भवेद्दिष्टिर्महत्यत्र न संशयः ।
सहस्रं जुहुयाद्भस्म जलेवर्षं विमुंचति ॥३२॥
लक्षेण भस्महोमेन कृत्वा चोत्तिष्टते जलं ।
तदेव जुहुयादप्सुलक्षं गुर्विं श्रीयंलभेत् ॥३३॥
तिलास्पृताक्तान्जुहुया लक्षं स्वाहधिनायके ।
विमुक्तस्सकलांहोमिः परमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥३४॥
सत्तंडुलतिलान्लक्षं जुहुयात्सर्पिषासह ।
स्वाहप्रियेस्यगेहेभिः वृद्धिरत्युत्तमा भवेत् ॥३५॥
प्रत्यहं जुहुयादन्नमष्टोत्तरशतं द्विजः ।
अशक्तोष्टाविंशति वा तद्गृहोन्नध्रुवं भवेत् ॥३६॥
गोघृतं जुहुयाल्लक्षं समस्तास्युर्मनोरथाः ।
शुचिर्भूत्वा द्विजश्रेष्टाः सुनमिद्धेहुताशन ॥३७॥
गोघृतं मधुसंम्मिश्रं इष्ट्वा वस्यकर्मणि ।
अयुतं जुहुयादग्नौ सास्त्रिप्राणप्रिया भवेत ॥३८॥
सद्धृत्यबलवानंविश्वयं गोघृतं लक्षंजुहुयात्प्रलभेस्थिरं ।
जुहुयाद्रक्तसिद्धार्थैः लक्षं साहा प्रिये यदि ॥३९॥
प्रत्यर्थिनोध युध्यंत्तः ते व्रजेयुर्यमालयं ।
तांम्राश्वमारसमिधः जुहुयाल्लक्षं हुताशने ॥४०॥
भवेद्विदेशगमनं संप्पन्नस्य न संशयः ।
सा यत्र प्रतिलोमोक्ता ववश्चाच्छत्रून्विनाशयेत् ॥४१॥

अक्षरप्रतिलोमूयं यस्मिन्नुद्धतकर्मणि ।
तदमोखंविजानिय्यादेतद्धि ब्रह्मणोबलं ॥४२॥
विभीतकेथ समिधः ह्याक्षरप्रतिलोमया ।
हुनेत्सर्षप तैलेन विभीतकक्कतसृचा ॥४३॥
यथिच्चेत्पीटकंशत्रोः अपिवोत्सादनं पुनः ।
पञ्चतृं संपुले शत्रून् वर्णाशश्च प्रयोजयेत् ॥४४॥
कर्मणां मरकादीनां तत्रोक्तानामनंतरं ।
होमकर्म प्रवक्ष्यामि समस्तानां प्रशांतये ॥४५॥
गोसर्पिदधिपिय्यासमेकीश्त्वज्वलक्षुका ।
यावत्तत्कोपशमनं तावत्तज्जुहुयाच्छुचौ ॥४६॥
लव्ध्वासनोब्रह्मचारी त्रिसहस्रं जपेच्छुचिः ।
संव्वत्सराद्धुनैश्वर्यं न लभेन्नात्र संशयः ॥४७॥
निराहारो जपेल्लक्षं सदाद्यादीप्सितंवरं ।
प्रत्यंवयोजपेदेताः अब्दत्रयमतंद्रितः ॥४८॥
द्विजन्मा सपरंब्रह्म ययादत्र न संशयः ।
पुरश्चरणपूर्वाणि कर्माणि सकलानि तु ॥४९॥
अध्यास्मिन्मयोक्तानि ज्ञातव्यानि द्विजोत्तमैः ।
अनेनविधिनाभीष्टं सकलं साधयेद्विजः ॥५०॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ गायत्र्यासाधनक्रमवर्णनंनाम नवमोध्यायः ॥

अथ दशमोऽध्यायः

गायत्र्यामन्त्रार्थकथनम्

अथायमर्थं गायत्र्या प्रवक्ष्यामि यथातथं ।
द्विजोत्तमानां सद्भक्त्या जपादीनि प्रकुर्वतां ॥ १ ॥

पीत्वा सभक्तिजननं मंत्रार्थं ज्ञानमुत्तमं ।
तस्मादर्थं विजानिय्याद्यत्नेन जपकृद्द्विजः ॥ २ ॥

विश्वानभक्तिभाजांतु जपादीनां महत्ततं ।
फलं लभेज्जपकृतामिति वेदेषु भाषितं ॥ ३ ॥
पदानजनमंत्रस्य तदादीनि यथाक्रमं ।
पदं प्रत्यर्थनिष्पत्तिः विस्पष्टं क्रियतेत्र तु ॥ ४ ॥

तदिति द्वितियेकवचनं अनेन जगदुत्पत्तिस्थिति लयकारणभूतमौपनिषधिकंधानिरूपंतेजः सूर्यमंडलामेधेयं परब्रह्ममिधिय्यते । सवितिरितिषष्ठैकवचनंषून् प्राणिप्रसवइत्यस्पधातोः एत द्रूपंसर्वस्य-धातोर्वाभरित्यर्थः ॥ वरेण्यं वरणिय्यं प्रार्थनिय्यं नियमादिभिरवगतकल्मषैः । सध्येयंर्गः भंज्जोआमर्दने भुज्जिमदभर्जन इत्येतयोर्धात्वोः भजतां पापभंजनहेतुभूतमित्यर्थः॥ भ्रा···लुदीप्तापितस्य-धातोर्वाभर्गाः । तेज इति यावत् देवस्यवृष्टिदाना-दिगुणयुक्तस्य निरतिशयेत्यर्थः । तः प्रकाशात् धीम-

हिर्यैचिंतायां नियमनिमुक्तविद्यारूपेण चक्षुषायो-
साधादित्योहिरण्मयः पुरुषः सोहमिति चिंत्तयामि-
धिय इते तु द्वितिय्या बहुवचनं य इलिछांडसत्वा-
लिग्गव्यत्ययः। यस्यतेजः सवितुर्देवस्यवरेण्यंश्रेष्ठं
अस्मारभिध्यातं भर्गोदेवभजतां पाप भंज्जन हो
भूतं अस्माकं नः धियः। बुद्धिश्रेयस्करेषुकर्मसुप्रचो-
दयात् प्रेरयेदित्यर्थः।

एषाव्याख्या तु गायत्र्या सर्वपाप प्रणाशिनी।
विज्ञातत्वा प्रयत्नेन द्विजैः सर्व शुभेप्सुभिः ॥ ५ ॥
जपस्थानांत्तरेव्याख्या कर्तव्याहरहर्द्विजैः।
स्मरणात्सर्वपापानि प्रणस्यंति न संशयः ॥ ६ ॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ गायत्र्यार्थप्रतिपादननाम
दशमोऽध्यायः ॥

अथ एकादशोऽध्यायः

गायत्र्यापूजाविधानकथनम्

उत्तप्रमाण सुस्मिग्धं दृढ़शुल्पंचरंत्रिवृत्।
संस्कारेणोपसंयुक्तं यत्तर्द्धेयं द्विजोत्तमैः ॥ १ ॥
छिन्नं प्रभिन्नं स्फुटतं विशीर्णं मानतोधिकं।
मानहीनमसंस्कारं ब्रह्मसूत्रं न धारयेत् ॥ २ ॥

शशिव्रतं त्रयः कृच्छ्राः गायत्र्या अयुत त्रयं ।
अल्पवनं महानद्या सममेतच्चतुष्टयं ।। ३ ।।
अथ पूजां प्रवक्ष्यामि देव्यासिद्धार्थ सिद्धिदान् ।
सर्वपापप्रशमनी सर्वाभयविनाशिनीं ।। ४ ।।
स्नात्वा शुक्लांबरधरःस्सपवित्रकरद्वयः ।
पादौशमे च प्रक्षाल्य सपस्पृश्यवाग्यतः ।। ५ ।।
उर्ध्वपुड्ंतु िधिवत्भस्मना चंदनेन वा ।
धृत्वा ललाट हृद्ग्रीवा भुजयुगेन च द्विजः ।। ६ ।।
उपह्वरे शुचौदेशे विलिप्ते गोमयांब्बुना ।
दीपमारोप्यगंधादि पूजाद्रव्याणि निक्षिपेत् ।। ७ ।।
सुगंद्धाक्षत पुष्पाणि धूपदीपादिकानि च ।
सतांबूलोपहारं च द्रव्याणाराधनस्य तु ।। ८ ।।
सौवर्णं रजितं ताम्रं शुस्वकांस्यंच्छदारवं ।
मृण्मयं चेति पात्राणि सप्तात्रकदिता···।। ९ ।।
हाटकं कलधौतं च लोहशैलं च दारवं ।
आराधनविधौ पीठं पंचदा समुदाहृतं ।।१०।।
पूजापीठं स्नानंपीठं इति पीठं द्विधास्मृतं ।
पंकजं स्वस्तिकं चेति पूजकस्यासनंद्विधा ।।११।।
सत्यष्टचीनदेवांग कार्पासाच्छादनानि यत् ।
नवानिधृनान्यन्न्यै सुक्षाप्यत्रोदितानि वै ।।१२।।
स्वासनार्थं ततोदर्भानास्तीर्य प्राक्सेखानभः ।
तेषापविश्योदङ्मुखः खाग्रेपद्मं त्तिखेन्महात ।।१३।।

तत्पश्चस्यवहिर्देव्या स्नानंस्थानं हरेर्दिशि ।
तत्रैवस्थापयेत्पीठं नानार्थं द्विजसत्तमः ॥१४॥
पीठं तन्मध्यमेस्थाप्य वस्त्रमाछाद्य तत्र च ।
ततस्तस्यसमीभागे कुशकूचासनोपरि ॥१५॥
स्वाचार्यं पूज्य तद्भक्त्या चंदनप्रसवाक्षतैः ।
नमस्कृत्य ततः कुर्यात्प्राणायाम त्रयं बुधः ॥१६॥
ऋषिश्छंदो देवताश्च वर्णं तत्वान्यनुक्रमात् ।
विनियोगं च संस्कृत्वा न्यासं कुर्यादनंतरं ॥१७॥
करन्यासं पुराकृत्वा गेहन्यासमथाचरेत् ।
अंगन्यासं ततः कुर्यादेवंन्यास विधौक्रमः ॥१८॥
ततो भांडजलेकुर्वं चंदनादित्रयं पुनः ।
दत्वामृताक्षरान्यश्च संस्पृशा द्विजसत्तमः ॥१९॥
गायत्र्यासप्रणव व्याहृतितितयाव्यया ।
अष्टकृत्वो येत्ततो विप्रमुद्रयाच्छादनाख्या ॥२०॥
पूर्वादिषु महादिक्षु विदिक्षु परिचक्रमात् ।
अस्त्रेणरक्षणं कुर्यातद्विच्छेदनमुद्रया ॥२१॥
ततस्तज्वलमादाय पात्रेणास्वस्यपूर्वतः ।
सन्नाप्यजलसंस्कारं यथापूर्वं समाचरेत् ॥२२॥
ततस्तद्वारिकूर्चेन समंतात्सकलेवरं ।
मूर्धादिपादपर्यंत्तं प्रोक्षयेन्मूलमुद्रया ॥२३॥
स्नानद्रव्याणि च तथा ततः संप्रोक्षयेद्विजः ।
द्रव्याणि चंदनादीनि त्रिण्यब्धिः संस्मृतो यदि ॥२४॥

तथाभिमंत्रणं दिक्षु रक्षणंचाध कारयेत् ।
तानिद्विधा विभज्याथ समीचीनांशमेतयोः ॥२५॥
देव्यर्थं परिवारार्धं इतरांशमिति स्मरेत् ।
परिवारांशकद्रव्यैः यजेतात्मानमर्चकः ॥२६॥
गंधपुष्पाक्षतैर्धूप दीपाभ्यां चोद्यविद्यया ।
तत्पात्रे तोयमुत्सृज्य पुनंप्पत्रेण तेन च ॥२७॥
आदाय भांडसलिलं चतुष्पात्राणि पूरयेत् ।
अध्यर्याचमन पात्राणं पात्राणि त्रीणिचेतरत् ॥२८॥
सामान्यामृतमित्येवं उक्तं पात्र चतुष्टयं ।
ततः सलिलसंस्कारं यथापूर्वं समाचरेत् ॥२९॥
प्रक्षालनार्थं सलिल पात्रेप्रागेव पूरयेत् ।
अरप्रक्षालनार्थत्वादन्यसंस्कारणं न हि ॥३०॥
सामान्याचमानाध्यर्याणं पाद्यक्षालनयोस्तथा ।
पात्राणिस्थापयेत्प्रत्यगदिप्रागवसांत्तिकं ॥३१॥
ततो गंधाक्तपुष्पेन पीठमध्ये सरोरुहं ।
संविख्यकूर्चे तन्मध्ये न्यसेद्धर्मानुदच्छिखं ॥३२॥
ततः पीठस्य नैऋत्यां पद्मं संलिख्य पूर्ववत् ।
गंधादिभिस्त्रिभिर्देव अर्चयेद्गणनायकं ॥३३॥
यी(ई)शानदिशिपीठस्य लिखितांभोरहोपरि ।
ततो गंधादिभिर्मत्यर्या क्षेत्राधिपतिमर्चयेत् ॥३४॥
पश्चादधस्तात्पीठस्य चंद्नप्रमुखैस्त्रिभिः ।
आधारशक्तिं संपूज्य तदूर्ध्वे कूर्ममर्चयेत् ॥३५॥

पश्यादनंतरं पृथ्विं ततो गंधाधिदिभिस्त्रिभिः ।
उपर्युपरिसंपूज्य धर्मादीनध पूजयेत् ॥३६॥
धर्मंज्ञानंच्च वैराज्ञं ऐश्वर्य्यंचेत्यनुक्रमात् ।
आज्ञेयदिक्षुकोणेषु चतृष्वापि यथाक्रमं ॥३७॥
अधर्माज्ञानवैराग्यनैश्वर्याणि ततः क्रमात् ।
पूर्वादिषु महादिक्षु यजेत्पीठोपरिद्विजेः ॥३८॥
ततस्तन्मध्यमस्थाने चंद्नप्रमुखैस्त्रिभिः ।
महासिंहासनंध्यात्वा दिव्यं समभिपूजयेत् ॥३९॥
तदूर्ध्वेंग्न्यर्कसो(मा)नां मंडलानि ततः क्रमात् ।
उपर्यपरिगंधादि त्रितयेन समर्चयेत् ॥४०॥
ततस्तदूर्ध्वंतस्योर्ध्वेरजः सत्वंददूर्ध्वतः ।
चंदनानि त्रयेणैव गुणत्रयमधार्चयेत् ॥४१॥
पीठस्यांतः पूर्वदले पूजयेदणिमाह्वयं ।
लघिमाह्वयमाग्नेय्यां महिमाख्यंतुदक्षिणे ॥४२॥
प्राप्तिं निऋृतिदिग्भागे प्राकाम्यं पश्चिमे दले ।
ईशित्वंवायुदिक्पत्रे वसित्वं यक्षदिग्दले ॥४३॥
यी(ई)शानदिग्दले पश्चात् सर्वज्ञत्वं विचक्षणः ।
चंद्नत्रितयेनैव ऐश्वर्यादिमर्चयेत् ॥४४॥
तद्बहिः पूर्वदिक्पत्रे प्रज्ञामनलदिग्दले ।
धृतियमककुत्पत्रे क्षेमां निऋृतिदिग्दले ॥४५॥
शांतिवरुणदिक्पत्रे स्मृतिं वायुककुद्दले ।
कांत्तिः मुत्तरदिक्पत्रे श्रुतिमीशानदिग्दले ॥४६॥

स्वस्ति गंद्धादिभिभक्त्या सहत्रिभिरथार्चयेत् ।
एवमेताः समभ्यर्च ततो वेदास्समर्चयेत् ॥४७॥
ऋग्वेदंतद्बहि प्राच्यां यजुर्वेदं तु दक्षिणे ।
सामवेदं तु वारुण्यां अथर्वाख्यं तथोत्तरे ॥४८॥
पुराणाद्यकथातर्कं धर्मशास्त्राण्यनुक्रमात् ।
अग्निरक्षोनिवेशास्म कोणेषु च समर्चयेत् ॥४९॥
निरुक्तं ज्योतिषं शिक्षां कल्पव्याकरणं तथा ।
छंदः सूत्राणि शास्त्राणि पूर्वादिषु समर्चयेत् ॥५०॥
ततः पूर्वादि दिक्षादौ विधीक्षु च यथाक्रमं ।
भक्त्यार्चयेद्वसूनष्टौ चंद्दनप्रमुखैस्त्रिभिः ॥५१॥
धरः सोमौनिलश्चैव प्रभासौध्रुवसंज्ञकः ।
आपः प्रत्यूषसंज्जिश्च व(ष)त्कारयिति स्मृतः ॥५२॥
ततस्तुदद्बहिर्द्देशे रुद्रानेकादश क्रमात् ।
सद्भावभक्तिसहितः यजेत्त्रीतद्विजसत्तमः ॥५३॥
महादेवः शिवोरुद्रः शंकरो नीललोहितः ।
यी(ई)शानो विजयो भीमो देवदेवोभवोहरः ॥५४॥
कपालिसंज्ञिइत्येते रुद्र एकादश स्मृताः ।
पूर्वादिषु त्रिकाष्टासु रुद्रास्त्रीस्त्रीननुक्रमात् ॥५५॥
रुद्रौद्यौउत्तराशायमर्चयेच्चंद्दनादिभिः ।
ततः प्रागादिकाष्टासु यजेद्द्वादश भास्करान् ॥५६॥
त्रींस्त्रीन्यथाक्रमेणैव तद्बाह्ये चंद्दनादिभिः ।
वैकर्त्तनोविवस्वांश्च मार्तण्डं भास्करो रविः ॥५७॥

लोकप्रकाशकश्चैव लोकसाक्षी त्रिविक्रमः ।
आदित्यश्च तथा सूर्यः अंशुमाली दिवाकरः ॥५८॥
त एतेद्वादशादित्याः सर्वलोकविभानका ।
एतानेवनमभ्यर्च्य तद्वाह्योतन्मुनीन्यजेत् ॥५६॥
पूर्वादिषु चतुर्दिक्षु वशिष्ठादीनप्रदक्षिणं ।
पत्पद्यथाक्रमेणैव मुनीनांग्गाधिभिस्त्रिभिः ॥६०॥
ततोवहिस्थले धीमान् इन्द्रादिनष्टलोकपान् ।
पूर्वादिष्वष्टकाष्ठासु पूजयेदर्चनादिभिः ॥६१॥
इन्द्राग्निसमवर्त्ति च निऋतिर्वरुणोनिलः ।
भीमकुवेर इत्यष्टौ लोकपाल अमीस्मृताः ॥६२॥
स्वस्वनाम चतुर्थ्यंतं प्रणवादिनमोंत्तकं ।
सर्वेषां परिवाराणां मंत्रमाराधने स्मृतं ॥६३॥
स्वस्वमंत्रेण सकलान् उपचारान्द्विजोत्तमः ।
आचार्य प्रमुखस्तत्तत् ध्यानेन सहपूजयेत् ॥६४॥
एवमेताः समभ्यर्च सुगंधकुसुमोक्षतैः ।
ततो देवीं यजेद्धीमान् गायत्रिं वेदमातरं ॥६५॥
ध्यानध्यायो यथाप्रोक्तं रूपंदेव्याश्चलक्षणं ।
स्वर्गादिभिस्तथा कुर्यात् प्रतिमां नयनप्रियां ॥६६॥
सुवर्णरोप्यस्फटिक पाषाण प्रतिमाकृता ।
चत्वारयेतेशस्तास्युरलाभे स्थंडिलं स्मृतं ॥६७॥
कृतांप्रतिष्ठां तां कृत्वा विधिना च द्विजोत्तमः ।
ततोद्विजन्महरहः तस्यां देवीं समर्चयेत् ॥६८॥

पूर्वसंध्यार्चितां पुष्पं प्रतिमाया विसृज्य च ।
प्रक्षाल्य स्थापयेत्पीठे प्रतिमां प्राङ्मुखीं द्विजः ॥६९॥
पश्चात्पुष्पाक्षतैस्तेषु प्रतिमायाः प्पदेषु च ।
ततः सलिलमादाय स्नानपात्रेण पूर्वतः ॥७०॥
संस्थाप्य जलसंस्कारं यथापूर्वं समाचरेत् ।
ततः कूर्चेन तत्तोयं आदाय च शनैः शनैः ॥७१॥
संप्रोक्षयेत्तत्प्रतिमां सद्भावेनाद्यविद्यया ।
ततः पुष्पांज्जलिं कृत्वा प्रणवेनाकमंडलात् ॥७२॥
देवीमावाहयेच्छ्रीमान्प्रतिमायां यतेन्द्रियः ।
ततोजलिस्थितं पुष्पं विक्षिप्य प्रतिमोपरि ॥७३॥
अधोमुखेनांजलिना स्थापयेन्मूलविद्यया ।
तत्तोमुष्टिद्वयांत्तस्थं कृत्वांगुष्टद्वयं बुधः ॥७४॥
प्रदर्शयेन्मुखे देव्याः भवेत्तत्संनिरोधनं ।
पश्चान्मुष्टिद्वयांतस्थं कृत्वांग्गुष्ठद्वयाबुधः ॥७५॥
वक्त्रे प्रदर्शयेत्देव्याः सन्निधौचरणं हि तत् ।
एतत्प्रयोगद्वितये मूलविद्यैव भाषिता ॥७६॥
ततः साक्षातपुष्पाणि दद्यानेष्वाद्यविद्यया ।
पश्चात्तुपाद्याचमनमर्घ्यं चानुक्रमेण तु ॥७७॥
दत्वाद्यविद्यया पश्चात्वस्त्रं यज्ञोपवीतकं ।
दत्वाचाध्याप्यचमनं पूर्ववन्मूलविद्यया ॥७८॥
चंदनाक्षतपुष्पाणि तथा दद्याद्यथाक्रमं ।
धूपदीपौ ततो दत्वा किंचिन्मूलमनुंजपेत् ॥७९॥

ततः समस्तनिर्माल्यं आदाय प्रविसृज्य च ।
पुष्पाणि शीर्षेष्वारोप्य दद्यदाचमनं ततः ॥८०॥
ततोनुपहतैर्गव्यैः प्यंचभिप्परमेश्वरीं ।
ततः मृतैर्गंधतोयैः प्रत्यग्रैरभिषेचयत् ॥८१॥
गोमूत्रं गोमयंक्षीरं दध्याधूराभिधानकं ।
एतानि पंचगव्यानित्याख्यातानि महर्षिभिः ॥८२॥
पेय्याषदद्याघाराख्यंमद्भ्वीक्षुरसपंचकं ।
एतत्पंचांमृतंनाम स्नपने प्रवरं स्मृतं ॥८३॥
द्रव्याण्यमूनिपात्रेषु पूरइत्वाथ पंचसु ।
गंद्धपुष्पाक्षतान्धूपदीन्दत्वा पृथक् पृथक् ? ॥८४॥
स्पृष्ट्वाष्टकृत्वा स्सावित्र्या पात्रंप्रत्यभिमंत्र्य च ।
द्रव्यैरेतैस्ततो देवीं स्नापयेद्विधिपूर्वकं ॥८५॥
गंधद्वारांकरिषस्य गायत्रि गोजलस्य च ।
आप्यायस्वेति पयसा शुक्रमस्यधसर्पिषः ॥८६॥
दध्नोदधिक्रापुण्न इति देवस्यत्वा कुशोदकं ।
मधुवातामधोर्धाराविद्ययेक्षुरसस्य च ॥८७॥
मंत्राण्यमूनिद्रव्याणिमाख्यातानि पृथक् पृथक् ।
गोमूत्र पूर्वस्नानादि मंत्रैरेभिः समाचरेत् ॥८८॥
एवंदशविधं स्नान कृत्वाचोष्णेण वारिणा ।
गोधूमपिष्टमुद्गाभ्यांपेषयित्वाभिषेचयेत् ॥८९॥
ततोहरिद्रयालिप्य शुद्धशीत(ज)लेन वा ।
अभिषिच्य ततस्नानं त्रितयं च समाचरेत् ॥९०॥

आपोहिष्ठादिभिर्मंत्रै त्रिभिःप्राक् स्नापनं स्मृतम् ।
हिरण्यवर्ण इत्याद्यैश्चतुर्भिःस्नापनं स्मृतम् ॥९१॥
पवमानानुवाकेन न्न(स्न) पनं च तृतीयकम ।
एवं त्रिः स्नाप्यमनुभिः एतैरप्यात्मविद्यया ॥९२॥
समस्तयाऽथव्याहृत्या परिषिंचेत्प्रदक्षिणम् ।
दद्यादाचमनं देव्याः स्नानं प्रत्यात्मविद्यया ॥९३॥
तथैवसाक्षतं पुष्पं ऊर्ध्वांस्वांध्रिपु च द्विजः ।
ततः पूर्वार्चिते पीठे स्थापयेत्स्थानपीठतः ॥९४॥
ततः पुष्पांजलिं दत्वा नमस्कृत्यात्मविद्यया ।
ततः पूर्वस्थलाद्यादि त्रितयं क्रमशोऽर्चयेत् ॥९५॥
दद्यात्पाद्यं पदान्तेपुमुखेष्वाचमनिय्य(नीय)कम ।
अर्घं पंचसु शीर्षेपु मूलमंत्रेण मंत्रवित् ॥९६॥
ततो वस्त्रं ब्रह्मसूत्रं दत्वाऽऽचमनमर्पयेत् ।
गंधपुष्पाक्षतैरेवमर्पयेदात्मविद्यया ॥९७॥
ततो नानाविधैः पुष्पैः सुगंधैः कुसुमादिभिः ।
यथेष्टं पूजयेद्देवीं यथानयनवल्लभम् ॥९८॥
ततो धूपं ततो दीपं दद्यात्पुष्पांजलिं ततः ।
सौवर्णे राजते शौल्वेकांचने भाजने शुभे ॥९९॥
नापूपघृतनिष्पन्नं परमान्नं सशर्करम् ।
दत्वाऽऽत्मविद्यया प्रोक्ष्य पुष्पं तदुपरि क्षिपेत् ।
ततोमंत्रासनस्योर्ध्वे तत्स्थाप्यामृतमुद्रिकाम् ॥१००॥

दत्वा समस्तव्याहृत्या परिषिच्यान्नभाजनम् ।
प्रणवेन जलंध(द)त्वा तन्नैवेद्यं निवेदयेत् ॥१०१॥
ततः सपुष्पहस्तेन दक्षिणेन द्विजोत्तमः ।
पात्रस्थमन्नं त्रिः स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा निवेदयेत ॥१०२॥
पुष्पं दत्वा ततो हस्तं प्रक्ष्याल्याष्टोत्तरं शतम् ।
जपेदष्टाविंशतिं वा यथाशक्ति च संकटे ॥१०३॥
अंगुल्याक्षस्रजावापि गायत्रीं द्विजसत्तमः ।
अलाभेऽत्रोक्तपात्राणां पत्रपात्रेषु शोभने ॥१०४॥
शाखाविरोधभूजावलतिका वीरुधामपि ।
निवेद्य प्राक्समाख्याते दुर्लभेऽतीव सोमपाः ॥१०५॥
होमोक्तधान्यजान्नं वा कंदमूलफलानि वा ।
गोक्षीरं दधिखंडं वा लड्डुकादिकमेव वा ॥१०६॥
इतरद्भुक्तिजातं वा विशेषसुलभन्तु वा ।
निवेदयेत्तु नैवेद्यं द्रव्यैः सर्वप्रकारतः ॥१०७॥
पश्चादाचमनं दत्वा नैवेद्यं तद्विसर्जयेत् ।
ततः संप्रोक्ष्य तत्पानकरं वासस्ततोऽर्पयेत् ॥१०८॥
अलंकारानुभूषेण पश्चात्ताम्बूलमुत्तमम् ।
क्रमेण कृत्वा त्रितयं मूलमंत्रेण मन्त्रवित् ॥१०९॥
अन्यानि यानि देयानि दद्यात्तान्यात्मविद्यया ।
पश्चादुत्थाय सद्भक्त्या गंधपुष्पाक्षतान्वितम् ॥११०॥
जलसंजलिना दद्याद्बालकोदकमंत्रतः ।
अज्ञानेन प्रमादेन द्रव्यालाभेन वा यदि ॥१११॥

अन्यूनमतिरिक्तं वा तत्क्षमस्व ममेश्वरी ।
जगन्मये जगन्मातः जगज्जननकारणे ॥११२॥
यदलीकं कृतं सर्वं तन्मया(मम) क्षन्तुमर्हसि ।
मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं महेश्वरी ॥११३॥
यत्पूजितं मया देवी परिपूर्णं तदस्तु मे ।
दत्वाऽमीभिस्त्रिभिर्देव्याश्चुलकोदकमर्च्चकः ॥११४॥
ततः प्रदक्षिणं भक्त्या तोषयेत्परमेश्वरीम् ।
पश्चाद्दंण्डंनमस्कारत्रयींकुर्याद् द्विजोत्तमः ॥११५॥
उत्थाय हस्तौ प्रक्षाल्य श्रीपादकुसुमं ततः ।
आत्ममूर्ध्नि च सद्भतया धृत्वा प्रक्षालयेत्करौ ॥११६॥
ततः पुष्पांजलिं दद्याच्चरणेष्वाद्यविधया ।
ततः क्षमस्व देवी त्वं मां च रक्षेत्युदीर्य च ।
प्रणवेनाऽथ देवेशीं सूर्यविम्वे प्रवेशयत् ॥११७॥
(ततः प्रसन्नवदने ?)गायत्र्याख्यां महो(हे)श्वरीं ।
सद्भक्तयाऽभ्यर्च्चयेद्विप्रो विमुक्तः सर्वपातकैः ॥११८॥
सर्वयज्ञतपोदानतीर्थवेदेषु यत्फलम् ।
पिहत(विधिना?)तत्सकलंलब्ध्वा यात्यन्तेशाश्वतं पदम् ११९
विषुवायनसंक्रांतिग्रहणेषु च वैधृतौ ।
व्यतीपाते महापूजामशक्तश्चेत्समाचरेत् ॥१२०॥
एतद्रहस्यं परमं एतद्देव्यामहार्चनं ।
सत्कुलाय सुशीलाय वेदाध्यायिद्विजन्मने ॥१२१॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ पूजाध्यायकथनं नाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

गायत्रीध्यानवर्णनम्

अथ वक्ष्यामि गायत्र्याः ध्यानंसर्वाघनाशनम् ।
सर्वाभीष्टप्रदं साक्षादिहलोके परत्र च ॥ १ ॥

ध्यानं संध्यात्रये(सायन्तने) यत्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ।
अन्यथा तु निजध्यानं प्रधानं च यथाक्रमम् ॥ २ ॥

ध्यानं विना जपं सर्वं यत्नेनाऽपि कृतं वृथा ।
तस्माद् द्विजस्तु ध्यानेन जपं सह समाचरेत् ॥ ३ ॥

हंसस्थां कांस्यकां रक्तां चतुर्वक्त्रां चतुर्भुजाम् ।
पद्मासन जटाचूडामष्टनेत्रां स्मिताननाम् ॥ ४ ॥

पीताम्बरप्रकटितां रत्नकुण्डलमण्डिताम् ।
दिव्यचंदनलिप्तांगां दिव्यपुष्पैरलंकृताम् ॥ ५ ॥

सर्वाभरणसंयुक्तां होमयज्ञोपवीतिनीम् ।
दक्षिणेऽक्षस्रजं कूर्चं वामभागे स्रुवं वरम् ॥ ६ ॥

चतुर्हस्तेन बिभ्राणांदरण्येदिक्प्रदक्षिणम् ।
प्राक्संध्यायाःस्मरेद्देवीं गायत्र्याख्यां द्विजोत्तमः ॥ ७ ॥

दक्षिणेऽक्षस्रजं कूर्चं स्रुवं वामे कमंडलुम् ।
एवं वापि स्मरेद्देवीं द्विजः पूर्वोक्तलक्षणाम् ॥ ८ ॥

दधतीं श्वेतरूपां तां शितवस्त्रां चतुर्भुजाम् ।
द्विनेत्रांहिमकोटि······ त्रिवेष्टनाम् ॥ ९ ॥

सीतक्षामांबरधरां प्रसन्नेंदुनिभाननाम् ।
सुगन्धां लिप्तसर्वाङ्गीं सुपुष्पस्रग्विभूषिताम् ॥१०॥
समस्ताभरणोपेतां स्वर्णयज्ञोपवीतिनीम् ।
दक्षिणे पंकजं शंखं वामे चक्रं महागदाम् ॥११॥
चतुर्हस्तेन बिभ्राणां धरादित्यो प्रदक्षिणाम् ।
एवं मध्याह्नसंध्यायां सावित्रीं द्विजसत्तमः ॥१२॥
कृष्णां प्रौडां(ढां,वृषारुढां एकवस्त्रां त्रिलोचनाम् ।
चतुर्भुजां जटानागकुंडलेनसुमंडिताम् ॥१३॥
व्याघ्रचर्मांबरधरां नानाभरणभूषिताम् ।
अक्षस्रजंमहाशूलंडमरुं चकपालकम् ॥१४॥
चतुष्करेषु बिभ्राणां अधरादि प्रदक्षिणम् ।
एवं सरस्वतीसंज्ञां सायंकाले स्मरेद् द्विजः ॥१५॥
सपवित्रां चतुर्हस्तां तिस्रो देव्य इमा ध्रुवाः ।
त्रिमूर्तिरूपधारिण्यः सृष्टिस्थितिलयांशकाः ॥१६॥
एवं त्रिषु च संध्यासु जपकालेऽर्कमंडले ।
गायत्रीं संस्मरेद्विप्रः सर्वान्कामानवाप्नुया(त) ॥१७॥
पञ्चास्यानि त्रयः पादाः षड्वागादिशबाहवः ।
नेत्राणि पंचदश च श्वेतरुक्कान्तिमत्तनुः ॥१८॥
प्रदक्षिणां ततः प्रत्यगूर्ध्वाश्यानि(?) यथाक्रमम् ।
रक्तकृष्णसुवर्णाभः श्वेतज्योति निभानि च ॥१९॥
हुताशनवदास्यानि सुस्थिरत्वंत्तुतद्वयः ।
उत्संगे पृष्टभागे तु कुक्षयःषट्प्रकीर्त्तिताः ॥२०॥

कूर्चाक्षसूत्रं शृग्दंधा(गदा?)भयादक्षिणपाणिषु ।
पुस्तकानि स्रुवं पात्रं वराश्चेतरपाणिषु ॥२१॥
अथवाल्पकशास्त्राणि भवेयुर्दशपाणिषु ।
चतुर्भुजां वा तां ध्यायेदन्यत्सर्वं पुरोक्तवत् ॥२२॥
अक्षाक्षिमालाममयं दंडं दक्षिणहस्तयोः ।
कमंडलुं च वरदं बिभ्राणां वामहस्तयोः ॥२३॥
मुकुन्दं कुंडलं हारं कर्पूरं कुक्षिबन्धिनीम् ।
छन्नं पीनं कराकल्पं कराशाखाविभूषणम् ॥२४॥
कलापपादकटयोर्नूपुराङ्गुलिभूषणम् ।
एतैर्विभूषणैर्हैमैः नानारत्नसमन्वितैः ॥२५॥
दिव्यैर्विभूषितां देवीं रुक्मयज्ञोपवीतिनीम् ।
पवित्रहस्तदलकां किंचित्प्रहसिताधराम् ॥२६॥
दिव्यगंधानुलिप्तांगां दिव्यमाल्यैरलंकृताम् ।
सीतक्षामपरीधानां सर्वावयवसुंदराम् ॥२७॥
सर्वलक्षणसंपन्नसर्वलोकैकनायकीम् ।
समस्त मंत्रतंत्राणां नायकत्वे प्रतिष्ठिताम् ॥२८॥
शुद्धस्वर्णमयैरत्नैः अनेकैरूपशोभिता ।
आनानात्यंन्तसौंदर्यस्थाने पंचास्य विष्टरे ॥२९॥
तथाविधे भद्रपीठे विस्मये चोर्ध्व संस्थिताः ।
चतुर्वेदैःषडंगैश्च चतुषष्टिकलात्मभिः ॥३०॥
वशिष्ठाद्यैश्चमुनिभिः गायत्र्याद्यैश्च दैवतैः ।
अन्याभिर्ब्राह्ममुख्याभिः शान्तिभिः स्वर्गवारिभिः ॥३१॥

त्रयस्त्रिंशद्भि अमरैः सेंद्रैः संसेविता भृशम् ।
सदाशिवस्वरूपेयमीश्वरस्याङ्गनाकृतिः ॥३२॥
सततं ब्रह्मविष्णुभ्यां समुद्रैश्चनमस्कृता ।
तस्मादियं द्विजश्रेष्ठा ध्येया जप्या च सर्वदा ॥३३॥
गायत्रीभक्तितस्तेषां भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ।
एवं सर्वेश्वरीं देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ॥३४॥
ध्यायञ्जपन् सर्वसुखाप्नोतीह परत्र च ।
ब्रह्महा वा सुरापी वा स्तेयी वा गुरुतल्पगः ॥३५॥
तद्योगी वान्यपापी वा यो वा को वा द्विजोत्तमः ।
देवीध्यानरतः सार्धं जपेन सहभक्तितः ॥३६॥
तत्रैते पातकाः सर्वे विनश्यन्ति न संशयः ।
व्याघ्रादयो मृगाः क्रूराः वृश्चिकाद्याश्च जन्तवः ॥३७॥
ब्रह्मराक्षसपूर्वाश्च पिशाचा व्याधयश्च ये
प्रेताग्रहाश्च निर्घाताः अप्यन्ये बद्धवैरिणः ॥३८॥
देवीध्यानरतं विप्रं न स्पृशन्ति प्रमत्तितः ।
देवाश्च मुनयश्चान्ये सिद्धाः साध्यौ(ध्याश्च)च गुह्यकाः ३९
गंधर्वाप्सरसो यक्षाः किन्नरागरुडोरगाः ।
विद्याधरास्तथैवाऽन्ये भूताख्या भुविचारणाः ॥४०॥
सर्वे तु वशमायान्ति देवीध्यानरतस्य च ।
महानदीषु गिरिषु महावाते महानले ॥४१॥
महाविपिने(वने?) भयंनास्ति देवीध्यानरतस्य च ।
द्विजस्य जप्यं ध्येयं च न गायत्र्याः परंपरम् ॥४२॥

सर्वप्रकाराल्लोकेषु त्रिषु सत्यं न संशयः ।
उत्पत्तिस्थितिसंहाराः यस्यास्युर्वशगा भृशम् ॥४३॥
तां गायत्रीं परित्यज्य विप्रः किं प्राप्यति(?) ध्रुवम् ।
स्वाध्यायाः संस्तरामंत्राः दानान्युग्रतपांसि च ॥४४॥
तीर्थानि वेदाः सकलं गायत्र्यैव द्विजन्मनः ।
सत्यं श्रेयोमहानंदोयकस्तेजोबलं(?) सुखम् ॥४५॥
भागधेयं च सकलं गायत्र्यैव द्विजन्मनः ।
आयुर्धान्यं धनं रूपं सुशीलं सुमतिः कुलम् ॥४६॥
ज्ञानं विद्याश्च सकलं गायत्र्यैव हि सोमपाम् ।
देवीमेतां परित्यज्य देवतामितरां द्विजः ॥४७॥
आश्रयेत्कोऽत्र निर्भाग्यस्तस्मात्किंयदि(कोऽप्यस्ति)पापभाक् ।
गायत्री जननी शस्ता गायत्री भ्रातरःस्मृताः ॥४८॥
गायत्री बन्धुवर्गश्चगायत्री चाधिदेवता ।
यतिर्निश्चित्य यो विप्रस्तां समाश्रित्य तिष्ठति ॥४९॥
तस्येह दुर्लभं किञ्चिदिह नास्ति परत्र च ।
गायत्रीं यो न जानाति जातो विप्रकुले यदि ॥५०॥
ब्राह्मणत्वं कुतस्तस्य स शूद्रेण समः स्मृतः ।
स्नात्वा विधिवदाचम्य सपवित्रं करद्वयः ॥५१॥
उर्ध्वपुंड्रं च विधिवदग्निहोत्रोत्थभस्मना ।
धृत्वा ललाटभुजयोर्हृदि कंठे यथाक्रमम् ॥५२॥
सदाकर्त्तव्य कर्माणि कृत्वा दर्भायने द्विजः ।
उपविश्येंद्रियदिग्वक्त्रः भूत्वोदङ्मुख एव वा ॥५३॥

आसनं स्वस्तिकं रवद्दा कृत्वा त्रीन्प्राणसंयमान् ।
ततो गुरुं गणेशानं भक्त्यादेवंप्रणम्य च ॥५४॥
ऋषिश्छन्दो देवताश्च शक्तितत्वान्यनुक्रमात् ।
बीजं शक्तिं नियोगं च स्मृत्वोक्त्वा प्रणिपत्य च ॥५५॥
कृत्वा न्यासत्रयं पश्चाद्ध्यायेद्देवीमिहोत्थितः ।
संध्यासंहिमरुग्बिबे स्ववेतस्यथवा बुधः ॥५६॥
एकाग्रमानसो भूत्वा जपेदष्टसहस्रकम् ।
नित्यमष्टशतं वापि यथाशक्त्याऽथ वा पुनः ॥५७॥
संभवेत् त्रिषु लोकेषु निग्रहानुग्रहाक्षमः ।
यथेष्टमखिलान्भोगान्भुक्त्वा भूतिंच शाश्वतीम् ॥५८॥
ततःस्वर्गफलान्भुक्त्वा प्राप्नोत्यंते परं पदम् ।
ध्यानाध्यायमिदं पुण्यं न देयं यस्य कस्यचित् ॥५९॥
सद्ब्राह्मणाय दातव्यं सच्चरित्रगुणाय च ।
दुश्चरित्राय दुष्टाय दुर्विप्राय दुरात्मने ॥६०॥
न देयमेतदध्यायं स्नेहात्किमपि कांक्षया ।
यदि दुष्टस्तलेदत्तमध्यायं येनकेनचित् ।
स पापात्मा महाघोरे नरकाब्दौ वि(चि)रंवसेत् ॥६१॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ गायत्रीध्याननामको
द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

गायत्रीमूलध्यानवर्णनम्

अथातः संप्रवक्ष्यामि मूलध्यानं तदात्मकम् ।
धैतः(देव)प्रसादजननं(सर्वाघोघ)सर्वथाघविनाशनम् ॥ १ ॥

सर्वथाऽनुष्ठितं सिद्धं मुनिभिस्तत्त्वकांक्षिभिः ।
महानुभावैरमरै रवि सद्भक्ति तत्परम् ॥ २ ॥

अन्येषामपि सर्वेषां निखिलाभीष्टसिद्धिदम् ।
तस्मादिदं महाध्यानं ध्यातव्यं द्विजसत्तमैः ॥ ३ ॥

स्नात्वा शुद्धः शुचौ देशे प्रक्षालितपदद्वयः ।
स पवित्रकरद्वंद्वः कृते चास्पर्शने द्विजः ॥ ४ ॥

अग्निहोत्रजयाभूत्या शुद्धयाजलसिक्तया ।
धृत्वालिकादि स्नानेषूर्ध्वपुंड्ं च पञ्चसु ॥ ५ ॥

कुशासने प्राग्वदनः उदग्वक्त्रोयथामति ।
उपविश्य गुरुं वाचं गणेशं प्रणमेदथ ॥ ६ ॥

त्रिप्राणसंयमो भूत्वा भूर्भुवादित्रयेण तु ।
रेचकश्चाथतृतीयः कुंभकं (च) ततः (परम्) ॥ ७ ॥

ऋषिश्छंदो देवताश्च विनियोगं च वर्णकान् ।
तत्वादिशक्तिवीजं च शक्तिश्चाथ क्रमात्स्मरेत् ॥ ८ ॥

अथहस्तांङ्गदेहेषु कुर्यान्न्यासंत्रयं क्रमात् ।
दिग्बन्धनं च तत्पश्चाद् ध्यायेद्देवीं प्रसन्नधीः ॥ ९ ॥

यात्वित्यनुवाकेन हृदये वाऽर्कमंडले।
देवीमावाह्य गायत्रीं ततो ध्यायेद्द्विजोत्तमः ॥१०॥
पंचवक्त्रां दशभुजां षड्गर्भां चरणत्रयाम्।
त्रिपञ्चषष्टि ... गायत्री परमेश्वरी ॥११॥
वेदादिविद्याभूताशहुतरक्तें द्वो जगत्।
ब्रह्मविष्णुशिव.श्चास्याः प्रथनावयवा अमी ॥१२॥
ऋग्वेदः पूर्वचरणः यजुर्वेदो द्वितीयकः।
सामवेदस्तृतीयस्तु चरणः प्रथितः परम्(:) ॥१३॥
महाद्रिमलयाऊरू वासौ रत्नाकराःस्मृताः।
पूर्वादिक्प्रथमा कुक्षिः दक्षिणादिग्द्वितीयकाः ॥१४॥
पश्चिमादिक्तृतीयास्याः कुबेराशाचतुर्थका।
उर्ध्वादिक्पश्चिमायादिगष्टेत्युक्ता यथाक्रमात् ॥१५॥
इतिहासपुराणानि नाभिर्दिव्याति वै जगत्।
गर्भान्तरंमरुद्दर्भश्छंदासि च ततस्तनौ ॥१६॥
हृदयं धर्मशास्त्राणि बाहवो न्यायविस्तरः।
शिरोधरागिरिपतिः शीर्षाणि च पृथक् पृथक् ॥१७॥
छंदःशिरःशब्दशास्त्रं शिरःशीर्षं द्वितीयकम्।
शिरः कल्पस्तृतीयन्तु तच्चतुर्थं निरुक्तकम् ॥१८॥
पंचमं ज्योतिषं शीर्षं परमं परिकीर्तितम्।
सितेकरगतिर्वक्त्रं वदनश्चेन्दुमंडलम् ॥१९॥
समीरणं च निश्वासः प्रसन्नो वायुरीरितः।
कृष्णाभ्रपंक्तिरलकाः दोर्माला हिमदीधितिः ॥२०॥

पुष्पावतंसाज्योतींषि हरो नक्षत्रमालिका ।
रत्नाकल्पाद्यवनीरुहः मीमांसालक्षणानि च ॥२१॥
विद्याविधौशिरः पश्चा(द्) अथर्वाह्वयो विचेष्टितः ।
वेदान्तशास्त्रं विमलं मानसं परिकीर्तितम् ॥२२॥
ब्रह्मा मुखं शिखा रुद्रः विष्णुरात्मा हृदि स्थितः ।
एतल्लक्षणसंपन्ना गायत्रीति प्रकीर्तिता ॥२३॥
सांख्यायनस्य गोत्रैषा जगद्रूपाखिलेश्वरी ।
एवं ज्ञात्वा स्वहृत्पद्मे दिव्याकाशेऽङ्कुन(?)स्थले ॥२४॥
हैमे सिंहासने देवीं स्थितां ध्यात्वा द्विजोत्तमः ।
भद्रपीठेदयाद्यूढे नानारत्नसमन्विते ॥२५॥
पद्मासनेऽथवा सौम्ये तदायाते स्वचेतसः ।
पाद्यमाचमनं चार्घ्यं वस्त्रं यज्ञोपवीतकम् ॥२६॥
चंदनं चाक्षतं पुष्पं धूपदीपं निवेद्यकम् ।
करानुलेपं तांबूलं दत्वाधिजपमाचरेत् ॥२७॥
प्रदक्षिणप्रणामांश्च यथाशक्त्या च कारयेत् ।
स्तुत्वाऽथ विविधैस्तोत्रैर्देवीमुद्वासयेत्ततः ॥२८॥
एतान्यमूनि द्रव्याणि प्रोक्तानीहार्चनाधुना ।
मानसोक्तानि सिद्धानि शुभानि द्रव्यजानि च ॥२९॥
एवं द्विजोत्तमः सम्यङ्नियमेनैव सर्वथा ।
यो ध्यानेनार्चयेद्देवीं सर्वाभीष्टं लभेत्ततः ॥३०॥
ध्यानं कृत्वा ततः सम्यग्ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
महापातकपूर्वाणि न स्पृशन्ति तमांस्यपि ॥३१॥

यानियोग्यानिवस्तूनि ध्यानं कुर्वन्स्पृशेद्‌द्विजः ।
भवन्ति तानि सर्वाणि पवित्राणि न संशयः ॥३२॥
सततं ब्राह्मणो भक्त्या सहैव ध्यानतत्परः ।
न तस्य दुष्कृतं किंचिदिहोपरिमहात्मनः ॥३३॥
ब्रह्माविष्णुहराश्चैव मुनयः पितरस्तथा ।
प्रीताः प्रीत्या प्रयच्छंति धान्यानि च मनोरथम् ॥३४॥
ब्रह्मविद्भिरिति ध्यानं ध्येयं तद्‌ब्रह्मसिद्धये ।
सद्‌ब्रह्मणोऽनिशं शुद्धैर्भावैर्वश्यैरपिस्मृतम ॥३५॥
योगेन ध्यानमार्गेण जपेच्च सततं द्विजः ।
तिष्ठत्याश्रित्य वेदाभ्यां सनाक्षदीश्वरसंस्मृताः ॥३६॥
प्रायः किंजलपनैर्बंधैः भूयोभूयोविमोहनैः ।
गायत्र्यास्तु परं नास्ति दैवतं सद्‌द्विजन्मनाम् ॥३७॥
वेदांबिकां परित्यज्य गायत्रीं ये द्विजातयः ।
पठन्ति वेदान्स्तेषांत्ते भवेयुर्गर्दभस्वनाः ॥३८॥
गायत्रीध्याननिरतो यो द्विजो जप्यवेदवित् ।
सवेदविदिति प्रोक्तो विशुद्धश्च द्विजातिषु ॥३९॥
एतद्ध्यानं ततः कुर्यात् सद्भक्त्या नियमेन यः ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु कृतास्तेनाखिलाधराः ॥४०॥
कृतानि सर्वदानानि भूदानप्रमुखानि च ।
कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि कृतान्युग्रतपांसि च ॥४१॥
अन्यानि यानि पुण्यानि यानि धर्माणि तानि च ।
यथोदितक्रमेणैव समस्तानि कृतानि वै ॥४२॥

महाध्यानमिति प्रोक्तं एतद्ध्येयं द्विजातिभिः।
सद्द्विजायपरेष्टव्यं(प्रदातव्यं) अन्यस्मै न कदाचन ॥४३॥
द्विजः सदा महाध्यानाध्यायमेतं परः शुचिः।
सर्वपापविनिर्मुक्तस्स याति परमं पदम् ॥४४॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ महाध्याननामक-
स्त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

पूजाफलसिद्धये द्रव्यगन्धलक्षणवर्णनम्

अथार्चनोक्तद्रव्याणां गंधानां च पृथक् पृथक्।
लक्षणं संप्रवक्ष्यामि सपर्याफलसिद्धये ॥ १ ॥
चंदनागरुकर्पूरकाश्मीरजचतुष्टयम्।
गंधाख्योऽयं विलेप्यास्या भक्त्यावापि पृथक् पृथक् ॥ २ ॥
चंदनागरुकर्पूर कुंकुमस्निग्धकर्दमः।
गंधोत्तमइति प्रोक्तः श्रेष्ठः सर्वानुलेपने ॥ ३ ॥
पूतिमृगमदादीनि पुण्यांगानि विशेषतः।
द्रव्याण्यतिसुगंधीनि प्रसृज्यान्यनुलेपने।
चंदनागरुलोहाख्य काश्मीरजचतुष्टयम् ॥ ४ ॥
एकैकमष्टद्वितयशतसंख्यागुणाधिकम्।
अभिन्नाशंखवश्चेताः सुस्निग्धा व्रीहितण्डुलाः ॥ ५ ॥

अक्षताश्चेत्यभिहितास्ते प्रशस्ताः समर्चने ।
कृष्णाः कडूगा(?)बहुविधाः पुरुषाश्चमलीमसाः ॥ ६ ॥
व्रीह्यक्षता अपि क्षुद्राः न हि योग्याः समर्चने ।
मालतीमल्लिकाशोकाः जीवन्ती नवमल्लिकाः ॥ ७ ॥
पुन्नागवकुलांभोजाः पाटलोत्पलचंपकाः ।
कदंबकर्णिकाराख्यपलाशकरवीरकाः ॥ ८ ॥
मंदारनागविजयश्वेतमंदारकेसराः ।
कोञ्जुकामतमातल्लिसंध्यावर्तकुसुंभकाः ॥ ९ ॥
बकागस्त्यासनद्रोण आरग्वधककांचनाः ।
त्रिसंध्य पृथुवालार्कजपाःस्युः पुष्पसंकटः ॥१०॥
एषां पुष्पाणि सततं प्रशस्तानि समर्चने ।
एषु लक्षणयुक्तानि योग्यानि कुसुमेष्वपि ॥११॥
अलक्षणानि पुष्टानि न योग्यानि कदाचन ।
सदलानि न नालानि सुपक्कानि नवानि च ॥१२॥
स लक्षणानि तान्याहुः पुष्पाण्यक्षिप्रियाणि च ।
पुष्पेषु चतुर्वर्णा भवन्तिधवलादयः ॥१३॥
तानि सर्वाणि पुष्पाणि प्रयोज्यानि समर्चने ।
प्रयोज्यान्यर्चनादिभिः(र्हाणि पुण्यगन्धानुलेपनैः)॥१४॥
अतिपक्कान्यपक्कानि तप्तानि विदलानि च ।
निर्नालानि प्राक्तनानि केशकीटयुतानि च ॥१५॥
विशीर्णानि सरंध्राणि कृष्टोपहतानि च ।
एतान्यलक्षणादीनि पुष्पाणि कार्थ(कथि?) तानि तु ॥१६॥

वीतपुष्पफलाशानि विभज्य न तु पूजयेत् ।
अन्तरेण सरोजातेंद्दिवर प्रसवद्वयम् ॥१७॥
अत्राख्यातानि पुष्पाणि न योग्यानि कदाचन ।
तस्मादुक्तानि पुष्पाणि योग्यान्यभ्यर्च्चने सदा ॥१८॥
बिल्वापामार्गमरुवतुलसीदमनाम्रुकः ।
भृङ्गराड्जंबुखदिरमहमदिदकाह्वयाः ॥१९॥
शशिब्रह्ममहीजात हरिताल कुशाह्वयाः ।
एषां कोमलपत्राणि योग्यान्य(ण्य,मर्चने सदा ॥२०॥
पूर्वोक्तकुसुमालाभे पत्रैरेतैर्नियोजयेत् ।
एषामलाभे पत्राणां अक्षतैर्वातिरै(लै,र्यजेत् ॥२१॥
स्वारामोद्भूतकुसुमै (र) अर्चाश्रेष्ठेत्युदीरिता ।
मध्यमा वनजैः पुष्पैः क्रीतपुष्पैः कनीयसी ॥२२॥
कपित्थवा कुचीसर्ग शिरीषमदयन्तिकाः ।
शलमल्पेरंडमधुकबिभीतकविषद्रुमाः ॥२३॥
अन्ये येनाऽत्र कथिताः विरोधो लतिकाद्रुमाः ।
त्रीणिप्रसूनानि यजने न भवन्ति हि ॥२४॥
नस्तस्मात्तैर्यजेद्देवीं(भत्क्या)न्वेष्टशीघ्राभिलाषुकः ।
स्तेयेनाऽऽहृत्य पुष्पाणि बलाद्वा येन केनचित् ॥२५॥
यो यजेत तैर्वृथा पूजा भवेदेव न संशयः ।
गंधानि पूजाद्रव्याणि स्तेयेन प्रसभेन वा ॥२६॥
आहृत्य पूजयेत्तैर्यः सा पूजा च वृथा भवेत् ।
सि···दं (सिन्दूरं) कुंकुमं दूर्वा कोष्ठं लावंजकं तथा ॥२७॥

अमूनि पंचद्रव्याणि पाद्यान्याहुर्महर्षयः ।
फलं कर्पूरतंकोलकोष्ठैलोशिरजानि च ॥२८॥
अमून्याचमनीय्यस्यानि द्रव्याण्युक्तानिसद्बुधैः ।
कुशाग्रे तिलसिद्धार्थ यवाक्षतवयांसि च ॥२९॥
द्रव्याण्यमूनिपद्राहुः (?) अर्घ्यस्य मुनिपुंगवाः ।
न मेरुसज्जश्रीवासकुङ्कुमं श्रीफलं मधु ॥३०॥
लाक्षाकृष्णागरुः सर्पिः श्वसनः सरलद्रुमः ।
अगरुर्महिपाग्रश्च श्रीगंधो गुग्गुलुस्तथा ॥३१॥
निर्य्यासश्च्यवनश्चेति धूपद्रव्याणि षोडश ।
द्रव्येष्वेषु यथालब्धं तथा तद्धूपमर्चयेत ॥३२॥
अलाभे प्रसवेनैव धूपं संकल्प्य वार्चयेत् ।
कर्पूरलोहश्रीखंडैलामन्जुकचतुष्टयम् ॥३३॥
रूपवेदांग तुरगमख्यं सधृ(घृ)तसाधनम् ।
एतन्मधुधृतं पात्रे विततज्वालपावके ॥३४॥
प्रक्षिप्य दद्यात्तद्धूपं महासंम्मोहना वृयं(त्मकम्) ।
कर्पूरसीतलोहोभूकालेयंकुंदुरुष्करम ॥३५॥
निर्यासश्चंदनंचेति द्रव्याण्येतानि सप्त वै ।
क्रमेणैव तु सप्तानं संख्ययाच्युतभाषितम ॥३६॥
मधुपद्यत्मृतं (द्रव्यात्मकं) देव्याः तत्प्रियं धूपसाधनम ।
एतेषामपि विज्ञेयाः भागाः पूर्वं यथोदिताः ॥३७॥
कर्पूरं गोघृतं तैलं महवैदिप (क)साधनम ।
पट्टसूपंच कार्पासं तद्वर्तिकरणे स्मृतं ॥३८॥

महानदी पुण्यतीर्थं सलिलं चोत्तमोत्तमम् ।
नदीधनरसं मेध्य इतरंतु कनीयसम् ॥३९॥
तत्र स्वादूदकं श्रेष्ठं काषायांभस्तुमध्यमम् ।
इतरत्सलिलं वारि कनीयसमुदाहृतम् ॥४०॥
सकीटकं स दुर्गंधं हेयवस्तु समन्वितं ।
समृत्तिकं यत्सलिलं तदयोग्यमिति स्मृतम् ॥४१॥
श्लेष्मरक्तसुरामांससर्पिर्मात्रास्थिशिरोरुहैः ।
एतानि हो(हे)यवस्तूनि न संस्पृश्यानि हि कचित् ॥४२॥
स्वच्छं सुशीतलं स्वादु लघुसत्पात्रपूरितम् ।
पानीप्यं तत्तु जानीयात्सलिलं श्रेष्ठमुच्यते ॥४३॥
चंदनागरुकर्पूरचंपकोसीरकुंकुमैः ।
वस्ति(सं)शोधितं यत्तन्नदीतोयं मनोहरम् ॥४४॥
मूलेनाष्टोत्तरशतं वार्यैतदभिमर्त्य च ।
सकूर्चं स्नापयेद्देवीं सर्वपुण्यफलं लभेत् ॥४५॥
निवारतंडुलाः श्रेष्ठाः मध्यमा व्रीहितंडुलाः ।
होमोक्तधान्या जायंते तंडुलाःस्युः कनीयसः ॥४६॥
अखण्डा निस्तुषा श्रेष्ठाः श्वेताःस्निग्धाश्च शोभनाः ।
सतुषा बहुवर्णाश्च कणाम्ना नैव शोभ नाः ॥४७॥
आढ़कप्रमिताः श्रेष्ठाः तदर्धा मध्यमाःस्मृताः ।
कनीयसस्तदर्धाश्च नैवेद्यपरिकल्पने ॥४८॥
क्लिन्नान्नं तंडुलान्नं चाभिः सटालवणोदनं ।
सर्वगान्नं घटान्नंश्च नैवेद्ये परिकलपयेत ॥४९॥

दुर्भात्स्थान्नपरार्धान्नं स्पृष्टान्नं शूद्ररोगिभिः ।
उच्छिष्टावहितं चान्नं नैवेद्ये परिवर्जयेत ॥५०॥

अतिपक्का अपक्काश्चसंस्पृष्टा मंदकादयः ।
नैवेद्ये तेन योग्याःस्युर्मोदकाद्यंतु पूतनम् ॥५१॥

गवां प्रशस्तं त्रितयं पीयूषदधिसर्पिषाम् ।
अस्य जीवफलान्नं च प्रशस्तमिति तत्स्मृतम् ।
अतिपक्वमपक्वं च न कल्पति कृमिनं ॥५२॥

दुर्भांडसातमसद्यस्कं दुर्गंधमशुभं स्मृतम् ।
परिपक्वं सुपात्रस्थं सुगंन्धं नयनप्रियम् ॥५३॥
सद्यस्कमेतत्त्रितयं नैवेद्येऽति शुभप्रदम् ।
कदलीनारिकेलाम्लपनसानां फलानि च ॥५४॥

समस्येदिक्षुदंडानि सुपक्कानि सुखानि च ।
भक्ष्याणि यानि श्रेष्ठानि कंदमूलफलानि च ॥५५॥
निवेद्यकानि सर्वाणि दातव्यानीतराणि न ।
मुद्गानिष्पावकामाषास्तुपर्याश्चणका अमी ॥५६॥
पंचैतेऽतिप्रशस्ताःस्युर्नैवेद्ये दोषवर्जिताः ।
क्रमुकस्य फलान्यष्टौ अनुच्छिष्टानि संति चेत् ॥५७॥
पत्राणि नागवल्याश्च द्विगुणं शुक्तिचूर्णकम् ।
अन्यैरादाय नोच्छिष्टं दुचूर्णमलाभकं ॥५८॥

कर्पूरसहितंयत्तत्ताम्बूलमितिभाषितम् ।
अस्याऽलाभे यथालब्धं पत्रक्रमुकचूर्णकम् ॥५९॥

ताम्बूलं भावयेच्छ्राद्धं यत्तन्नयनवल्लभम् ।
श्रेष्ठानि पत्रवस्त्राणि महार्घ्याणि च सर्वदा ॥६०॥
एषामलाभे कार्याः स्युर्वासांसि प्रयतानि वा ।
नेत्रप्रियाणि सूक्ष्माणि नूतनानि घनानि च ॥६१॥
यान्याहृतानि वस्त्राणि प्रशस्तानि भवंति हि ।
आहुर्दग्धानि जीर्णानि अन्यैरपि धृतानि च ॥६२॥
कृमिदुष्टानि जीर्णानि स्थूलान्युपहतानि च ।
दुष्करं सुप्रयुक्तानि देवताभिभृतानि च ॥६३॥
नूतान्यस्यानिलब्धानि सस्युशस्थानिजा··· चित्(?) ।
एवं सर्वं समाख्यातं द्रव्याणां लक्षणं स्फुटम् ।
एतज्ज्ञात्वा द्विजोदेवीं सद्भिर्द्रव्यैः समर्चयेत् ॥६४॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ पूजाद्रव्योपकरणवर्णनं नाम
चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

यज्ञोपवीतविधिवर्णनम्

अथ यज्ञोपवीतस्य विधिं सम्यग्द्विजन्मना ।
श्रौतस्मार्तक्रियासिद्ध्यै प्रवक्ष्येऽखिलशाखिनाम् ॥ १ ॥
यज्ञोपवीतं धृत्वैव सर्वकर्माणि सर्वथा ।
श्रौतस्मार्तानि चान्यानि कुर्यात्पुण्यानि च द्विजः ॥ २ ॥

अज्ञात्वाऽस्यविधिं विप्रः कृत्वा कृत्यान्करोति यः ।
यानि कर्माणि सर्वाणि तानिस्युर्निष्फलानि वै ॥ ३ ॥
तस्माद्यत्नेन कर्तव्यमुपवीतं विधानतः ।
विधानेन विना जातं भवेद्गोकंठरज्जुवत् ॥ ४ ॥
अतः सम्यग्विधिं ज्ञात्वा कुर्वीत विधिपूर्वकम् ।
यज्ञोपवीतं षट्कर्म तत्सत्कर्माधिसाधनम् ॥ ५ ॥
सह वै देहनाचेत्यायेसिनूजुश्रुतौ (व) ।
यज्ञोपवीतं विधिवत्कृत्वा धृत्वा द्विजोत्तमः ॥ ६ ॥
ततो वेदमधीयीत श्रौतस्मार्तक्रियां चरेत् ।
इत्येवं सुदृढं प्रोक्तं अतोदध्यादिनान्ततः ॥ ७ ॥
दैवं पैतृकमार्षं च कर्म कुर्यात्सदा द्विजः ।
कुर्याद्यज्ञोपवीत्येव नान्यथा तत्फलप्रदम् ॥ ८ ॥
निवीतं मनुष्याणां प्राचीनावीतं देवानामितिश्रुतिदर्शनात् ।
चतुर्णां ब्राह्मणानां च वर्णानां क्षेत्रसंभवम् ॥ ९ ॥
कार्पासमुपवीतार्थं गृह्णीयान्न (तु ?) भूमिजम् ।
कार्पासः प्रथमः सृष्टः जगत्स्रष्टौ स्वयंभुवा ॥१०॥
ब्राह्मण्यस्य स्थापनार्थं वेदानां स्थापनाय च ।
साधीनं क्षेत्रजं स्वस्य कार्पासमधमं स्मृतम् ॥११॥
तस्माच्छ्रेष्ठं स्वयं वीजं उप्त्वा तत्र समुद्भवम् ।
स्वस्ववर्णस्वदारे(हि) समुत्पादितवीरुधिः ॥१२॥
कार्पासं यत्तदुत्कृष्टं उपवीतकृता भृशम् ।
स्वक्षेत्रे स्वगृहाभ्यासे शुचौ देशेऽपि वा द्विजः ॥१३॥

न्वेष्टंयावत्स्थलं तावदवटं जानुमात्रकम् ।
गोमयेन प्रलिप्तेन स्वोक्तवर्णान्मुदा सह ॥१४॥
अंबूनि निर्वपेद्बीजं सकार्पासद्वयं शिवम् ।
प्रणवेनाभिमन्त्र्यैव ततस्तोयं प्रसेचयेत् ॥१५॥
आपोवाइतमित्यादि सूक्तेनैवाभिमंत्रितम् ।
ततः शुद्धाम्बुनैकेन तत्सस्यमनुवर्धयेत् ॥१६॥
तथा जातेषु जातं यत् कार्पासमतिशोभनम् ।
श्वेतलोहितपीताःस्युः विप्रक्षत्रविशां क्रमात् ॥१७॥
वर्णशूद्रस्य कृष्णःस्याद्वर्णोऽन्यः संकरः स्मृतः ।
स्वक्षेत्रात्स्वहृतं श्रेष्ठं कार्पासं धवलं द्विजैः ॥१८॥
पितरैरपि वा शुद्धं उपवीतकृतौ शुभम् ।
फलवत्तुषकेशास्थि तृणवल्कानि यत्नतः ॥१९॥
पात्रे पवित्रं संस्थाप्य प्रयतः शोधयेद्द्विजः ।
तस्मिन्कराभ्यां मुच्येत कार्पासबीजसंचयम् ॥२०॥
कार्पासरज्जुशापेन कुर्वीत मृदु कर्म तत् ।
तेनैव द्विजकर्माऽथ कार्तिकं सूक्तमुत्तमे ॥२१॥
शुद्धाभिर्विधनाभिर्यास्वस्यगोत्राभिरथापि(रप्यथा) वा ।
पुंश्चलीभीरुदक्याभिःकन्यकाभिश्च(?) पुरन्ध्रिभिः ॥२२॥
तंतुकर्म न कर्त्तव्यं कार्पासमृदुकर्म च ।
आसु न्यूनाधिकांगाश्च कुत्सितावयवा अपि ॥२३॥
असौम्यापनकेनस्तु योषित्तं(?) (योषितस्तत्प्र)कल्पने ।
सुमंगल्यथवा कन्याप्रशस्ता(स्या?)त्तु कर्मणि ॥२४॥

विश्वस्थान प्रशस्तेति केचिदाहुर्महर्षयः ।
कीर्तितं स्वस्य हस्तेन सूत्रमित्युत्तमं स्मृतम् ॥२५॥
द्विजकर्मादिभिःपश्चादशक्तश्चेदयं यदि ।
उत्तमस्तंतुकृद्रौक्मः कलधौतस्तुमध्यमः ॥२६॥
कनिष्ठस्थानकश्चेति तंतुकर्मण्युदीरितम् ।
द्विषडङ्गुलमात्रायामंगुल्यां तस्य तु प्रमा ॥२७॥
कलाकालक्षणं त्वेवं प्रोक्तं तंतुकृतः खलु ।
व्यासोन्नतेऽगुले वृत्तं समातन्तुकृतौ मता ॥२८॥
लक्षणं द्विधमाख्यातं यन्त्रं तन्तु क्रियार्हकम् ।
तस्मिन्मणिशलाकान्तं संप्रोक्ष्याद्वयवायतम् ॥२९॥
विनिर्गतं स्थितं यत्तत्तन्तु कृत्स्नमुदीरितम् ।
तन्तुकृत्प्रोतलोहानां लज्जेनैकेन निर्मितम् ॥३०॥
पात्रं भवेदलाभे वा यज्ञंयदमनिर्मितं ।
षडंगुलोच्छ्रयं तस्य व्यासमंगुलपंचकम् ॥३१॥
पार्ष्णिग्रीवान्वितं यत्तत्तन्तुकृत्पात्रमुच्यते ।
सार्द्धद्वयांगुलं पात्रं तदांघ्रिः कंधरांगुलम् ॥३२॥
उच्छेधस्तस्यविस्तारं कर्णस्य द्व्यंगुलं भवेत् ।
तन्तुकृद् भ्रमणं स्थानं पात्रं ख्यातं द्विरंगुलम् ॥३३॥
तथैव पादखातं स्यात् कर्णरंध्रं यथारुचि ।
लोहकंकुटकान्येषु यथालब्धे न वा कृतः ॥३४॥
काकादीनां तन्तुकृतां अलाभे तन्तुकृद्भवेत् ।
कुचन्दनश्चखदिरः कस्यतेमणिकर्मणि ॥३५॥

तज्जातिनालं तस्य स्यात् कुशानालमथापि वा ।
स्वर्णतन्तुकृतादीनामलाभे धनसोमपाम् ॥३६॥
शुद्धमृण्मणिसंप्रोता कुशनाली प्रशस्यते ।
समक्षमृन्मणिस्तक्षः तंतुकृतंत्तुकर्तने ॥३७॥
यज्ञोपवीतस्य भवेज्जातु चिह्नं द्विजन्मनः ।
अस्य शुद्धिर्जनस्पृष्टिर्दोषो ह्यस्माच्चकारणात् ॥३८॥
आस्तृश्यलोत्पादेषः (?) तन्तुयंत्रो न शस्यते ।
अतिसूक्ष्ममतिस्थूलं शीर्ष निम्नोन्नतं च यत् ॥३९॥
यत्नेन कीर्तितमपि द्विजः सूत्रं तदुत्सृजेत् ।
म्लानं यंत्रक्रियायुक्तं उपयुक्तसुरैर्धृतं ॥४०॥
दग्धं तष्टं मुष्टिकाद्यैः यत्तत्सूत्रं परित्यजेत् ।
पूयशोणितविण्मूत्रश्लेष्मोच्छिष्टैश्च यद्यपि ॥४१॥
संस्पृष्टं तद्भवेत्सूत्रं उपवीतकृतौ न हि ।
उपक्रम्य प्रतिपदं यावत्स्यात्पूर्णिमावधि ॥४२॥
शुक्लपक्षःस्मृतस्तावत्प्राह्णे मध्याह्नतः पुरा ।
स्वाध्यायोक्ततिथौ पुण्ये नक्षत्रे शुभवासरे ॥४३॥
प्राह्णे शुचिः शुचौ देशे ब्रह्मसूत्रं प्रकल्पयेत् ।
स्वाध्यायपठने योग्यास्तिथयो या प्रकीर्तिताः ॥४४॥
ताश्च स्वाध्यायतिथयो पक्षान्ते पुण्यहानि च ।
चित्राश्विनीशतभिषक्स्वातिपुष्याःपुनर्वसू ॥४५॥
हस्तचित्रविष्टानुराधा(विशाखानु)रेवतीरोहिणीप्रभम् ।
उत्तरत्रितयं मूलविशाखा हरितारकम् ॥४६॥

एतान्यष्टादशर्क्षाणि पुण्यर्क्षाण्यक्षयाजनुः ।
हस्ताभिजिदनुराधश्वयुक्प्रौष्ठपदाह्वयाः ॥४७॥
तिष्यः पुनर्वसूचेतितारा: पुंसञ्ज्ञका इमाः ।
आसूपवीतं कुर्वीत द्राक्कर्मफलवाचकः ॥४८॥
ऋक्षेषु जन्मश्रेष्ठःस्याच्चतुर्थं षष्ठमष्टकम् ।
द्वितीयं नवमं चाऽन्यस्वस्वताराः शुभेतराः ॥४९॥
तृतीये सप्तमे षष्ठे दशस्वस्य(स्व?) जन्मनि ।
एकादशे स्थितश्चंद्रः शुभप्रद इति स्मृतः ।
ताराचंद्रबलोपेते दिवसे स्वस्य कल्पयेत् ॥५०॥
ब्रह्मसूत्रं तयोर्हीनबलेनैव प्रकल्पयेत् ।
ऋगथर्वयजुः साम्नां क्रमादेतेऽधिपाः स्मृताः ॥५१॥
देवेड्ययेमरुक्पुत्र दैतेयाराध्यभूमिजाः ।
स्वस्ववेदे शखेर(?)वस्यवारेतदुदयेऽपिवा ॥५२॥
विदर्घितोपवीतानि तदलाभे शुभेऽहनि ।
बृहस्पतिः सुराचार्यः रोहिणेयो हिमांशुकः ॥५३॥
एते शुभग्रहास्त्वेषां वासराः शुभवासराः ।
देवस्थानं नदीतीरमाश्रमं गोनिकेतनम् ॥५४॥
मठश्चैतेषु लब्धेषु कुर्याद्यज्ञोपवीतकम् ।
ब्रह्मविष्णुशिवस्सूर्य्यः दुर्गागणपतिर्गुहः ॥५५॥
एतेषान्तु मुनिस्थानं देवस्थानमिति स्मृतम् ।
गंगादिसरितां कूलं नदीतीरमितिस्मृतम् ॥५६॥

तपोवनमृषीणां यत्तत्तदाश्रममिति स्मृतम् ।
वासस्थानं गवां यत्तदुदितं गोनिकेतनम् ॥५७॥

स्थानं तपस्विनां यच्च भवेत्तस्यमदाह्वयम् ।
स्नात्वा शुचिर्द्विजः श्रेष्ठश्चरणौ च ककाततः ॥५८॥

प्रक्षाल्याचम्य विधिवत्प्राङ्मुखो वाऽप्युदङ्मुखः ।
कृष्णाजिनासनालाभेकुशवल्कासनोऽपिवा ॥५९॥

स्थित्वा समाहितमनाः प्राणायामं समाचरेत् ।
ततो गणेश्वरं वाचं स्वाचार्यं त्रिदशानृषीन् ॥६०॥

पितृन्ब्राह्मणमञ्जाक्षंरुद्रंभक्त्याभिवादयेत् ।
ततः प्रणवमुच्चार्य व्याहृतित्रितयं ततः ॥६१॥

नवतींसङ्गृह्णीयात्तत्सूत्रं चतुरंगुलैः ।
तदेवाचिररूपेण कुर्वीत त्रिगुणां ततः ॥६२॥

तत्संप्रक्षालयेच्छुद्धैरम्बुभिः प्रणवेन च ।
व्याहृतित्रितयेनाधस्तत्कूर्चोपारे निक्षिपेत् ॥६३॥

आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रैः कुशैस्तन्मार्जयेत्त्रिभिः ।
हिरण्यवर्णा इत्याद्यैश्चतुर्भिर्मार्जयेत्ततः ॥६४॥

पवमानानुवाकेन ततो मार्जनमाचरेत् ।
उपवीतकृतौ विप्रः शुद्धौ द्वौ देवभाषितौ ॥६५॥

एकोनं वा ततो विप्रश्चान्यो मध्यमधारकः ।
प्राक्प्रत्यग्वदनो विप्रः दक्षिणाभिमुखोऽपि वा ॥६६॥

स्थित्वापठन्स्मरन् तुल्यं तत्सूत्रमनुपत्रयेत् ।
उच्चरन्प्रणवं पूर्वं व्याहृतित्रितयं तथा ।
शनैर्वामस्वहस्ताभ्यां अदाव्यग्रोऽनुवर्तयेत् ॥६७॥

तत्सूत्रं त्रिगुणीकृत्य तैरग्राभ्यां त्रिभिःसवा ।
प्राणानाग्रंद्धि(?)दसीत्युक्त्वाथ परिवेष्टयेत् ॥६८॥
उच्चरन्प्रणवं पूर्वं व्याहृतित्रितयं तथा ।
शनैर्वामं स्वहस्ताभ्यां तथाव्यग्रोऽनुवर्तयेत् ॥६९॥

नरा मृगाः पतंगाश्च संधानेचानुवेष्टयेत् ।
सूत्रस्याधो न गंन्तव्याः गताश्चेद्युदतस्त्यजेत् ॥७०॥
विण्मूत्रांगारकेशास्थिचर्मक्रिमिचयोपरि ।
अनुवर्तनसंधाने सूत्रस्य न समाचरेत् ॥७१॥

कपालोच्छिष्टनिर्माल्यतुषधूमेरिणोपरि ।
न चानुवर्तयेत्सूत्रं संद्धानं चास्य नाचरेत् ॥७२॥
यज्ञोपवीतशिल्पस्य नवकस्य प्रमाणकं ।
सिद्धार्थस्यापि च फलस्थूलस्योक्तं महर्षिभिः ॥७३॥

स्थूलफलस्य तूलस्य मध्यमस्य कृशं न च ।
तत्र श्रेष्ठं मध्यमं स्यात् कनिष्ठं क्रमशः स्मृतम् ॥७४॥
आयुर्हरंतूलशुल्पं तपोहरं (कनिष्ठं च ?) ।
उत्तमप्रमाणं शुल्पं यदुपवीतं करोति शम् ॥७५॥

एवं ज्ञात्वानुवर्त्याऽधः कुशौ स्पृष्ट्वा कुशास्तृते ।
देशे प्रसार्य दर्भौ द्वौ दत्त्वा कुर्यात्करध्वनिम् ॥७६॥

पश्चात्तद्रज्जुमादाय प्रणवव्याहृतित्रया ।
जपञ्छनैः शनैर्गद्धिं कुटिले परिमोचने ॥७७॥
तच्छुल्वनेत्रिवलया कृत्वागाधं दृढं त्रिधा ।
आवेष्टय बंधयेद्ग्रन्थिं त्रितयं चोपरिक्रमात् ॥७८॥
पलाशखदिराश्वद्धा(त्था)बिल्वाद्यध्वरभूरुहं ।
तत्क्षिपेदेकशाखायां भूर्भुवः सुवरोमिति ॥७९॥
गोमयेन शुचौ देशे प्रविलिप्ते कुशास्तृते ।
व्रीह्यासनं प्रकल्प्याऽथ कूर्चं तन्मध्यमे क्षिपेत् ॥८०॥
तस्योपरिष्टात्कलशं ताम्रं सूत्रेण वेष्टितम् ।
पूर्णं पवित्रसलिलैः सुगंधं कुसुमाक्षतैः ॥८१॥
संस्थाप्य कलशाभ्यां तु तच्छाखासूत्रसंयुताम् ।
यज्ञे गंधादिभिस्तच्च प्रणवे सद्विजोत्तमः ॥८२॥
यजेद्गंगादिभिस्सद्यः प्रणवेन द्विजोत्तमः ।
ततः सप्रणवेनैव व्याहृतित्रितयेन च ॥८३॥
सह प्रतिष्टापयाभिपदेनैकाग्रमानसः ।
प्रतिष्ठाप्य ततः सूत्रं आदायाऽऽदित्यमंडलम् ॥८४॥
आसत्येनादिभिर्मंत्रैश्चतुर्भिः संप्रदर्शयेत् ।
ततः पूर्वस्थले तच्च संस्थाप्याष्टोत्तरं शतम् ॥८५॥
पृथक् पृथक् प्रणवं गायत्रीं स्पर्शयन्जपेत् ।
अनेनोक्तविधानेन सञ्जातं संस्मृतंच यत् ॥८६॥
तन्महामुनिभिर्वन्द्यैः ब्रह्मसूत्रमिति स्मृतम् ।
त्रयःकालास्त्रयोलोकाः तिस्रःसंध्यास्त्रयोगुणाः ॥८७॥

त्रयोऽग्नयस्त्रयोवर्णा त्रयोवेदास्त्रयःस्वराः ।
तिस्रोव्याहृतयो देवाः त्रयस्त्रिंशच्च शक्तयः ॥८८॥
अस्मिन्यज्ञोपवीतेऽमी वसंत्यत्र मुदाहृताः ।
तस्माद्विजानतो भक्त्या ब्रह्मसूत्रं द्विजोत्तमः ॥८९॥
कृत्वैव धारयेच्छश्वत् सर्वकर्मफलाप्तये ।
द्विजानां स्थूलकायानां उपवीताय तु प्रमा ॥९०॥
स्वनाभिसदृशं ज्ञेयं स्थूलमानपुरोक्तवत् ।
इह पादतलस्थैर्यद्ब्रह्मसूत्रं हृदिस्थितम् ॥९१॥
यथादृश्यं तथाधार्यं ब्रुवंत्येते महर्षयः ।
नाभेरूर्ध्वमनायुष्यं अधोनाभेस्तपःक्षयः ॥९२॥
तस्मान्नाभिसमं दद्यात् उपवीतं द्विजः सदा ।
उपवीतं निवीतं च प्राचीनावीतमित्यपि ॥९३॥
देवमानुषपित्र्येषु कर्मस्वेतत्त्रयं स्मृतम् ।
करेऽपसव्ये प्रक्षिप्तमुपवीतमुदाहृतम् ॥९४॥
प्राचीनावीतमन्यस्मिन्निवीतं कंठलम्बितम् ।
उपवीतं ब्रह्मसूत्रं यज्ञोपवीतकम् ॥९५॥
यज्ञसूत्रं देवलक्ष्म चैत्याषट्कमस्य तु ।
द्विजस्य दक्षदो कंठा······ ॥९६॥
आहृतास्तेयतस्तस्मादुपवीतं तदुच्यते ।
ब्रह्माख्यौ द्वौ तपोवेदौतापजस्रं प्रसूचनात् ॥९७॥
ब्रह्मसूत्रमितिख्यातं एतद्ब्रह्माख्यसाधनम् ।
भूम्यन्तरिक्षस्वर्गेषु वर्त्तंते यानि तानि च ॥९८॥

सूचनात्स्वधरस्यैव सूत्रमित्यभिधीयते ।
यज्ञोपयज्ञयागांगोगोपवीतं (?) लक्षणाह्वयम् ॥९९॥
यज्ञोपवीतमित्युक्तं तस्य संरक्षणतः सदा ।
अग्निष्टोमादयो यज्ञाः एतत्सम्यग्द्विजन्मनाम् ॥१००॥
सततं सूचनादेतद्यज्ञसूत्रमिति स्मृतम् ।
रुद्रश्चतुर्मुखो विष्णुरप्यन्येऽमृतभोजनाः ॥१०१॥
शश्वद्धधत्यतोदस्तद्देवरक्षेति चोच्यते ।
भूर्वारितेजोवायुश्चप्राणाआत्मत्रयं तथा ॥१०२॥
क्रमाद्भवंति तंतूनां सदानामधिदेवता ।
ग्रंथित्रयस्याधिपाःस्युः पितामहहरीश्वराः ॥१०३॥
यज्ञोपवीतकारस्य परं ब्रह्मादिदैवतम् ।
तन्तुग्राहो ग्रन्थिकृतौ सूत्रसन्धारणेऽपि च ॥१०४॥
देवानेतान्हृदि स्मृत्वा नमस्कुर्वीत भक्तितः ।
एकैकमुपवीतं स्यादात्यंताश्रमिणोर्द्वयोः ॥१०५॥
दशाष्टौ वा गृहस्थस्य चत्वारि वनचारिणः ।
एकमेव यतेः सूत्रं तथैव ब्रह्मचारिणः ॥१०६॥
सौत्तरीयं गृहस्थस्य तथैव वनचारिणः ।
कृष्णसारंगवस्तानां अजनं क्रमशःस्मृतम् ॥१०७॥
सरोभूनूतनंस्निग्धंसत्कृष्णंधवलं शुभम् ।
अदृढं नोपयुक्तं यत् प्रशस्तमजनं स्मृतम् ॥१०८॥
स्वर्णेन रत्नैरुचिरं वध्याचाक्षिप्रियं यथा ।
धार्यं क्षत्रियपुत्रेण तत्पुरोहितसूनुना ॥१०९॥

यज्ञोपवीतं संधार्यं जातुचिद्ब्रह्मचारिणा ।
विप्रस्यशालीरशना मौर्वी भूपस्य मेखला ॥११०॥
अपि सूत्रकृतं तच्च वैश्यस्य ब्रह्मचारिणः ।
विप्रादीनां त्रयाणां च त्रिवृता त्रिप्रदक्षिणा ॥१११॥
त्रिवृद्ग्रन्थिरितिप्रोक्ता मेखला स्मृतिचोदिता ।
कौपीनधारणायाऽथ शुल्वं कृत्वोपवीतवत् ॥११२॥
यतिश्चब्रह्मचारी च दध्यातां वै प्रदक्षिणम् ।
नग्नत्वपरिहाराय गृहस्थवर्णिनस्त(नां?) था ॥११३॥
तथैवधारयेयातां अवश्यं केवलं च तौ ।
तालद्वितयविस्तारतद्वद्विगुणमायतम् ॥११४॥
तत्कौपीनमिति प्रोक्तं स्वीयहस्तप्रमाणतः ।
सव्यं पार्श्वद्वयदशासमेतं सूक्ष्ममुत्तमम् ॥११५॥
विप्रस्य वासः काषायं मञ्जिष्ठं क्षत्रियस्य तु ।
वैश्यस्य पीतमित्युक्तं क्रमेण ब्रह्मचारिणः ॥११६॥
गृहस्थस्यनितं वस्त्रं वानप्रस्थस्यचापितत् ।
काशायमुत्तरासंगं यतेराहुश्च नूतनम् ॥११७॥
द्वादशांगुलविस्तारं स्वस्ववस्त्रं दशांगुलम् ।
यज्ञसूत्रायतं यत्तदुत्तरीयमिति स्मृतम् ॥११८॥
शुक्लांबरं गृहस्थस्य विप्रस्याऽथ महीपतेः ।
पट्टानि नववस्त्राणि वैश्यस्य च तथैव हि ॥११९॥
कुसुंभरक्तवस्त्राणि चोदितानि महीतले ।
वैश्यस्य पीतवस्त्राणीत्याहुः केचिन्महर्षयः ॥१२०॥

शुचिर्विप्रस्य पालाशः नृपश्चौदुंबरो विशः ।
बैल्वो विशः समाख्यातः क्रमेण ब्रह्मचारिणः ॥१२१॥
विप्रस्य दंडः पालाशः नैय्यग्रोधो महीपतेः ।
वैश्यस्यौदुंबरः प्रोक्तः अलाभे त्वग्रजन्मनः ॥१२२॥
पालाशबिल्वौ विप्रस्य पैप्पलं क्षत्रियस्य तु ।
वैश्यस्य पैलवो दण्डः समानि ब्रह्मचारिणः ॥१२३॥
स्वस्य शाखोक्तदंडानामलाभे सर्वसोमपाम् ।
सर्वेष्वेषु यथालब्धो दंडःस्यात्संकटस्थले ॥१२४॥
नृपस्य स्वस्य वैश्यस्य भवेयुः सर्वभूरुहाः ।
स्ववृक्षा एव वैश्यस्य दण्डसंग्रहणे स्मृताः ॥१२५॥
गृहस्थस्यवसस्तस्य यतेरासु त्रिजातिषु ।
वेणुदंडः प्रशस्तःस्यात् निर्दोष···प्रणकः(?) ॥१२६॥
गुह्यारण्यस्थयोर्दण्डो युक्पर्वो यतिनोऽन्यथा ।
शिरःप्रमाणं विप्रस्य क्षत्रियस्यालकोन्नतम् ॥१२७॥
घ्राणप्रमाणं वैश्यस्य दंडमेवं क्रमात्स्मृतम् ।
क्रिमिदुष्टः स्वयं शुष्कः सरंध्रः कुटिलो लघुः ॥१२८॥
श्रितो निर्वल्कलो दंडः यो न योग्यः स कथ्यते ।
सव्रणः फलकाकारः परुषो नवकन्दकः ॥१२९॥
जीर्णोवयुक्तो यो दंडो न योग्यःस्यात्सदारणे ।
समच्छेदांगुलव्यस्तो पक्वाऽऽयामः सुवर्तुलः ॥१३०॥
चक्षुस्याभिनवो दंडो योऽसौ सकलसिद्धिदः ।
एतैश्चदोषरहितैर्वध्वानयनवल्लभम् ॥१३१॥

दध्यादृंडं नृपस्तद्वतत्पुरोगस्य च तत्सुतः ।
विप्रस्य धवलच्छत्रं ताम्रं छत्रं महीपतेः ॥१३२॥
पीतच्छत्रं विशः कृष्णच्छ छत्रं शूद्रादिजन्मनाम् ।
द्विजन्मनः चतुस्तालं दशतालं नरेशितुः ॥१३३॥
पंचतालं विशच्छत्रं विस्तारः क्रमशःस्मृतः ।
स्वस्वोक्त वर्णसूत्रेणवध्वाछत्रं यथादृढम् ॥१३४॥
स्वस्वोक्त वाससाऽऽच्छाद्य संगृह्णीयु द्विजादयः ।
सर्वेषां वेणुदंडःस्यादलाभेवाक्षं एव वा ॥१३५॥
श्लेष्मातककरंजाक्ष वृक्षाःसन्यासिनां शुभाः ।
चतुष्षष्ट्यंगुलायामः ब्राह्मणस्य महीपतेः ॥१३६॥
एकोनवत्यंगुलै द्वौ द्विसप्तत्यंगुलायतः ।
वैश्यस्यैवंक्रमादृंडः छत्रस्तु समुदाहृतः ॥१३७॥
तेषां नाहं यथा योग्यं दंडानामित्युदाहृतम् ।
स्वस्वोक्तवस्त्रेणकृतं प्रथमांत्याश्रमस्थयोः ॥१३८॥
द्विजछत्रमितिप्रोक्तमितरैर्नधृतं पुरा ।
वस्त्रछत्रस्यशूद्रादि स्पृष्टिदोषोऽस्ति सर्वदा ॥१३९॥
वृक्षपूतानि पात्राणिददत्यस्य न जातुचित ।
पलाशकेतकीतालनारिकेलादिभूरुहाम् ॥१४०॥
पात्रैराराराधितंछत्रं अन्यं स्यादग्रजन्मनाम् ।
पट्टे देवांगचीनादि चित्रांशुकविनिर्मितम् ॥१४१॥
चित्रंयन्मौक्तिकच्छत्रं होमछत्रं महीपतेः ।
बार्हातपत्रं सर्वेषां अमीषामितिभावितम् ॥१४२॥

फ(प)लाशकृष्ण छत्रे द्वे शूद्रादीनां नृणां स्मृते ।
सुवर्णरजिताशालपात्रिविधाकुण्डिका स्मृता ॥१४३॥
उत्तमामध्यमानी च पूर्वोक्ता च यथाक्रमात् ।
अपामूढ्कवाङ्भानश्रेष्ठानि प्रस्थवाङ्मिता ॥१४४॥
मध्याद्विप्रस्थवाङ्भौना कुंडिकास्यात्कनीयसी ।
कांस्यपित्तललोहैर्वा कुर्यात्स्वर्णाद्यलाभतः ॥१४५॥
स्वर्णाद्याख्यातविधिना कुंडिकामुखवद्द्विजः ।
आसामलाभे गोचर्मनिर्मितःस्यात्कमंडलुः ॥१४६॥
अन्यानिषिद्धत्वग्जातो भवेत्सापि कमंडलुः ।
वैरूप्यताम्रैःकुर्वीतकाराधारजलानयम् ॥१४७॥
अलाभेयज्ञवृक्षेण कुर्वीतजलपद्धतिम् ।
मृत्तिकाभस्मलोधृत्वकषायाम्बुफलत्रयम् ॥१४८॥
एककर्त्रिदनन्या पूरणाश्चर्मशुध्यति ।
पश्चात्तु पं वदश्यांतुप्रक्षाल्याऽथ शुभैर्जलैः ॥१४९॥
प्रक्षाल्याऽयं तत्तोयं उपयुंजीत सर्वदा ।
त्वक्सारनारिकेलाम्रवृक्षालाबुफलेषु च ॥१५०॥
एतेष्वपि यथालब्धो भवेद्वाऽपि कमंडलुः ।
अन्यैरनुपयुक्तायाः कुंडिकास्ता शुभप्रदाः ॥१५१॥
उपयुक्तानसंग्राह्यः अपवित्रो द्विजोत्तमैः ।
अजामेत्सजलैरेतैः स्वकरार्थैः सदा द्विजः ॥१५२॥
एषामुच्छिष्टतानास्थितत्पात्रस्यैव केवलम् ।
अयः पात्रमयोग्यं स्यात्स्नानाचमनकर्मणि ॥१५३॥

तत्रस्थितं घनरसं नोपयोज्यं द्विजन्मभिः ।
यज्ञोपवीतं वैणक्ष्यं मेखलादंडमंबरम् ।
छत्रदंडकमंडल्वाः (डलूनां) विधिरुक्तः सलक्षणः ॥१५४॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ यज्ञोपवीतविधानंनाम
पञ्चदशोऽध्यायः ॥

अथ षोडशोऽध्यायः

यज्ञोपवीतधारणविधिवर्णनम्

अथ यज्ञोपवीतस्य धारणे कथ्यते विधिः ।
स्नात्वा शुचिः शुचौ देशे प्रक्षाल्य चरणौ करौ ॥ १ ॥
पवित्रपाणिराचम्य प्राङ्मुखोवाप्युदङ्मुखः ।
उपविश्याऽथदर्भेषु प्राणानायम्यवाग्यतः ॥ २ ॥
आचार्यं गणनाथं च वाचन्देवानृषीन्पितॄन् ।
ब्रह्माणमच्युतं रुद्रं नमस्कुर्वीत भक्तितः ॥ ३ ॥
अथोपवीतं विधिना संजातं तद्द्विजोत्तमः ।
जपेत्त्रियम्बकं मन्त्रं स्पृशन्दक्षिणपाणिना ॥ ४ ॥
दक्षिणं पाणिमुद्धृत्य शिरसैवसहद्विजः ।
मंत्रं सदैवमुच्चार्य ब्रह्मसूत्रं गले क्षिपेत् ॥ ५ ॥
यज्ञोपवीतमित्यादि मंत्रमन्यैतदीरितं ।
यस्ययज्ञोपवीतेयन्मंत्रमुक्तमथापि वा ॥ ६ ॥

अथ द्विराचमेदेवं सदैव ब्रह्मचारिणः ।
विना यज्ञोपवीतेन द्विजातीनां न चेतरत् ॥ ७ ॥
गृहस्थस्य वनस्थस्य सूत्रं प्रति पुनः पुनः ।
मंत्रोच्चारणमाताम्रा(माम्नातं) द्वितयं क्रमशःस्मृतम् ॥ ८ ॥
अनेनोक्तप्रकारेण धारयेयुर्द्विजाः सदा ।
अनेन वेदाः कर्माणि यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ॥ ९ ॥
विना यज्ञोपवीतेन द्विजातीनां न चेतरत् ।
जपहोमार्चनस्नानस्वाध्यायाहारकर्मसु ॥१०॥
वृद्दा(द्धा) तिथिगुरुप्राप्तौ उपवीतो भवेद्द्विजः ।
ब्रह्मादि देवताःस्थिसौ(सर्वे) देवताश्चेतरा अपि ॥११॥
उपवीतधरास्तस्माद्धार्यमेतद्द्विजातिभिः ।
आज्ञावन्तो वशिष्ठाद्याः ऋषयश्चतपोऽधिकाः ॥१२॥
धृत्वा चैतत्प्रसादेन जीवंतस्ते बलान्विताः ।
नियमेन सदा धार्यं उपवीतं द्विजोत्तमैः ॥१३॥
कदाचिदपि नो धार्यं शूद्रैरितरजातिभिः ।
आमेखलामजिनं वस्त्रं दंडं छत्रं कमंडलुम् ॥१४॥
स्वस्वगृह्योदितैर्मंत्रैः द्विजोदध्याद्विचक्षणः ।
अज्ञाता यदि चेन्मंत्राः स्वस्वगृह्येषु चोदिताः ॥१५॥
उपवीतमुख्यानां वै तेषां संधारणे द्विजैः ।
केवलं प्रणवो वाऽपि व्याहृतित्रितयं तु वा ॥१६॥
स्यातां विप्रादिवर्णेषु द्वावेतौसर्वशाखिनाम् ।
प्रणवः सर्वमन्त्राणां पितेत्याहुर्महर्षयः ॥१७॥

ॐ मितिब्रह्मचेत्याश्रुतिवाक्यनिदर्शनात् ।
सर्वेषामेव जंतूनां व्याहृतित्रितयन्तु वा ॥१८॥
भूर्भुवः सुवरित्येतद्व्याहृतित्रितयं स्मृतम् ।
भूर्भुवः स्वरित्येव एतास्तिस्रो व्याहृतयः ॥१९॥
ऋक्सामयजुरंगानीत्यागमोक्तिनिदर्शनात् ।
एतास्तिस्रो द्विजो वेत्ति सरहस्यं सकलरकम् ॥२०॥
स हि देवः परं ब्रह्म तदंते यात्यसंशयम् ।
चतुरंगुलविस्तारं शिखामूलं द्विजन्मनः ॥२१॥
राज्ञः पंचांगुलं न्यासं वैश्यानां वै तथैव च ।
स्थापयेयुः शिरो मध्ये शिखां सर्वे द्विजातयः ॥२२॥
स्वकृष्युक्तस्थले वाऽपि खर्वा(ल्वा)टस्य न चोदितः ।
यज्ञोपवीतमम्लं र्तं वा वीत(क्रीत?)मापणे ॥२३॥
धार्यं न जातुचिद्धैममन्तरेणोपवीतकम् ।
हैमंसतारवैकक्ष्यं उपवीतं सलक्षणम् ॥२४॥
धार्यं सहोपवीतेन देवैर्नृपतिभिः सदा ।
एकेन हैमसूत्रेण कुर्वीत लवनत्रयम् ॥२५॥
नवतंतु स्मरेच्चैव प्रतिष्ठासमये बुधः ।
शुल्पः थूलोऽथ वा सूक्ष्मो न हि तन्नियमोऽत्र तु ॥२६॥
नेत्रशोभी यथाजाति कुर्याद्धैमोपवीतकम् ।
हैमयज्ञोपवीतस्य न संख्यानियमः कृतः ॥२७॥
एकसंख्यादिपर्यंतंयह्लब्धं तत्प्रमाणकम् ।
तारवैमक्ष्यविस्तारं एकांगुलमुदाहृतम् ॥२८॥

तदर्धमथवा कार्यं उपवीतप्रमाणतः ।
द्वितीयजन्मनिश्चन्मैः (?) विनाशे च यदासति ॥२६॥
यज्ञोपवीतं संधार्यं अन्निधान(अन्यच्चैव)द्विजन्मभिः ।
मानाधिकं मानहीनं प्रच्छिन्नं त्रुटितं च यत ॥३०॥
भिन्नं विशीर्णं तंतूणं अपि सूत्रं न धारयेत् ।
उपवीतं विशीर्णं स्यादेकस्यां वा त्रिरज्जुषु ॥३१॥
छिन्ने यदि प्रमादाद्वा तन्न धार्यं ततः परम् ।
ये वेदाभ्यासनिरताः श्रौतस्मार्तक्रियापराः ॥३२॥
उपवीतमिदं दध्युरितरे नाधिकारिणः ।
उपवीतं द्विजश्चैव धार्यं सद्भिः सुसंस्कृतम् ॥३३॥
वृद्धैरसंस्कृतं धार्यं जातिज्ञानाय केवलम् ।
कानीनगोलकव्रात्यकुंडकुष्ठ्यवकीर्णिभिः ॥३४॥
एतैरविरतं धार्यं उपवीतमसंस्कृतम् ।
कानीनः कन्यकाजातः गोलको विधवोद्भवः ॥३५॥
कुंडः सुमंगलीजातः ब्राह्मणाद्ब्रह्म(?) द्वये ।
तदैव तेषां विज्ञेयाः त्रिषु क्षत्रियवैश्ययोः ॥३६॥
स्वजातिपुरुषा जाताः याश्चगोत्रा यथा क्रमात् ।
अनुसन्यासिनः संगात्स्वगात्रपुरुषा यदि ॥३७॥
स चंडाल इति ज्ञेयः न तु पूर्वोदिताद्बहिः ।
व्रात्यः संस्कारहीनःस्यादवकीर्णः क्षतव्रतः ॥३८॥
नरस्त्वग्दोषदुष्टःस्यात्पचीयान्पाप कृद्द्विजः ।
न निक्षिपेत्कटामूर्ध्नि कटिमूर्ध्न्योः(?)देशे चान्यस्थलेषु वा ३६

उपवीतं द्विजश्रेष्ठो जातुचित्वधनिर्मितं ।
चंडालैरंत्यजैरुक्तौ मलमूत्रविसर्जने ॥४०॥
दक्षिणश्रवणे विप्रो यज्ञसूत्रं विनिक्षिपेत् ।
भार्यासंभोगसमये पुष्पकादिनान्यथा ॥४१॥
ब्रह्मसूत्रं द्विजः कुर्यान्निवीतं पृष्ठभागतः ।
रक्तश्लेष्मसुरामांसविण्मूत्राक्तं प्रमादतः ॥४२॥
उपवीतं तदुत्सृज्य दध्यादन्यं द्विजः सदा ।
मलमूत्रं त्यजेद्विप्रो विस्मृत्यैवोपवीतधृक् ॥४३॥
उपवीतं तदुत्सृज्य दध्यादन्यं नवं तथा ।
महापातककृद्यो वा द्विजस्तत्वाप संक्षयः ॥४४॥
तावद्भवेद्यज्ञसूत्रं यदि दध्यादन्यं स्मृतम् ।
कोपाद्बलाद्वा यो विप्रो यज्ञसूत्रं छिनत्ति वै ॥४५॥
नद्यां स्नात्वाऽथ गायत्रीं जपेदष्टसहस्रकम् ।
स्वयमन्योऽपि वा स्वस्यपरस्यैवं भवेद्यदि ॥४६॥
तच्छेदपापशुद्ध्यर्थं प्रायश्चितमिदं चरेत् ।
प्रायश्चित्तमकुर्वाणः कुर्यान्नित्यक्रियां द्विजः ॥४७॥
निष्फला तस्य सातस्मात्प्रायश्चित्तमिदं चरेत् ।
स्पृष्टरक्ताधिभिश्छिन्नं उपवीतं प्रमादतः ॥४८॥
सरिद्भिस्तटाकेषु सतोः एषु विसर्जयेत् ।
समुद्रंगश्च स्वाहेति मंत्रः प्रक्षेपणस्य तु ॥४९॥
केवलं प्रणवो वाऽपि व्याहृतित्रितयन्तु वा ।
धृत्वोपवीतं लोभेन निषिद्धं ब्राह्मणो यदि ॥५०॥

श्रौतः स्मार्तक्रियाः कुर्यान्नैवतत्फलभाग्भवेत् ।
द्विजो नष्टोपवीतश्चेदुपवीतं परं द्विजः ॥५१॥
आचम्य सन्नियम्याऽथ मंत्रेणैव च धारयेत् ।
धारणात्प्राङ्निमज्याः सु तूष्णींतत्पुरतः स्थितः ॥५२॥
नवतंतुकृतं सूत्रं प्रणवेनैव धारयेत् ।
उपवीती स भूत्वा च यत्नादाचम्य यथाविधि ॥५३॥
यज्ञोपवीतं विधिवत्कृत्वा दध्याद्विचक्षणः ।
यथावदेवोक्तपक्षतिथ्याहःकालभूमिषु ॥५४॥
कृत्वा यज्ञोपवीतानि धारणार्थं विनिक्षिपेत् ।
यथाद्विजन्मनः प्राप्त उपवीतस्य धारणम् ॥५५॥
समं सर्वाश्रमस्थस्य तथैव तानि धारयेत् ।
यज्ञोपवीतं ये दध्युर्मोहाच्छूद्रादयोनराः ॥५६॥
ते पापिनः पतिष्यन्ति महानरकवारिधौ ।
तंतुना वाऽथवान्येन कृत्वा यज्ञोपवीतवत् ॥५७॥
बिभर्त्ति शूद्रो यदि यः सोऽपि यास्यति दुर्गतिम् ।
पादजात्यायज्ञसूत्रं मनुजा दधते हृदि ॥५८॥
तांश्च धृत्वाऽथ तद्धर्मद्रव्यं नृपतिर्हरेत् ।
हृतोपवीतं दृष्ट्वाश्रुत्वाथ वा नृपः ॥५९॥
यदि तूष्णीं समासीत नरकाब्धौ चिरं वसेत् ।
अतः सर्वप्रकारेण कुर्यात्तदनुशासनम् ॥६०॥
इहोपरि सुखं प्राप्य धर्मशास्त्रार्थमार्गतः ।
विना यज्ञोपवीतं यो यद्यासीतविचक्षणः ॥६१॥

उपवीती ततः शुद्धः स गायत्रीशतं जपेत् ।
द्विजन्मनां प्रशस्त्येतन्नष्टे भेदे तथैव च ॥६२॥
पितामहाख्याःस्वर्देवाः भूमिदेवा द्विजोत्तमाः ।
उपवीतमतो धार्यं नित्यं तेनैव नेतरैः ।
अनामिकादेवबाहु मूल देकं प्रमाणकम् ॥६३॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौः यज्ञोपवीतधारणविधिनाम
षोडशोऽध्यायः ॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

यज्ञोपवीतमन्त्रस्यऋषिच्छन्दआदिनांवर्णनम्

इति यज्ञोपवीतस्येत्याहुः केचिन्महर्षयः ।
अथात्राख्यातो मंत्राणां ऋषिच्छंदोऽधिदेवताः ॥ १ ॥
विनियोगं क्रमेणैव प्रवक्ष्यामि पृथक् पृथक् ।
प्रणवस्य ऋषिर्ब्रह्मा परमात्मा च देवता ॥ २ ॥
छंदस्तु देवी गायत्री विनियोगः क्रियावशात् ।
देवताजपकाले तु तेऽपिहोमे हुताशनः ॥ ३ ॥
ध्यानकाले परं ब्रह्म विश्वेदेवास्तु देवताः ।
भूरादीनां सप्तानां व्याहृतीनां यथाक्रमम् ॥ ४ ॥
ऋषिश्छन्दो देवताश्च प्रवक्ष्यामि प्रयत्नतः ।
अत्रिभृगुश्चकुत्सश्च वशिष्ठो गौतमस्तथा ॥ ५ ॥

कश्यपश्चांगिराश्चैते मुनयोऽमी प्रकीर्तिताः ।
(गायत्र्युंष्णिगनुष्टप् च बृहती पंक्तित्रिष्टुभः)
सप्तर्षयोऽथवैतेषां सप्तानामृषयः स्मृताः ।
विश्वामित्रोजमदग्निभरद्वाजोऽथ गौतमः ॥ ६ ॥
अत्रिर्वशिष्ठः काश्यपश्चसप्तामी मुनयःस्मृताः ।
छन्दांस्यथ प्रवक्ष्यामि सप्तानां सप्तसु क्रमात् ॥ ७ ॥
गायत्र्युष्णिगनुष्टप्च बृहती पंक्तित्रिष्टुभः ।
जगती चापि छंदांसि क्रमेणैषां भवेत्सदा ॥ ८ ॥
अग्निर्वायुः सहस्रांशुर्वागीशो वरुणस्तथा ।
इन्द्रश्चविश्वेदेवाश्च देवता इति कीर्तिताः ॥ ९ ॥
विश्वामित्रऋषिश्छन्दोगायत्री देवता रविः ।
सावित्री च समाख्याताः विनियोगक्रियावशात् ॥१०॥
ॐ (आ)मापोज्योतिरित्येतद्गायत्री शिर उत्तमम् ।
ऋषिर्ब्रह्माछन्दोऽनुष्टुप्परंब्रह्मास्य देवता ॥११॥
उत्तमस्य तु भागस्य भूर्भुवः सुवरोमिति ।
अस्य प्रजापतिर्देवः केचिदाहुर्महर्षयः ॥१२॥
आपो वायिदमित्यस्य ब्रह्मसूक्तस्य वै मुनिः ।
यजुश्छन्दो देवतांभः विनियोगोऽभिमंत्रणे ॥१३॥
आपोहिष्ठादित्र्यृचस्य सिंधुद्वीप इतिस्मृतः ।
छंदोगायत्रमात्रश्च देवताप्रोक्षणे विधिः ॥१४॥
दधिक्रापुण्नयित्यस्यवामदेव ऋषिः स्मृतः ।
छंदोऽनुष्टुब्देवताश्च अपस्युस्ता उदाहृताः ॥१५॥

हिरण्यवर्णाइतिचतुर्णां मंत्राणां परमेष्ठीऋृषिश्छंदः ।
त्रिष्टुब्देवता स्यात् अपांसंप्रोक्षणे विधिः ॥१६॥
परमांशस्य मुनयो विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ।
प्रथमस्य द्वितीयस्य गायत्रं छंद उच्यते ॥१७॥
अनुष्टुप्च तृतीयश्च गायत्री चोपरि द्वया ।
षष्टसप्तमयोस्त्रिष्टुब्गायत्री चाष्टमस्य तु ॥१८॥
नवमप्रभृत्यष्टानां अनुष्टुप्त्रिष्टुबंत्यकम् ।
लिंगोक्तादेवताः प्रोक्ताः विनियोगस्तु मार्जने ॥१६॥
भूरग्निचादि सूक्तस्य प्रजापति ऋृषिः स्मृतः ।
स एव देवता छन्दो यजुरित्यभिधीयते ॥२०॥
आसत्यादीनां चतुर्ण्णां हिरण्य स्तूपको ऋृषिः ।
त्रिष्टुब्बनुष्टब्गायत्री त्रिष्टुप्छंदांसि वै क्रमात् ॥२१॥
एषां समस्तमंत्राणां देवता तिग्मदीधितिः ।
विनियोगश्चकथितः सूर्यसंदर्शकर्मणि ॥२२॥
वसिष्ठात्र्यंवकमनोः मुनिर्देवस्त्रियंवकः ।
छंदोऽनुष्टुब्विनियोग उपवीताभिमंत्रणे ॥२३॥
उपवीतमनोर्ब्रह्म मुनिर्वेदाश्च देवताः ।
छंदस्त्रिष्टुब्विनियोगः उपवीताभिमंत्रणे ॥२४॥
प्राणानाग्रंथिरसीत्यस्यब्रह्ममुनिर्यजुश्छंदः ।
प्राणोब्रह्मयजुश्छंदइति स्मृतम् ॥२५॥
सावितावाश्विनीपूषा भवेयुरधिदेवताः ।
उदुत्यंजातवेदस्य पूर्वमेवसमीरिताः ॥२६॥

ऋषिश्छंदो देवताश्च विनियोगमथात्र तु ।
आबहंतीत्यस्य ब्रह्मा ऋषिश्छंदोऽधि देवताः ॥२७॥
अनुष्टुप्छामहावंती (?) च नियोग शस्त्रधारणे ।
प्रयोगकाले मंत्राणां ऋषिश्छंदोऽधिदेवताः ॥२८॥
विनियोगं च संस्मृत्वा नत्वा मंत्रानथोच्चरेत् ।
अज्ञात्वैतान्प्रयुङ्क्ते यः मंत्रास्तत्रक्रियासु च ॥२९॥
तस्यतत्तत्फलप्राप्तिर्द्विजस्य न भविष्यति ।
शास्त्रमेतच्चतुर्वर्गफलसाधनसाधकम् ॥३०॥
यावन्ति तस्य विप्रस्य नासाध्यमिहचोपरि ।
अध्यायोयोद्विजश्रेष्ठैः वाच्यःश्राव्यश्च सर्वदा ।
ब्राह्मण्यस्थापनार्थंच स्वाध्यायस्थापनाय च ॥३१॥
॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ यज्ञोपवीतादिविधानंनाम
सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ अष्टादशोऽध्यायः

सप्रयोजनकुशलक्षणवर्णनम्

कुशस्य च पवित्रस्य लक्षणं तत्प्रयोजनं ।
सकलं कथ्यते स्पष्टं कर्मानुष्ठानहेतवे ॥ १ ॥
श्रुतिस्मृतिषु याः प्रोक्ताः नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ।
कुशैर्विना कृताः सर्वा निष्फलाःस्युर्द्विजन्मनाम् ॥ २ ॥

तस्मात्समस्तकार्येषु मंत्रवत्सु द्विजोत्तमः ।
प्रयतश्च प्रसन्नात्मा कुशहस्तः समाचरेत् ॥ ३ ॥
पापाह्वयः कुशब्दः स्याच्छ शब्दःशमनाह्वयः ।
तृणेन पापशमनं येनैतत्कुश उच्यते ॥ ४ ॥
कुशहस्तश्चरेत्स्नानं कुशहस्तः सदा जपेत् ।
जुहुयात्कुशहस्तश्च फलवाप्त्यभिलाषुकः ॥ ५ ॥
कुशस्य मूले मध्येऽग्रे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
सदावसन्त्यतः श्रेष्ठः कुशः सकलकर्मसु ॥ ६ ॥
नदीतीरेऽब्धितीरे तीर्थक्षेत्रे च कानने ।
जातः कुशः समस्तासु क्रियासु श्रेष्ठ उच्यते ॥ ७ ॥
तत्रापि च द्विजन्मादि द्विजात्यवनिसंभवः ।
तत्तज्जाति क्रियायोग्यः अलाभे वास्यमूभिजः ॥ ८ ॥
पाटलारुणपीताःस्युः विप्रराड्वैश्यभूमयः ।
कृष्णावृषलभूरन्याभूर्मुहुः संकराःस्मृताः ॥ ९ ॥
द्विजोवैश्योनृपश्शूद्रो इत्ययं स्याच्चतुर्विधः ।
गौरपीतारुणश्यामः सुमन्योक्तिर्यथा क्रमात् ॥१०॥
पुमांस्त्रीक्लीब इत्येवं तत्रापि त्रिविधाः स्मृताः ।
तत्तज्जातिक्रियास्वेव प्रयोक्तव्यः फलार्थिभिः ॥११॥
क्लीबेनाभि प्रयोक्तव्यः स्त्रीपुंकर्मसु जातुचित् ।
स्त्रीपुंसावेव सर्वत्र प्रयोक्तव्या वतामतः ॥१२॥
समन्ताद्धूसरोगाधः पुरुषश्चन्दनः कशः ।
समस्तकर्मसु श्रेष्ठः पुमान्योऽसौ फलप्रदः ॥१३॥

समंताद्धरितःस्निग्धः कुशः कोमलपत्रकः ।
कुशः सयोषिदित्युक्तस्तत्तत्कर्मशुभप्रदः ॥१४॥
कुशः सौम्यस्तुसुमुकः कुशोयस्तवकाकृतिः ।
स नपुंसक इत्युक्तः क्लीबकर्मसु चोदितः ॥१५॥
वल्मीकस्थः श्मशानस्थः ऊषरस्थः तरद्भवः ।
अंत्यजात्यालयारात्स्थः कुशःकर्मस्वशोभनः ॥१६॥
सदाघनरसांतस्थस्सदाच्छायाप्रवर्तितः ।
आनीतश्च प्रय(त्ना)चात्तु कुशः कर्मस्वशोभनः ॥१७॥
हीनाङ्गः (स्यात् ?)स्वयं शुष्कः शुष्काग्रः क्रिमिदष्टकः ।
भिन्नाभ्रः सकुनुमस्तु कुशाकर्मस्वशोभनः ॥१८॥
नक्तमालार्क किंपाकसलु(तु)दुर्गंधपार्श्वजः ।
महावृक्षाक्षपार्श्वोत्थस्तच्छायास्थस्त्वशोभनः ॥१६॥
पलाशाश्वत्थखदिरवटवृक्षसमीपजः ।
बिल्ववैकुकतांतस्थः तच्छायास्थः कुशश्शुभः ॥२०॥
अनोकानामन्येषां ममर्यातः समुद्भवः ।
च्छायासमुद्भवकुशो मध्यमः सर्वकर्मसु ॥२१॥
स्नात्वा संध्यासपर्यादि नित्यकर्म समाप्य च ।
नित्यहोमं ततः कृत्वा तस्मिंसप्तार्चिपि द्विजः ॥२२॥
दात्रं प्रणवसंयुक्तं व्याहृत्या च समस्तया ।
निष्टप्यभवनात्प्राचीं अपि स्याद्नोत्तरां दिशम् ॥२३॥
निष्क्रम्याद्युत्तशेषेषु यास्तिकेशसमुद्भयः ।
तत्र गत्वा स्वचरणौ हस्तौ प्रक्षाल्य वाग्यतः ॥२४॥

आचम्य सुमनाः सम्यक् प्राणायाममथारयेत् (थाचरेत्) ।
ततो निलविनं वायुं यमं वरुणमश्विनौ ।
औषधीशं शचीनाथं विश्वेदेवान् सरस्वतीम् ॥२५॥

देवानृषीन्पितॄन् स्कंदं गुरून् गणपतिं ततः ।
वसून्रुद्रांस्तथाऽऽदित्यान्ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥२६॥
देवांश्च हृदये ध्यायन्नमस्कुर्यात्पृथक् पृथक् ।
ततोदात्रेण पूर्वास्यः उदगास्योऽथ वा कुशान् ॥२७॥

मुष्टिमात्रोपरिष्टात्तु छिंद्यात्प्रणवमुच्चरन् ।
प्रेतक्रियार्थं पित्र्यर्थं आभिचारार्थकं तथा ॥२८॥
दक्षिणाभिमुखोच्छिंद्यात्प्राचीनावीतिको द्विजः ।
भिन्नाभ्रपूर्वकांस्त्यक्त्वा कुशान्नाड् द्विजसत्तमः ॥२९॥

अन्यान् सलक्षणकुशान् संगृह्णीयात्प्रयत्नतः ।
त्रिवृच्छुल्वं कुशैः कृत्वा प्रागग्रं चोदगग्रकम् ॥३०॥
वितत्य च कुशानेतान्क्षिपेत्तस्मिन्यथा पुरा ।
पश्चाच्छुलबेन तेनैव दृढं वध्यात् यथाक्रमम् ॥३१॥

प्रागग्रमुदगग्रं वा शुचौ देशे क्षिपेद्गृहे ।
पित्र्यर्थमेकवृच्छुल्वं विपरीतं वितत्य च ॥३२॥

ततोऽनुपहतैः रोतैः कुशैः कर्माणि बुद्धिमान् ।
शस्तान्कुशांस्तानावध्य स्थापयेत्तान्पृथक् पृथक् ॥३३॥

श्रौतस्मार्तानि कर्माणि कुर्वीत फलभाग्भवेत् ।
शुनाशुद्रवराहैणमार्जारेणैकचक्षुषा ॥३४॥

खरेण कुक्कुटेनैव स्पृष्टः कर्मरिपुः कुशः ।
कपिनाकृकलाशेन पतितेनांधजातिना ।।३५।।
भिषजा रोगिणा स्पृष्टः कुशः कर्मस्वशोभनः ।
देवलेन च चंडेन व्रात्येन ज्ञानहानिना ।।३६।।
वर्ज्यः पातकिना स्पृष्टः कुशोऽनुष्ठेयकर्मसु ।
रक्तश्लेष्मादिभिः स्पृष्टः क्रियायुक्तः पुराग्रतः ।।३७।।
उच्छिष्टजनसंस्पृष्टः कुशः कर्मविनाशकः ।
सूतिकात्रयकावेश्य ज्ञातपूर्वाभिसारिका ।।३८।।
अन्याः सदोषायास्ताभिः कुशःस्पृष्टः क्रियारिपुः ।
दोषैरेवंविधैरन्यैरविस्पृष्टः प्रमादतः ।।३९।।
कुशः कर्मस्वयोग्यःस्यादाघ्रातः पशुभिः स्मृतः ।
पिंडकर्मणि ये युक्ताः कुशा ये पितृतर्पणे ।।४०।।
उच्छिष्टेऽपि च ये युक्ताः ते योग्या न हि कर्मसु ।
दोषानष्टान्कुशो त्यक्तान् कुशास्त्वीक्तैर्गुणैर्बुधः ।।४१।।
श्रुतिस्मृत्युक्त कर्माणि वारयेत्कर्मसिद्धये ।
कुशालाभेश्ववालोवा विश्वामित्रोऽभिवारिजः ।।४२।।
दूर्वा चैतेषु यो लब्धः तेन कर्म समाचरेत् ।
अत्रोक्त कुशमुख्यानां तृणानां स्युः पृथक् पृथक् ।।४३।।
नामान्यमूनि सर्वेषां देहोबर्हिः कुशस्मृतः ।
अतःश्रेष्ठतमं कर्म अन्यश्रेष्ठोऽपि वा कुशः ।।४४।।
विश्वामित्राश्च वालौ द्वौ तथार्द्रावितरौ स्मृतौ ।
श्वलांगूलवत्पुष्टं पुष्टमिक्षुकपाशवत् ।।४५।।

जलाशयेषुजननं यस्या सावश्वबालकः ।
श्रुतिस्मृतीनांमित्रत्वाद्विप्राणां विश्वकर्मणाम् ॥४६॥
विश्वांहसाममित्रत्वात् विश्वामित्रमिति स्मृतः ।
यो नित्यमोधदीष्वेकोनृभिर्योज्योऽनुवासरम् ॥४७॥
जनेष्वयं प्रसिद्धत्वान्नोक्तं संयुक्तलक्षणम् ।
पलाशमल्पदीर्घं च संधिष्कं कुरुसंभवम् ॥४८॥
कुशनालुलतारूपं यत्तदूर्ध्वेतिभाषितम् ।
दुःस्वप्नचाची दुःशब्दः वा शब्दो नामसंज्ञकः ॥४९॥
दुःस्वप्ननाशकत्वेन यत्तदूर्वेति कीर्तिता ।
विधिना स्वीकृतान्दर्भान्द्विजमान्यान्द्विजन्मनः ॥५०॥
अनुष्ठानाय शौर्येण नाहरेज्जातुचिद्द्विजः ।
तदनुज्ञां विना विप्रः कुशानाहृत्य तैर्यदि ॥५१॥
कुर्यात्स्वकर्मानुष्ठानं तत्सर्वमफलं भवेत् ।
प्रकुर्यात्तु त्रिभिर्धर्मैः पवित्रं वाथ पंचभिः ॥५२॥
द्वाभ्यां वा शांन्तिकार्येषु सर्वकर्मसु शस्यते ।
शान्तिकं पौष्टिकं यावच्छुभं किमपि कर्म च ॥५३॥
शांतिकादीनि कर्माणि त्रीण्यमूनि विदुर्बुधाः ।
चतुर्भिराभिचारे च पितृकर्मसु चैककः ॥५४॥
तत्तत्कर्मानुरूपेण समस्ताश्च क्रियाश्चरेत् ।
अत्रोक्तसख्या युञ्जीयादेकीकृत्य समं यथा ॥५५॥
मूलानि दक्षिणे हस्ते धृत्वाग्रण्यन्यपाणिना ।
दक्षहस्तेनदद्वाभ मनुसृत्य यथाहृदम् ॥५६॥

एकीकृत्याऽथ वा मूलाग्राण्यनुवर्त्य प्रदक्षिणम् ।
तथैवाग्रेण चावेष्ट्य कुर्याद्ग्रन्थिं यथादृढम् ॥५७॥
पवित्रीकरणं त्वेवं उदितं सर्ववेदिनाम् ।
वलयं स्वांगुलैर्मानं ग्रंथिरेखांगुलीप्रमा ॥५८॥
चतुरंगुलमग्रस्य मध्यस्थानमनामिकम् ।
वलयं ग्रन्थिकाग्राणां ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥५९॥
पवित्रस्य भवंत्येते क्रमेणैवाऽधिदेवताः ।
अर्कोदितानां सर्वेषां पवित्राणां च लक्षणम् ॥६०॥
सामान्यमिदमित्येवं उदितं ब्रह्मवादिभिः ।
एतत्पवित्रमाग्नेयं नामधेयं प्रचक्षते ॥६१॥
धृत्वैव सर्वकर्माणि कुर्यात्कर्मफलाप्तये ।
पूर्वतरप्रकारेण कुर्यादेकेनबर्हिषा ॥६२॥
पवित्रं पितृकार्येषु तत्समस्तेषु भाषितम् ।
अन्योन्याग्रैः कुशैः कुर्यात्पवित्रं न कदाचन ॥६३॥
एकैकखंडैरपि वा यत्र कुत्र स्थितैरपि ।
उक्तान्दर्भान्यथापूर्वं एकीकृत्यानुवर्त्य च ॥६४॥
प्रदक्षिणद्वयोरज्वोरानीयाग्रेण पूर्ववत् ।
ग्रन्थिं कुर्यात्तथामेदं पवित्रे ब्रह्मनामनि ॥६५॥
इदं पवित्रं पूर्वोक्तात्पवित्रादधिसत्तमम् ।
अन्यद्ब्राह्मं यथा पूर्वं अनुवर्त्यैक बर्हिषा ॥६६॥
कुर्यात्पवित्रवैर्त्यैस्याद्ग्रन्थिं ब्राह्मपवित्रवत् ।
मंत्रेण धारयेद्विप्रः विना मंत्रं धृतं तु तत् ॥६७॥

यदेतद्वर्तते हस्ते तत्पवित्रं मलं स्मृतम् ।
तस्मात्पवित्रो मंत्राभ्यां धारयेदभिमंत्र्य च ॥६८॥
पवित्रवन्त इत्यादि मंत्रद्वितयमस्य तु ।
ऋषिर्ब्रह्मानयोश्छन्दो जगती ब्रह्मणःस्पतिः ॥६९॥
देवताब्रह्मविष्णवीशाः अधिदेवा इति स्मृताः ।
प्रणवस्तस्य मंत्रस्य सप्तव्याहृतयस्तु वा ॥७०॥
दध्यात्पवित्रमनयोः एकेन श्रुतिवर्जिताः ।
पवित्रोक्तप्रकारेण होम्ना कुर्यात्पवित्रकम् ॥७१॥
तद्धार्यममरैर्भूपैश्शुचये मंगलाय च ।
अस्मद्विधा यथापूर्वं आग्नेयं ब्राह्ममित्यथ ॥७२॥
पुनः पित्र्ये तथैवैतत्पवित्रद्वितयं स्मृतम् ।
स्नानसंध्योपरिष्टाच्च जपे होमे सुरार्चने ॥७३॥
स्वाध्याये भोजने विप्रः पवित्रं करयोर्न्यसेत् ।
श्रौतस्मार्तानि कर्माणि यावन्तीहोदितानि वै ॥७४॥
तानि सर्वाणि कुर्वीत सपवित्रकरो द्विजः ।
पवित्रं द्वितयं दर्भान्कारयेद्धस्तयोर्द्वयोः ॥७५॥
धृत्वा सर्वाणि कृत्यानि शुचिर्मौनी समाचरेत् ।
कृतमेनोऽनुदिवसं वपुषा चेतसा गिरा ॥७६॥
हन्यात्पवित्रं हस्तार्थं सर्वं यत्तद्द्विजन्मनः ।
नित्यनैमित्तिके वाऽपि काम्योपक्रमणे कृतं ।
पवित्रं चाग्निकर्मान्ते ग्रन्थि मुक्त्वाऽथ तत्त्यजेत् ॥७७

कुशहस्तः पिबेत्तोयं कुशहस्तः सदाऽऽचमेत् ।
सग्रन्थिकुशहस्तेन न कदाचिदुपस्पृशेत् ॥७८॥
मुक्ता ग्रन्थि विमुच्याऽथ तेन पीत्वा जलं सदा ।
तत्पवित्रं त्यजेद्भूमौ अथ मंत्रेण जातुचित् ॥७९॥
विस्मृत्य यदि पात्रं तु पवित्रं विसृजेद्यदि ।
प्राजापात्यं चरेत्कुलछं (व्रतं) तत्किल्बिषविशुद्धये ॥८०॥
शमलप्रसवे स्पृष्टौ चांडालांत्यजभाषणे ।
पवित्रं करशाखस्थं दक्षिणश्रवणे न्यसेत् ॥८१॥
गोपुच्छरोमभिः कृत्वा पूर्वाभिहितलक्षणम् ।
पवित्रं धारयेद्विप्रः कर्णोपक्रमणेन वा ॥८२॥
आग्नेयं ब्राह्मभेदोऽस्ति पवित्रस्याऽस्ति पूर्ववत् ।
तस्मात्फलविशेषोऽस्ति तथैवाशेषकर्मसु ॥८३॥
रोमृणां पवित्रकरणे नियमो न कुशाम्विना ।
कुशरज्जोर्यथामूलप्रमाणं करयोस्तथा ॥८४॥
क्रमशश्चतुर्भिरंगुल्योः पवित्रे धारयेदिमे ।
भुक्तिकर्मणिनान्येषु द्विजन्माऽखिलकर्मसु ॥८५॥
कर्मांते पुनरादाय पवित्रद्वितयं द्विजः ।
शुचौ देशे विनिक्षिप्यारध्याद्दतत्पुनः पुनः ॥८६॥
यद्युच्छिष्टाद्युपहतं पवित्रं च्छेदितुं यदि ।
तदेवग्रन्थिमुत्सृज्य त्यजेदितरथा न हि ॥८७॥
रोमाणि मध्यमं बध्वा सुदृढं च कुशैः सदा ।
होमांगुलीयकेनापि मार्जनं सर्वपापहम् ॥८८॥

रोमसंग्रहणे विप्रः प्रमुखानां द्विजन्मनाम् ।
धवलारुणपीताःस्युरनड्वाहो यथाक्रमम् ॥८९॥
एतानामपि सर्वेषां प्रशस्ता कपिला गवाम् ।
सर्वेषां विप्रमुख्यानां रोमसंग्रहणे भृशम् ॥९०॥
अनाभाव जीर्णो गौः वंध्यारहितकार्णिका ।
नवप्रसूतासरुजाचित्राकृष्णा न शोभना ॥९१॥
स्वर्णोक्तवर्णायुवतीः सवत्साशांत्तविग्रहा ।
सम्पूर्णावयवा गौःस्यादुत्तमारोमसंग्रहे ॥९२॥
स्नात्वा शुचिर्द्विजोवात्रमानौ (मौनी)? निष्टप्य पूर्ववत् ।
अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य मंत्रेण प्रणमेदथ ॥९३॥
रुद्रमातर्वसुनुते सुतानामेशुमत्सुते ।
सर्वदेवात्म गौः स्वां(त्वां?,सौम्यहं त्वं प्रसीदमे ॥९४॥
मंत्रेणानेन दत्वा गां पुच्छरोमाणिदात्रतः ।
गव्यानि भेदयेद्विप्रः संप्रोक्षणपवित्रयोः ॥९५॥
गोपुच्छरोमभिर्दर्भैः पवित्रीकरणक्रमः ।
आख्यातोऽनंतरं वच्मि कूर्चस्य करणं क्रमः ॥९६॥
नवभिर्दर्भैः पंचभिः क्रमशः स्मृतः ।
कूर्चःश्रेष्ठोमध्यमश्च कनीयस इति स्मृतः ॥९७॥
तद्ग्रंथिद् व्यंगुलो ज्ञेयः तदूर्ध्वं चतुरंगुलम् ।
षोडषांगुलमायामं अधस्तात्तत्प्रकीर्तितम् ॥९८॥
पवित्रे प्राग्यथा प्रोक्ता ग्रन्थिस्तेनक्रमेण तु ।
ग्रन्थि दध्याद्द्विजः कूर्चे तद्विदःस्यात्प्रवर्त्तवत् ॥९९॥

यान्यपैतृकयोः कूर्चं कर्मणोस्तत्पवित्रकम् ।
ग्रन्थिकार्योविशेषोऽत्र कथितस्तत्पवित्रवत् ॥१००॥
ब्रह्मक्षत्रियवैश्यानामेवं कूर्च उदाहृतः ।
अलाभे स्वस्यकूर्चस्य यथालब्धोऽपि वा भवेत् ॥१०१॥
द्वाभ्यां कुशाभ्यामथवा सपूर्वोदितलक्षणम् ।
कृत्वा कूर्चमलाभे तु सर्वकर्मसु योजयेत् ॥१०२॥
कूर्चादिग्रंथनाग्राणामिमास्तिस्रोऽर्थदेवताः ।
भवन्ति वसुधा ब्राह्मी सर्वतीर्थानि च क्रमात् ॥१०३॥
आसने देवतादीनां अपि च स्नानवारिषु ।
पंचगव्यप्रयोगे तु द्विजकूर्चं प्रयोजयेत् ॥१०४॥
अमृतेषु च गव्येषु पंचसु स्नानकर्मणि ।
पुण्याहक्रमतोयेषु द्विजः कूर्चं प्रयोजयेत् ॥१०५॥
ऊर्ध्वाग्रं स्थापयेत्कूर्चं गलत्यां कलशेषु च ।
ततः संप्रोक्षणं कुर्यात्तदग्रेण द्विजोत्तमः ॥१०६॥
प्रागग्रमुदगग्रंवा स्थापयेत्कूर्चमासनम् ।
ऋष्यर्थं देवतार्थं च पित्र्यर्थं दक्षिणाग्रकम् ॥१०७॥
कर्मांते ग्रन्थिमुत्सृज्य द्विजः कूर्चं परित्यजेत् ।
ग्रंथ्या सह न तु त्याज्यं उपवीतं कदाचन ॥१०८॥
पवित्रकूर्चयस्याग्रं संग्रंथ्यास्तु प्रमादतः ।
उपवासश्चरेदेकं उपवासक्रमं तथा ॥१०९॥
कूचप्रयोगो यत्प्रोक्तः तत्रैतत्कूचमग्रजः ।
अनारतं प्रयुंजीत स्वेष्टकर्मफलाप्तये ॥११०॥

विधानमेतत्तथाख्यातं कूर्चस्य सकलं क्रमात् ।
अनंतरं प्रवक्ष्यामि दर्भमालाकृतिक्रमम् ॥१११॥
त्रिभिश्चतुर्भिश्च कुशैः दीर्घैर्लक्षणसंयुतैः ।
कुर्वीत मालिकां विप्रो यथानयनवल्लभाम् ॥११२॥
उपर्यग्रमधोमूलं कृत्वादर्भास्तदग्रकैः ।
रज्जुकनिष्ठिका प्रकुर्वीत यथादृढम् ॥११३॥
कुशानामंतरं तेषां व्यस्तामास्थानमांगलम् ।
उत्तमं द्व्यंगुलं मध्यं अधमं त्र्यंगुलं क्रमात् ॥११४॥
शुल्वस्याथ कुशायामा पंचशाखा प्रमाणकम् ।
एवं सम्यक्कृतायासा कुशमालंतमाःस्मृताः ॥११५॥
यज्ञशालावृता वैषा प्रोक्तातद्द्वारदक्षिणे ।
जपहोमार्चनस्थानध्यानसंवरणेऽपि च ॥११६॥
तृतीयांगुलमुष्टीनां द्वयं वैकमथापि वा ।
आसनं ब्राह्मणस्य स्याद्ब्रह्मयज्ञं प्रकुर्वतः ॥११७॥
अष्टोत्तरशतं दर्भाः निर्दोषानिष्सरायताः ।
सदृशं सर्वहोमेषु संग्राह्यं सर्ववेदिनाम् ॥११८॥
आत्मब्रह्मासनार्थं च संकल्पो(द्देश्यका)र्थकम् ।
प्रोक्षणि पूर्णपात्रार्थं आज्यसंस्करणार्थकम् ॥११९।
पात्रं सम्मार्जनार्थं च सम्परिस्तरणार्थकम् ।
संस्कारार्थममी दर्भाः प्रयोक्तव्या यथाक्रमम् ॥१२०॥
देव्याः कुशाश्चयुगपत्परमात्मनि निर्मृताः ।
यत्रोक्तं वैदिकं कर्म कुशास्तत्र प्रकीर्तिताः ॥१२१॥

अतोऽजयन्मुनयो लोकान्कुशेन सकलान्पुरान् ।
सामर्थ्यं चाभवेत्तेषां अतोऽनेन कुशः स्मृतः ॥१२२॥

राजानेनकृतस्मृतः ।
यथेन्द्रस्याशनिर्हस्ते यथाशूलं कपर्दिनः ।
यथानुदर्शनं विष्णोः विप्रहस्तकुशस्तथा ॥१२३॥

वरुणस्य करे पाशः यथा दंडो यमस्य तु ।
तथा ब्राह्मणहस्तस्थः सकलं साधयेत्कुशः ॥१२४॥

विधिनाऽथकृतोदर्भः सर्वकर्मफलप्रदः ।
विधिनाऽथ गृहीत्वाऽथ (साधयेत्सकलां?) विधिम् ॥१२५॥

विनागृहीतोयः प्रयुक्तस्तृणवद्भवेत् (तृणवत्तद्भवेत्सदा) ।
तस्माच्छास्त्रं परिज्ञाय शास्त्रोक्तविधिना द्विजः ॥१२६॥

कुशान्संगृह्य कर्माणि समस्तानि समाचरेत् ।
देवब्राह्मणकार्येषु भक्षयेद्वृषलः खलु ॥१२७॥

सुवर्णांगुलिकं हृत्वा तत्तत्कर्म समाचरेत् ।
दध्यात्पवित्रं वृषलः कर्मानुष्ठानवर्जितः ॥१२८॥

यच्छिद्रं नरके घोरे पतत्यत्र न संशयः ।
कस्मिन्नहनि वा शूद्रो पवित्रं धारयेद्यदि ॥१२९॥

न वच्यते(वञ्चियातो)महाघोरैः सुचिरं नरकाग्निभिः ।
शूद्रः पवित्रमज्ञाना(द्दुर्द्धषा) विधारयेत् ॥१३०॥

स पापात्मा महाघोरे चिरं तिष्ठति दुर्गतौ ।

तस्मात्पवित्रं सततं द्विजैर्वेदपरायणैः ।
कर्मानुष्ठाननिरतैः धार्यंनेतरजातिभिः ॥१३१॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ कुशविधानं नाम
अष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ उनविंशोऽध्यायः

व्याहृतिकल्पवर्णनम्

अथ कल्पं प्रवक्ष्यामि व्याहृतीनां यथातथम् ।
द्विजानां सर्वशाखानां कल्पानां सदृशःस्मृतः ॥ १ ॥
भूरितिव्याहृतिः पूर्वा द्वितीयेति भुवःस्मृता ।
सुवस्तृतीयःतियाचमहः चतुर्थीः पंचमीजनः ॥ २ ॥
तत्षष्ठी सप्तमी च सम्यगेवं समीरिताः ।
एता महाव्याहृतयः सर्वदेहे स्थिता द्विजाः ॥ ३ ॥
असुसप्तमपूर्वाःस्युः तिस्रो व्याहृतयःक्रमात् ।
एवं महाव्याहृतयो द्विधा व्याहृतयस्तथा ॥ ४ ॥
अहं(एवं)? क्रमेण वक्ष्यामि मुनिच्छन्दोऽधिदेवताः ।
वर्णास्थानस्वरूपाणि विनियोगं निजासनम् ॥ ५ ॥

पंचशाखं शरीराणां विन्यासत्रितयं तथा ।
जपे होमे क्रमं चैव पुरश्चरणसत्क्रमम् ॥ ६ ॥
काम्यहोमफलावाप्तिमन्यद्द्रव्यफलं च यत् ।
तदशेषं यथास्पष्टं भवत्यत्यन्तमुत्तमम् ॥ ७ ॥
ऋषिरासां समस्तानां व्याहृतीनां प्रजापतिः ।
कथ्यंते मुनयस्तासां व्याहृतीनां पृथक् पृथक् ॥ ८ ॥
अत्रिर्भृगुःकुत्ससशङ्गा(कश्यपश्च?) वाशिष्ठो गौतमस्तथा ।
काश्यपश्चांगिराश्चैते मुनयः क्रमश स्मृताः ॥ ६ ॥
सप्तर्षयोऽथवैतासां सप्तानां स्युर्यथाक्रमात् ।
क्रमेणैते प्रवक्ष्यंते परिस्पष्टं यथाह्यधः ॥१०॥
विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोऽथगौतमः ।
अत्रिर्वशिष्ठकश्यप इति सप्तसप्त(र्ष)यः स्मृताः ॥११॥
दिव्यचंदन लिप्तांगाः दिव्यैःपुष्पैरलंकृताः ।
गायत्र्युष्णिनुष्टुप्च बृहती पंक्तिरेव च ॥१२॥
त्रिष्टुप्चजगती चैवस्युश्छन्दांसि यथाक्रमम् ।
अग्निर्वायुः सहस्रांशुर्वागीशो वरुणो वृषा ॥१३॥
आसां यथाक्रमेणैव विश्वेदेवाश्च देवताः ।
दिव्यचंदनलिप्तांगाः दिव्यपुष्पैरलंकृताः ॥१४॥
नीतोपवीतहृदयः सपवित्रे चतुष्कलाः ।
अग्निद्र(ग्नीध्र?) वदनांभोजाः प्रभामंडल संस्थिताः ॥१५॥
अभयाक्षस्रग्दधानाः परहस्तसरोरुहाः ।
एवं होमेन प्रारंभे ध्येयास्तुह्यतयो द्विजैः ॥१६॥

तत्तत्फलप्रसिद्ध्यर्थं अन्यथा तत्फलं न हि ।
तत्तत्कर्माभिधानार्थे विनियोगः उदाहृतः ॥१७॥
आसनं स्वस्तिकं प्रोक्तं जपहोमौ प्रकुर्वतः ।
कुशेशयासनं वापि वीरासनमथापिवा ॥१८॥
अंगुष्ठाऽधिकनिष्ठान्तं उभयोर्हस्तयोः क्रमात् ।
भूरादिपंचवि(कं)? न्यस्यन्यसेदन्यद्विकं दले ॥१९॥
करन्यासक्रमोऽयंस्याद्देहन्यासोऽथ कथ्यते ।
पादजानूर्वधोनाभिवक्षः करास्यमूर्धसु ॥२०॥
भूरादिसप्तकं न्यस्य प्रणवं चाऽथ विन्यसेत् ।
देहन्यासोऽयमाख्यातः त्वयमेवान्यथोच्यते ॥२१॥
भूरिति न्यस्य शिरसि भुवो बाहुद्वये न्यसेत् ।
सुवश्चरणयोर्न्यस्यमहर्वामकरे न्यसेत् ॥२२॥
वामस्कंधे जनं न्यस्य तपो हस्तेऽथ दक्षिणे ।
सत्यं च दक्षिणस्कधे न्यसेत्पश्चाद्विचक्षणः ॥२३॥
देहन्यासकरं प्रोक्तं त्वंगन्यासोऽथ कथ्यते ।
हृदये भूर्भुवो मौलौ शिखायां सुपरित्यध ॥२४॥
तपोमहर्बहिश्चाक्ष्णोः जनस्तपश्चपार्श्वयोः ।
सत्यं दशककुप्स्वेवं षट्स्थानेषु क्रमान्न्यसेत् ॥२५॥
आद्यन्तयोर्व्याहृतीनां सप्तानां प्रणवेन सह ।
गायत्री शिरसा योज्य जपेत्संध्यां जप क्रमात् ॥२६॥
एवं समाहितमनाः प्राणान् संयम्य वै तथा ।
त्रिवेदस्यनामास्यात्प्राणायामो जपस्य तु ॥२७॥

सप्तैताव्याहृतीरेता केवला वा द्विजो जपेत्।
जपक्रमोऽयमेवं स्यात्सर्वपापप्रणाशनः ॥२८॥
पूर्ववत्प्राणसंरोधं कृत्वैताःश्च द्विजो जपेत्।
तस्य चाप्यभिधानं स्यात्प्राणायामो जपस्य तु ॥२९॥
अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा।
जपतः सर्वपापानि प्रणश्यन्ति न संशयः ॥३०॥
देवादिस्थापनार्चासु भवने वाऽघमर्षणे।
तिस्रो व्याहृतयो मुख्याः इति प्रोक्ता महर्षिभिः ॥३१॥
व्यस्तं पूर्वं प्रयोक्तव्यं समस्तं तदनंतरम्।
एवमासां प्रयोगोऽयं चतुर्धा समुदीरितः ॥३२॥
व्याहृतित्रितयं श्रेष्ठमंत्रेण सकलेष्वपि।
भूर्भुवः सुवरिति वा तिस्रो व्याहृतय :स्मृताः ॥३३॥
चतुर्थं महइत्येतद्ब्रह्म सर्वं उदाहृतः।
भूम्यान्तरिक्षस्वर्काख्याश्चतस्रःस्युः क्रमा इमाः ॥३४॥
प्राणापानव्यानानि अर्कवाय्वग्निवारिजाः।
ऋक्सामयजुर्ब्रह्माणि इत्येवं श्रुतिचोदनात् ॥३५॥
एताश्चतस्रो यो वेत्ति सकल्पं सरहस्यकम्।
स हि वेत्ति परब्रह्म तदन्ते यात्यसंशयम् ॥३६॥
जपहोमार्चनारंभे स्मृत्वा वा मुनिपूर्वकान्।
मृत्वा(मूलं) न्यासत्रयं कृत्वा तत्तत्कर्माणि कारयेत् ॥३७॥
अज्ञात्वैतानि होमानि कुर्युरुक्तक्रियां द्विजः।
होमेन केवलैर्मंत्रैः निष्फलत्वं प्रयान्ति ताः ॥३८॥

व्याहृतीनामथैतस्मिन्पुरश्चर्याविधिं पुरः ।
शक्त्यर्थमन्यथाशक्तिर्न पुरश्चरणं विना ॥३९॥

तस्मात्पुरश्चरेद्धीमान् अथ कर्म समाचरेत् ।
कर्माणीष्टानि सिध्यंति सत्यं तस्याग्रजन्मनः ॥४०॥

त्रिस्नानं ब्रह्मचर्यं च वसुधाशयनं चरेत् ।
जपेद्द्वादशसाहस्रं उपवासत्रयं द्विजः ॥४१॥

अशक्तोयस्त्वहोरात्रं वोपोष्याभिहितं जपेत् ।
अपुरश्चरणं ह्येतदिष्टानर्थान्यथाऽऽचरेत् ॥४२॥

ब्रह्मवर्चसकामश्चेत्सहस्रं ब्रह्मभूरुहाम् ।
सरधाक्तौरदध्यक्ताः समिधो जुहुयाल्लभेत् ॥४३॥

तेजस्कामस्तथाऽऽज्येन धान्यकामस्तु शालिभिः ।
क्षीरेण पशुकामस्तु पुत्रकामो वदेन्धनैः ॥४४॥

शांतिकामःशमीकाष्ठैः अर्थकामोर्कतर्पणैः ।
रक्षोविनाशनार्थीचल्लाजैरपिति वैरपि ॥४५॥

दुःस्वप्नपापनाशार्थी पापी सद्यो विनश्यति ।
प्रक्षिप्याभिभ्रातृकामः पुत्रार्थी पिप्पलेन्धनैः ॥४६॥

अपामार्गैरैश्वर्यकामः श्रीकामी यः पलाशकैः ।
सुधर्मा प्रियकामस्तु सर्वद्रव्याण्यनुक्रमात् ॥४७॥

सहस्रसंख्यया होमः ततइष्टं प्रयच्छति ।
तस्माद्विप्रपुरश्चर्यांसम्यग् कृत्वार्थंहावयेत् ॥४८॥

किमप्यसाध्यमेताभिः व्याहृतीभिर्न जातुचित् ।
तस्मादेताः समाश्रित्य साधयेत्सकलं द्विजः ॥४६॥

॥ इति श्रीभारद्वाजस्मृतौ व्याहृतिनिधानं नाम
ऊनविंशोऽध्यायः॥

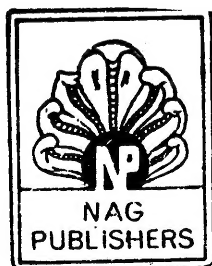
❀ ॐ तत्सद् ब्रह्मार्पणमस्तु ❀

॥ शुभम्भवतु ॥

THE
SMRITI SANDARBHA

Collection of Ten Dharmashastric Texts by Maharshis.

Volume V

NAG PUBLISHERS
11-A/U.A. JAWAHAR NAGAR (P. O. BUILDING)
DELH-I110007